

**МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ,
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
Інститут Військово-Морських Сил
Національного університету “Одеська морська академія”**

**МАТЕРІАЛИ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

**“Воєнно-історична робота у Військово-Морських Силах Збройних Сил
України. Проблемні питання та шляхи їх вирішення”**

Видання інституту

Воєнно-історична робота у Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Проблемні питання та шляхи їх вирішення. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 24-25 жовтня 2018 року. – Одеса: Інститут Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія”, 2018. – с.

У збірнику матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції “Воєнно-історична робота у Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Проблемні питання та шляхи їх вирішення”, що відбулася 24-25 жовтня 2018 року в Інституті Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія” вміщено виступи учасників конференції – представників Командування Військово-Морських Сил Збройних Сил України, Інституту Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія”, наукових установ та вищих військових і цивільних навчальних закладів України.

Метою конференції стало обговорення стану воєнно-історичної роботи в Військово-Морських Силах Збройних Сил України й визначення напрямків, перспектив та основних проблемних питань в воєнно-історичних дослідженнях в інтересах Військово-Морських Сил Збройних Сил України. Вироблення пропозицій Командуванню Військово-Морських Сил Збройних Сил України щодо підвищення її ефективності.

Під загальною редакцією начальника Інституту Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія” капітана 1 рангу Гончаренко П.Д..

Відповідальний за випуск капітан 3 рангу Гордійчук В.В..

Контакти: Інститут Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія”, 65029, м. Одеса, вул. Дідріхсона, 8. Науково-організаційне відділення: (0482)309154, e-mail: nov.ivms@gmail.com. Черговий інституту: тел. (048)7330200. АСУ “Дніпро” kvitka@navy.dod.ua

“За результатами експертної оцінки встановлено, що в даних матеріалах відсутні відомості та інформація, що становлять державну таємницю і які заборонені законодавством України до опублікування у відкритих виданнях.” Відповідальність за наявність інформації з обмеженим доступом несуть виконавці (автори).

Редакційна колегія може не поділяти точку зору авторів. Відповідальність за зміст поданих матеріалів несуть автори.

ЗМІСТ

Тарасов А.А. Треба НЕГАЙНО створювати нашу власну морську історію – Історію Українського Флоту	5
Дяченко В.І. Скільки років українській Військово-морській флоті	9
Харук А.І. Досвід викладання навчальної дисципліни «Історія України та українського війська» у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного	15
Ковальчук С.В., Луханін В.В. Від «Історії Українита української культури» до «Історії України та українського війська» - аналіз навчально-методичних проблем	18
Соколюк С.М. Проблеми та перспективи вивчення військово-морської історії та історії військово-морського мистецтва у ВВНЗ України	22
Безпалов А.В. Вивчення військово-морської історії, як інструмент пізнання сутності сучасної війни	24
Поспєлов А.С. Історія військово-морського мистецтва, як шлях підготовки майбутніх командирів тактичного рівня	26
Ермошкин Н.Г. Парусный флот его влияние на подготовку профессиональных моряков	28
Филипенко А.О. Південь України як об'єкт «гібридної війни» Росії	35
Платовський С.В. Холодна зброя в колекції військово-історичного музею 59-го Будинку офіцерів	43
Левченко Л.Л. Чорноморський центральний військово-морський архів: 1794-1934 рр.	58
Дьомін О.Б. Одеський воєнний історик Олександр Черкасов: людина і дослідник	71
Бондаренко Д.Я. Корабельний склад, військові звання та знаки розрізнення флотів Української Держави, Королівства Угорщини і Королівства Румунії у 1918 р. Порівняльний аналіз	75
Демченко О.П. Військова присутність Великої Британії в Північному Причорномор'ї в 1918-1920 рр.	87
Дяченко В.І., Климович Д.В. Формування відповідальності та військової дисципліни під час виховної роботи серед вояків Української Галицької армії (УГА)	94
Дамаскін В.В. Політика Французької держави в фашистських колах у війні проти СРСР (1941-1942 рр.)	97
Куцька О.М. Радянська мемуаристика як джерело вивчення воєнної пропаганди Радянського Союзу в ході бойових дій Червоної армії на території країн Європи на завершених II світової війни	104
Дяченко В.І., Кукленко Р.В. Із історії формування світогляду українського воїна в УПА	107

Кондраков С. М. Досвід застосування торпедних катерів американськими ВМС на Тихому океані під час Другої світової війни та сучасність	110
Магдалюк А.В., Поспелов А.С. Основні особливості та тенденції розвитку ВМФ СРСР у період 1945-1991 років	118
Кулик Д.В. Останній похід радянського атомного підводного човна «К-8» у спогадах старшого лейтенанта І.В. Олійника	135
Безпека В.Ю. Американська історіографія Холодної війни: Ревізіоністська школа (1945 – 1991 р.)	143
Ковальський С.В. Стратегічна роль о. Кіпр у Арабо-ізраїльському конфлікті 1948-1991 рр.)	145
Яговкін А.С. Бойові дії в Червоному морі в 1990 році. Падіння Массауа	154
Петров И.М. Роль морського транспорту в виводі Западної Групи Войск из Германии	161
Покась М.С. Эволюция крупных надводных боевых кораблей ВМС НОАК в рамках строительства «Флота голубых вод» (2000-2018 гг.)	175
Федоренко В.В., Зеленюх О.М. Історія 72-ї механізованої бригади імені Чорних запорожців	183
Сморжевська О.О. Християнські капелани та вояки різновіри/язичники в зоні бойових дій на сході України	186
Казан Е. Історичний досвід АТО і його значення у розбудові військово-медичної служби Збройних Сил України	189
Дяченко В.І., Красюк В.А. До питання історії морально-психологічного забезпечення в арміях зарубіжних країн	192
Дяченко В.І., Климович Д.В., Красюк В.А., Кукленко Р.В. До питання історії морально-психологічного забезпечення у військових формуваннях українського народу та формування світогляду воїна	197
Підпригора І.І. Сучасна історіографія інформаційно-пропагандистського забезпечення у Військово-Морських Силах Збройних Сил України	205
Калініченко О.О. Альтернативні українські відзнаки морської звитяги що поєднують героїчне сьогодення з історичними здобутками наших пращурів	211
Григоренко Т.О. Виставка «Морська душа Черкащини» в експозиції Черкаського обласного краєзнавчого музею, як відображення військово-морської історії Шевченкового краю	224
Резолюція учасників конференції	230

ТРЕБА НЕГАЙНО СТВОРЮВАТИ НАШУ ВЛАСНУ МОРСЬКУ ІСТОРІЮ – ІСТОРІЮ УКРАЇНСЬКОГО ФЛОТУ

В сучасній суспільній думці та науці існує чорна легенда (*La leyenda negra*) – стереотипи про українців. Головний з них – українці сільська, і зовсім не морська нація.

Цей постулат яскраво проявляється в першу чергу в класичних історичних працях з історії Росії: Василя Татищева «От скифов до славян. История российская во всей её полноте», Миколи Карамзіна «История государства Российского» та С.М. Соловйова «История России с древнейших времён».

Між тим, Україна завжди була морською країною, навіть в період недержавного свого існування. Самі українці – давня морська нація, яка з далекого минулого володіла і військовим, і цивільним флотом.

Оскілки:

Воєнний флот – атрибут стабільної держави.

Регулярний ВМФ – вища форма морської діяльності нації.

Без цивільного судноплавства, розвиненого кораблебудування, морської політики держави існування ВМС, як ефективної системи неможливе

Відсутність воєнного флоту не означає відсутність мореплавства.

В різних провідних морських країнах існують окремі підходи до історії своїх ВМС, де відлік їх історії йде не тільки з моменту офіційного заснування регулярного військов-морського флоту.

Велика Британія:

Незважаючи на те, що військові кораблі використовувалися англійськими королями з раннього середньовіччя, а перші великі морські операції були проведені в Столітній війні, сучасні Королівські ВМС відслідковує своє походження з 16 століття, коли у 1546 році, з'явився постійний "Королівський флот" з власним секретаріатом, верфями та постійним ядром бойових кораблів.

Швеція:

Перші сліди ВМС Швеції під час королівства вікінгів. Цей період можна розглядати в якості першого розквіту шведського флоту. Потім флот прийшов у занепад.

7 червня 1522 року, шведський король Густав Ваза придбав ряд кораблів з міста Любек та заснував Королівський флот Швеції. Це і вважається датою народження ВМС Швеції.

Нідерланди:

Спочатку голландський флот мав приватний характер. Багаті торговці та місцеві органи влади, використовуючи кораблі, нападали на піратів, іноземних конкурентів, під час війни надали дозвіл голландським капітанам атакувати ворожі кораблі.

Датою заснування регулярного флоту Нідерландів вважається 8 січня 1488 р., коли указом імператора Максиміліана I були введені Статути адміралтейства і був призначений постійний адмірал. Був сформований попередник Голландського флоту.

З того часу роль військово-морського флоту мала юридичний статус, завдання захисту країни з моря було покладено на адмірала Фландрії. Національний флот Нідерландів з'явився разом із створенням у 1579 році незалежної Республіки Об'єднаних провінцій Нідерландів.

Заснування регулярних флотів у Новий час:

Іспанія – 1494 рік.

Данія – 1510 рік.

Швеція – 1522 рік.

Англія – 1546 рік.

Польща – 1561 рік.

Франція – 1624 рік.

Таким чином, на наведених прикладах деяких провідних морських держав ми бачемо, що

Періодизація історії ВМС включає в себе два основних періоди:

1. Період нерегулярного флоту.

2. Період існування регулярного флоту.

В повній мірі такий підхід притаманний і історії українського флоту.

Період нерегулярного українського флоту

Етап зародження:

Зародилося кораблебудування та мореплавання наших предків.

Етап Середньовіччя та Київської Русі:

Був створений, хоч не регулярний, але військово-морський флот, флот став тим інструментом, завдяки якому Київська Русь заявила Світу про своє існування.

Козацький етап:

Флот запорізьких козаків став у першій половині 17 століття реальною силою на Чорному морі, виключно базуючись на морському досвіді українці.

У складі Російської Імперії:

Саме на військових моряків-українців спирався і російський Чорноморський флот. Однак поневолений народ не мав можливості реалізувати себе на морі самостійно, проте ми показали свій могутній потенціал через особистості.

Період існування регулярного флоту в Україні слід розділити на три складові:

Флот УНР та Української Держави.

У складі СРСР

Адмірали – українці в ВМФ ССРСР:

Басистый, Николай Ефремович

Левченко, Гордей Иванович

Олейник, Григорий Григорьевич

Чабаненко, Андрей Трофимович

Ямковий, Борис Ефремович

Головко, Арсений Григорьевич

ВМС ЗС України

Розвиток сучасних ВМС ЗС України слід розглядати по трьох основних періодах:

Ентузіазм та надії 1992-1996 роки:

- сформований ОВУ (Командування ВМС);
- сформовані корабельні з'єднання;
- перші візити за кордон, перші далекі походи;
- міжнародне військове співробітництво СБ-97;
- розділ ЧФ.

Застой та стагнація 1997-2013 роки:

- стабілізація системи підготовки;
- перші ракетні та торпедні стрільби;
- навчання різнорідних сил;
- оцінка взаємосумісності НАТО;
- участь в операціях НАТО та бойова служба на Чорному морі;
- програма будівництва корвету, закладка мбак.

Відродження 2014 рік – до сьогодні:

- відновлення спроможностей командування ВМС, корабельних з'єднань, кораблів та суден, МП та берегової артилерії;
- бойова діяльність ВМС;
- початок будівництва серій бойових катерів;
- проектування катерів, зброї та озброєння в інтересах ВМС;
- перехід міжнародного військового співробітництва на новий рівень.

Перелік країн, в які були здійснені візити кораблів ВМС ЗС України з 1994 року

Алжир, Болгарія, Гібралтар, Греція, Грузія, Джибуті, Єгипет, Ізраїль, Італія, Лівія, Мальта, ОАЕ, Оман, Португалія, Росія, Румунія, США, Туреччина, Франція, Хорватія.

Отже:

Українці – морська нація.

Історію нашого народу писали інші держави, створюючи стійкі але хибні стереотипи про Україну.

Українці використовували будь який шанс відновити свою воєнну силу на морі.

Це є природний та закономірний процес, як не казали б московські історики і як не нехтували б своєю історією сучасні українці – ми є морською нацією.

Цілі воєнно-наукової діяльності у ВМС.

Найважливіше завдання:

- Створення системної морської історії України

- Відновлення національних морських традицій:

It takes the Navy three years to build a ship.

It will take three hundred years to build a new tradition

(Корабель для військового флоту будується 3 роки.

На формування морської традиції потрібно 300 років)

Адмірал Флоту Ендрю Браун Каннінгам

Як досягти поставленої мети?

Концентрація зусиль на головному напрямку:

Колективний труд **одномумців** (дискусії без чвар).

Неупередженість та обґрунтованість оцінок.

Системність та науковість.

Об'єкти досліджень:

національна морська діяльність;

(кораблебудування, наука, промисел, ВМФ, інш.);

історичні постаті (маряки-науковці, конструктори, мандрівники).

Об'єкти досліджень періодів під знаменами інших держав:

виключно історичні постаті нашого народу;

дії кораблів, частин та підрозділів у цей період треба розглядати тільки в контексті досліджень історичних постатей, які були з ними пов'язані.

Треба НЕГАЙНО створювати нашу власну морську історію – Історію Українського Флоту!

Дяченко В.І.

*Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальних дисциплін
Інституту Військово-Морських Сил Національного університету
«Одеська морська академія», підполковник (м. Одеса)*

СКІЛЬКИ РОКІВ УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКІЙ ФЛЬОТІ?

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Для всіх свідомих громадян дуже важливо знати та пам'ятати історію свого народу, свого війська. У 2018 році Військово-Морські Сили Збройних Сил України відсвяткували три важливі з точки зору історії української Військово-Морської Фльоти дати: 29 квітня – 100-річчя підняття Українського національного прапора над усім Чорноморським флотом, у травні – 100-річчя створення української морської піхоти, 1-го липня – 26-ту річницю створення сучасних Військово-Морських Сил Збройних Сил України. У зв'язку з цим виникає питання: скільки років українській Військово-Морській Фльоті?

Аналіз останніх досягнень та публікацій. У наукових працях Крип'якевич І., Лубенець А.В., Мамчак М.А., Калініченко О.О. та інші досить широко і глибоко висвітлюють історію української Військово-Морської Фльоти. Проте питання в'яснення віку української Військово-Морської Фльоти в практичній площині не ставили.

Формулювання мети статті. Потрібно у хронологічній послідовності викласти історичні факти для в'яснення віку українського Військово-Морського Флоту.

Виклад матеріалу дослідження. У 269 році (за свідченнями давніх літописців Римської імперії Прокопія і Маврикія) мешканці Північного Причорномор'я та Подніпров'я праукраїнці-анти на своїх човнах-однодревках (моноксилах) увійшли до Середземного моря, захопили та спалили Атени (Афіни), Коринф, Спарту, досягли Кіпру та Криту. Ось які висновки про цю знакову подію знаходимо в монографії С.Г.Горшкова: «...Історією доведено, що вже в ті часи давньослов'янські племена здійснювали грандіозні морські походи, які дозволяють зробити припущення, що мореплавання у предків слов'ян Північного Причорномор'я, Придніпров'я та інших районів Східної Європи було розвинуто ще у більш давні часи. Те, що у 269 році ці племена здійснили похід потужного флоту й розгромили Афіни, Коринф, Спарту, досягли Криту та Кіпру вочевидь доказує, що для стародавньо-слов'янських племен, які населяли південні райони нашої країни, мореплавання та обізнаність в морських шляхах Чорного, Мармурового, Егейського та Середземного морів було зовсім не новою справою...» [1, 103]. Ці висновки підтверджує знайдений на Південному Бугу (с. Саботинівка Грушецького району Миколаївської області) човен-моноксил, який був випалений із стовбура 360-річного дуба ще в

X столітті (I-II тис.) до Різдва Христового (за часів СРСР украдений до одного з музеїв м. Петербурга-ленінграда) [10].

Княжий флот Русі-України забезпечував торгіву безпеку у Руському і Азовському морях. Існували віддалені руські морські торгові і державні колонії Тмутараканського князівства, на Дунаї, Дону і Волзі. Літописні джерела, серед яких «Повість минулих літ», розповідають про походи княжого флоту на Царгород, який на той час був столицею могутньої Візантійської імперії. У 860 році українська фльота русичів перемогла Візантійську імперію. Русичі на 360 лодіях з 8-ма тисячами воїв на борту під проводом київського князя Аскольда взяли столицю Візантійської імперії Константинополь (Царгород) в облогу. [3]. Окрім дипломатичного визнання держави Русі, наслідком походів на Візантію було запровадження у Русі християнства.

907 року руська дружина на 2000 лодіях, за даними Нестора-літописця, на чолі з князем Олегом вирушила в похід на Константинополь. Русини оточили місто і перетягнули волоком човни суходолом в затоку, оминувши натягнутий ланцюг. Побачивши неможливість чинити опір русинам, місто здалося, і князь Олег на знак своєї перемоги прибавив свій щит на ворота міста. Руські дружинники були обдаровані великими дарами. Однак угоду про пільги для руських купців з візантійцями вдалося підписати лише 911 року, коли пригрозили другим походом проти Царгороду (Константинополя) (Повість минулих літ, Новгородський літопис). Угода цінна тим, що вперше встановлює правові відносини русинів з греками, визначає правила взаємовідносин в грецьких і руських містах, покарання за їхні порушення, викуп невільників, взаємодопомогу у війні тощо. Отже, укладені Олегом договори з Візантією започаткували руське (давньоукраїнське) морське право.

Перша літописна згадка про морський похід козаків датована 1492 роком. [4].

1606 р. - перший великий морський похід Петра Сагайдачного, як ватажка запорожців, на Варну. Під час цього походу козаки здобули фортецю, що до того вважалася неприступною, захопили 10 турецьких галер із вантажем та екіпажами. Через цей похід султан видав наказ перегородити Дніпро біля острова Тавані залізним ланцюгом і заблокувати козаків, проте це виявилось марним.

У 1608 – на початку 1609 року Сагайдачний здійснив морський похід на 16 човнах - "чайках" в гирло Дунаю, під час котрого здійснили напад на Кілію, Білгород та Ізмаїл.

В 1615 році 80 козацьких чайок підійшли до Стамбула, де спалили вцент гавані Мізевні та Архіюкі разом із флотом, що знаходився там. Турецький султан послав в погоню за козаками цілу флотилію. Проте в морських битвах біля острова Зміїний та під Очаковом турецька флотилія була розгромлена, а козаки взяли в полон турецького адмірала Алі-пашу.

22 липня 1616 р. Гетьман Війська Запорозького Сагайдачний організує похід до неприступної турецької фортеці Кафи (сучасна Феодосія), що була головним невільничим ринком у Криму. Сагайдачний разом із 4 тисячами козаків висадився поблизу фортеці. Козаки штурмом здобули добре укріплену фортецю з 14-тисячним гарнізоном. У результаті походу був знищений турецький флот, а з неволі визволено тисячі невільників.

Восени 1616 року Сагайдачний організує новий похід до Туреччини. Спершу спалює турецький флот (26 галер) поблизу Мінери, а потім висадившись на берег, несподіваним штурмом бере Трапезунд. Намагаючись знищити козаків при поверненні додому, султан відряджає ескадру під командуванням адмірала Ціколі-паші. Проте в битві на рейді Синопа козаки, потопивши три великі кораблі та декілька менших, змушують турків повертатись назад до Стамбулу. Після цієї перемоги Сагайдачний атакує Стамбул. „Козаки, - свідчить турецька архівна хроніка, - ввійшли в Стамбул, вбили 5 чи 6 тисяч турків, захопили велику кількість полонених і спалили половину міста”. Вже біля Січі, в протоці Кінські води, козацька флотилія зустрілася з посланою навздогін ескадрою адмірала Ібрагім-паші. В короткій, проте жорсткій битві козаки розгромили турецького адмірала [9].

Протягом 350 років запорожці успішно воювали проти турків на Дніпрі і у Руському (Русинському) морі, досягаючи Царгорода (Константинополя), здійснивши безліч вдалих морських походів та битв проти флоту Османської імперії. Уславили Україну флотоводці Козацького флоту: князь Богдан Глинський, князь гетьман Дмитро Байда-Вишневецький; гетьмани й кошові: Самійло Кішка, Фока Покотило, Богдан Ружинський (Богданко), Іван Підкова, Карпо Перебийніс, Богдан Микошинський, Захарій Кулага, Григорій Лобода, Семен Скалозуб, Нечай, Григорій Ізопович, Федір Полоус, Каспар Підвисоцький, Михайло Найманович, Петро Конашевич-Сагайдачний, Дмитро Барабаш, Яків Нерода (Бородавка), Богдан Хмельницький, Оліфер Голуб, Олексій Шафран, Михайло Дорошенко, Григорій Чорний, Тарас Федорович (Трясило), Іван Сулима; полковники й кошові отамани: Костянтин Вовк, Кіндрат Бурляй, Іван Сірко, Іван Самойленко, Яким Чалий, Яків Мороз, Іван Малашевич, Пилип Стягайло, Данило Третяк, Яків Сідловський, Мандра, Сидір Білий, Антін Головатий [2].

За часів Української Народної Республіки російський імператорський Чорноморський флот перейшов під український прапор.

У 1917 року на Балтійському флоті з ініціативи моряків-українців капітана другого рангу Злобіна М., старшого лейтенанта Білинського М.І., лейтенанта Шрамченка С. та створеного ними «Українського воєнно-морського революційного Штабу Балтійської Фльоти» вдалося «українізувати», тобто шляхом обміну особовим складом з іншими кораблями, створити українські залоги на крейсері «Світлана» та ескадрених міноносцях «Україна» і «Гайдамак». 12 жовтня 1917 року на цих кораблях було піднято український синьо-жовтий прапор.

На Чорноморському флоті, на знак підтримки українізації трьох кораблів Балтійського флоту вирішили на всіх кораблях і установах флоту на один день підняти національні українські прапори та стеньгові сигнали «Хай живе вільна Україна» [6].

14 січня 1918 року Центральна Рада прийняла «Тимчасовий Закон про український державний флот». Відповідно до цього закону «Російський Чорноморський флот... проголошується флотом Української Народної Республіки...», а «Українська Народна Республіка переймає на себе всі зобов'язання російського уряду щодо Чорноморського флоту й щодо утримання флоту й портів» [7]. 29 квітня 1918 року всі головні сили Чорноморського флоту в Севастопольській фортеці, гирлі Дунаю, Одесі, Миколаєві, Херсоні, Євпаторії, Феодосії та Керчі, піднявши жовто-блакитні прапори Української держави, склали Присягу на вірність Центральній Раді та проголосили владу Української Народної Республіки в усьому причорноморському регіоні [11].

За часів Української Держави весь Чорноморський флот увійшов до складу українських військово-морських сил. Першим командувачем Чорноморського флоту Української Держави з 30.04.1918р. був призначений контр-адмірал Остроградський Михайло Михайлович, другим командувачем - контр-адмірал Клочківський В'ячеслав (Вацлав) Євгенович.

З 26.12.1918 до 9.4.1919 рр. на посаді морського міністра Української Народної Республіки діяв контр-адмірал Білинський Михайло Іванович, який наказав підняти на всіх кораблях Військово-Морські прапори України, для чого їх було підтверджено законом УНР. Були прийняті: «Закон про флоту», «Закон про Морське Міністерство», «Закон про Гардемаринську Школу», «Закон про організацію військово-морських сил на побережжю Чорного моря». Директорія УНР наказом № 57/28 від 25 січня присвоїла українські назви кораблям, що будувалися в Миколаєві: дредноут «Соборна Україна», легкі крейсери «Гетьман Богдан Хмельницький», «Гетьман Петро Дорошенко», «Тарас Шевченко». Ескадрені міноносці дістали назви "Київ", "Батурин", "Чигирин", "Львів", "Іван Виговський", "Іван Сірко", "Петро Могила", "Іван Котляревський", "Кость Гордієнко", "Мартин Небаба", "Іван Підкова", "Пилип Орлик", а бази підводних човнів — «Дніпро». В лютому 1919 року Білинський М. формує 1-й, а пізніше і 2-й Гуцульський полк морської піхоти. 24 квітня 1919 року М.Білинський, не згодний з політикою Директорії УНР, подав у відставку і, на його прохання, був призначений командиром створеної дивізії Морської піхоти [5].

Кардинально новий етап у історії вітчизняного флоту розпочався після проголошення Акту про Державний суверенітет України (16 липня 1990 року) та Декларації про незалежність України (24 серпня 1991 року). Тепер, коли Україна відновила свою державність, вона повинна була отримати увесь Чорноморський флот, оскільки зробила свій внесок у розбудову Військово-морських сил СРСР. Але Російська федерація бажала отримати більшу частину

кораблів та ресурсів Чорноморського флоту, а окрім того активно використовувала його у своїй шовіністичній політиці в Криму.

Передумовою до створення сучасних Військово-Морських Сил України стало звернення Президента України – Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України до військовослужбовців угруповань військ, які базувалися на українській території, у якому відзначалось, що вони входять до складу Збройних Сил України, а особовому складу необхідно до 20 січня 1992 року прийняти військову присягу на вірність народу України. 18 січня 1992 року військовослужбовці 3-ї школи водолазів ЧФ під керівництвом капітана 3 рангу Ключова О.В. склали присягу на вірність народові України. 5 квітня 1992 року Президент України видав Указ №209 “Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України”, яким передбачалось сформувати Військово-Морські Сили України на базі сил Чорноморського флоту, дислокованих на території України.

Проблема розподілу Чорноморського флоту СРСР, який опинився на території незалежної України, постала досить гостро. Двоєкими були і настрої серед особового складу флоту: частина офіцерів не бажала перейти на службу під український прапор, інша — навпаки прагнула служити молодій Україні. Були і випадки радикальних дій з боку проукраїнських офіцерів та екіпажів бойових кораблів. Приклад тому — Повстання на сторожовому кораблі СКР-112, яке сталося 21 липня 1992 року. Тоді команда сторожового корабля СКР-112, яка до цього складала Присягу на вірність Україні, вирішила підняти національний прапор України, що передбачало вихід корабля зі складу Чорноморського флоту. Командир корабля капітан-лейтенант Сергій Настенко за сприяння *капітана 2 рангу* Миколи Жибарева) дав наказ вирушати із Кримської військово-морської бази (Новоозерне) у бік Одеси — з наміром ввійти до складу Військово-Морських Сил України. Спроби російського командування силами інших кораблів і авіації перешкодити діям СКР-112 були марними. Сторожовий корабель Чорноморського флоту СКР-112 із піднятим українським прапором 21 липня 1992 року прибув до порту Одеси [8].

Висновки. Отже, відлік української Військово-Морської Фльоти слід вести від першої писемної згадки про перемогу наших пращурів над фльотою Римської імперії у 269 році. Тобто, українській Військово-Морській Фльоті на сьогодні 1749 років!

Література:

1. Горшков С.Г. «Морская мощь государства» / Сергей Георгиевич *Горшков*. - 2-е издание, редактор А.В. Федоров, — М.: Воениздат, 1979. — 416 с., ил. [1, 103]
2. Золоті імена України. Видатні діячі України минулих століть / – Київ: Євроімідж, 2001.
3. Котляр М.Ф. Аскольд / Енциклопедія історії України. 2003. Т. 1. С. 146.

4. Кравцевич В. Козаки під вітрилами // Військо України. – №1, 1992.
5. Кравченко Валько. Український Севастопіль / Валько Кравченко. – Кн.1. – Севастополь: 2001.
6. Крип'якевич Іван. Історія українського війська (1917 – 1995) / Іван Крип'якевич. – Львів: Світ, 1996.
7. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ століття / І.Нагаєвський. – Київ, 1994.
8. Перший «братній» вогонь – 21 липня 1992 року. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://www.ukrmilitary.com/>. Ukrainian Military Pages. 2018-07-21.
9. Сокульський А. Морські походи запорожців / А.Сокульський. –Дніпропетровськ: Січ, 1995.
10. Челн-однодеревка со дна реки Южный Буг (Украина) [Електронний ресурс]: – Режим доступу: www.museum.ru.
11. Шпильова Людмила. Чорноморській флоті піднести Український прапор / Людмила Шпильова. – Нью-Йорк. США, 2002.

Харук А.І.

Завідувач кафедри гуманітарних наук, доктор історичних наук, професор Національної академії сухопутних військ імені Петра Сагайдачного (м. Львів)

ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА» У НАЦІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО

У 2015/2016 навчальному році в ході перегляду навчальних планів у Національній академії сухопутних військ замість дисциплін «Історія України» та «Історія української культури» була запроваджена навчальна дисципліна «Історія України та українського війська». Рішення це ухвалювалось відповідно до положень Закону України «Про вищу освіту», ст. 32, п. 2.1: «Вищі навчальні заклади мають рівні права, що становлять зміст їх автономії та самоврядування, у тому числі мають право розробляти та реалізовувати освітні (наукові) програм в межах ліцензованої спеціальності».

Таке рішення було зумовлене зростанням актуальності в сучасних умовах питань військово-патріотичного виховання майбутніх офіцерів. Воно дозволило, поряд із висвітленням ключових питань історії української державності, подати огляд основних досягнень вітчизняної культури, а також ознайомити курсантів з етапами становлення і розвитку українського війська, військовими традиціями України. Останнє особливо актуально за умов гібридної війни Росії проти України, яка супроводжується масованою інформаційною кампанією, спрямованою на спотворення як історії України загалом, так і історії українського війська – зокрема.

У 2015/2016 навчальному році вказаний курс був прочитаний в експериментальному порядку для спеціальності «Культурологія» (I курс набору 2015 р.), зустрівши позитивний відгук серед курсантів. Загальний обсяг цього курсу був визначений у 150 годин (з них 100 під керівництвом викладача). На вивчення питань, безпосередньо пов'язаних з історією українського війська, відводилось 24 години роботи під керівництвом викладача (без врахування самостійної підготовки) – 16 годин лекцій та 8 годин семінарів.

На основі програми і робочої програми дисципліни «Історія України та українського війська» був оперативно підготовлений і виданий курс лекцій «Історія українського війська» [1]. При складанні робочої програми вказаної навчальної дисципліни був застосований комплексний, інтегрований підхід до вивчення вітчизняної історії. Уявлення про структуру курсу можна скласти на прикладі теми 6 «Утворення Української незалежної держави та її розбудова», яка розглядалась упродовж шести аудиторних занять: лекція «Україна на шляху до свободи і незалежності»; семінар «Розвиток незалежної України»; лекція «Збройні сили України в період незалежності»; семінар «Збройні Сили України на сучасному етапі»; лекція

«Сучасна українська культура: проблеми, завдання та перспективи»; семінар «Розвиток культури України в умовах державної незалежності».

Пропонована структура навчального курсу дозволяла в рамках однієї навчальної дисципліни розглядати у нерозривній єдності питання політичної історії України, розвитку її Збройних Сил, а також історії української культури.

Однак ініціатива НАСВ щодо впровадження курсу «Історія України та українського війська», на жаль, не знайшла підтримки у Департаменту військової освіти. Наказом Міністерства оборони України № 216 від 25 квітня 2016 р. нормативно встановлено вивчення дисципліни «Історія України та української культури» з мінімальним обсягом 90 годин. Питання ж історії українського війська віднесені до курсу «Історія війн та воєнного мистецтва (у т.ч. історія українського війська)» з мінімальним обсягом вивчення усього 45 годин. В результаті утворився логічний розрив, оскільки «Історія України та української культури» вивчалась у 1 та 2-му семестрах, а «Історія війн та воєнного мистецтва (у т.ч. історія українського війська)» - аж у 7-му та 8-му. Курсанти знайомились з основними подіями політичної історії України та її війнами на I курсі, а ось організацію українського війська, яке брало участь у тих війнах, було гарантом української державності та невід'ємною складовою політичної системи нашої держави на різних етапах її існування, вивчали лише на IV курсі, до того ж, у дуже невеликому обсязі.

Хибність такого підходу була очевидною, тому з 2017/2018 навчального року у НАСВ повернулись до вивчення курсу «Історія України та українського війська». Щоправда, через загальне скорочення бюджету навчального часу для підготовки бакалаврів (з 9018 до 7200 годин за чотирирічного терміну навчання) довелось піти на суттєве скорочення обсягу вказаного курсу – зараз він становить 90 годин, з них 60 годин під керівництвом викладача (32 год. лекцій, 26 год. семінарів, 2 год. диференційований залік). Таке скорочення змусило переглянути наповнення курсу й визначити пріоритети. Найбільш важливими визнані були питання політичної історії України та історії українського війська, а питання історії української культури подаються оглядово. Курс «Історія України та українського війська» вивчається курсантами усіх спеціальностей за уніфікованою програмою упродовж 1-го та 2-го семестрів.

На вивчення тем, пов'язаних з історією українського війська, відведено 36 годин, тобто 40% обсягу курсу (26 год. аудиторних занять і 10 – самостійної роботи). Поряд із ознайомленням курсантів із військовими традиціями часів Київської Русі, Української козацької держави, вивченням історії українських армій доби перших визвольних змагань (1917-1921 рр.) і Другої світової війни, значне місце відведене вивченню новітньої історії Збройних Сил України, включаючи участь у відбитті російської агресії. Структура і наповнення курсу побудовані на засадах об'єктивного висвітлення вітчизняної військової історії, виховання

у курсантів почуття причетності до героїчного минулого українського війська. Задля належного забезпечення курсу навчальною літературою, позбавленою ідеологічних нашарувань радянської доби, у 2017 р. науковцями НАСВ виданий підручник «Історія українського війська» [2], а у 2018 р. – практикум [3].

До участі в заняттях залучаються учасники груп воєнно-історичної реконструкції, що дозволяє унаочнити курсантам образ українського вояка різних історичних епох. Проводяться екскурсії курсантів пам'ятними місцями Львова, пов'язаними з військовою історією.

Література:

1. Історія українського війська: Курс лекцій / П.П. Ткачук, А.І. Харук, І.Я. Соляр [та ін.]. – Львів: НАСВ, 2016. – 145 с.
2. Історія українського війська: підручник / П.П. Ткачук, С.В. Сидоров, А.І. Харук та ін. – Львів: НАСВ, 2017. – 407 с.
3. Історія України та українського війська: Практикум / П.П. Ткачук, А.І. Харук, І.Я. Соляр та ін. – Львів: НАСВ, 2018. – 284 с.

Ковальчук С.В.

Кандидат історичних наук, старший викладач кафедри гуманітарних та суспільно-економічних дисциплін Військової академії (м. Одеса), працівник ЗСУ

Луханін В.В.

Начальник кафедри гуманітарних та суспільно-економічних дисциплін Військової академії (м. Одеса), полковник

ВІД «ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ» ДО «ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА» - АНАЛІЗ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ ПРОБЛЕМ

В умовах війни, яка триває 4 рік на території східних регіонів України, паралельно розгорнулася інформаційно-пропагандистська робота у російських ЗМІ та на просторі мережі Інтернет. В центрі уваги інформаційно-пропагандистського протистояння опинилися в тому числі і питання з нашої вітчизняної історії. Залежно від питання чи проблеми, яка виникає на інформаційному просторі, перегляду або критиці піддаються такі періоди нашої історії, як створення та існування держави Київська Русь, взаємини козацтва з московським царством, формування національних і етнічних кордонів сучасної незалежної України протягом всього ХХ століття. Найбільш активно обговорюваними є формування українських військових підрозділів напередодні і в роки першої світової війни 1914-1918 рр., протягом 20-30 рр. і під час Другої світової війни 1939-1945 рр.

Це на наш погляд вимагає від керівництва відповідних служб ЗС України та керівництва ВВНЗ [Вищі військові навчальні заклади – автор] приділення уваги історичним та військово-історичним питанням з державної історії України. Також необхідно нагадати, що у національно-патріотичній підготовці ЗС України історія України відіграє важливу роль у формуванні національної свідомості, ідейних переконань та морально-бойових якостей у майбутніх офіцерів ЗС України.

Метою тез є аналіз навчально-методичної проблеми, яка склалася навколо майбутньої дисципліни «Історія України та українського війська». Вважаємо це питання є актуальним в тематиці конференції «Військово-історична робота в Збройних Силах» та обговорення питання розвитку сучасних військово-історичних досліджень.

Перейдемо безпосередньо до викладення проблеми, через яку суть і мета предмету «Історія України», може бути втрачена у ВВНЗ.

Навчальна дисципліна «Історія України та української культури» [далі – ІУУК] – складається з 3 кредитів, 90 годин, викладається у Військовій академії згідно *Наказу № 216 МО України «Про вдосконалення підготовки офіцерських кадрів тактичного рівня та сержантського (старшинського) складу у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів»* була створена на основі поєднання

дисциплін «Історія України» та «Історії української культури», разом ці дисципліни становили 180 годин, після об'єднання 90 годин. Метою курсу є повторення курсантами державної історії, формування історичної свідомості курсантів (студентів), в якій поєднуються знання, погляди, уявлення про суспільний розвиток, усвідомлення ними нерозривного зв'язку між минулим і сучасністю, традиціями і досвідом різних поколінь українців, виховання громадянського патріотизму, відповідальності за долю своєї Батьківщини, спонукання до свідомого виконання професійного обов'язку по захисту суверенітету і територіальної цілісності держави Україна.

Хочемо зауважити, що ця дисципліна також має своєю метою нагадати курсантам перебіг подій державної історії, курсанти мають її пригадати і вільно орієнтуватися у періодах державної історії. Також ми зіткнулися із проблемою взаємодії середньої та вищої освіти, більшість курсантів більш менш орієнтуються у історичних подіях з історії України ХХ століття і мають великі прогалини у періодах ранньої, середньовічної та нової історії України. На наш погляд це є підставою для збереження класичного курсу історії та культури України.

Для збереження логіки та формування глибоких знань з предмету, діюча програма складається з трьох Змістових модулів:

1. Історія України від найдавніших часів до середини XVII ст.
2. Історія України з середини XVII ст. до сучасності.
3. Історія української культури від найдавніших часів до сучасності.

Відповідний варіант програми був розроблений і введений у освітній процес у 2015 р.

Сьогодні перед навчальною дисципліною «Історія України та української культури» стоїть пропозиція про внесення навчальних питань з історії українського війська.

Нагадаю, що у класичному курсі Історії України, що взятий нами за основу розглядаються політичні, економічні, соціальні та військові події, які відбувалися на українських землях та у сучасну незалежну добу України.

Згідно Наказу № 216 МО України, навчальна дисципліна «Історія українського війська» є складовою навчальної дисципліни «Історія війн та військового мистецтва (у тому числі історія українського війська)» зміст програмі дисципліни складається з 3 блоків змістових модулів:

1. Зародження і розвиток воєнного мистецтва до закінчення Другої світової війни.
2. Розвиток воєнного мистецтва після Другої світової війни до сьогодення (за досвідом локальних війн та збройних конфліктів).
3. Історія українського війська.

У курсі «Історія України та української культури» питання військової історії включені у лекційні та семінарські заняття, як складові історичного процесу на теренах України у 1, 2, 3 Змістових модулях.

У Військовій академії (м. Одеса) 10 липня 2018 р. відбувся круглий стіл «З питань уніфікації програм навчальних дисциплін гуманітарного спрямування та морально-психологічного забезпечення», де серед поміж інших питань розглядалася й запропонована нами проблема.

Нажаль, не відбулося створення єдиної концепції вирішення цього питання, надана пропозиція – це збільшення годин на навчальну дисципліну з 90 на 150 та створення окремого блоку змістового модулю «Історія українського війська». Ця пропозиція на наш погляд є нежиттєвою, по-перше в умовах скорення навчального часу і переходу на європейські стандарти отримання вищої освіти збільшення годин не передбачено і не відбудеться. По-друге є відповідні діючі накази МО, які регламентують освітній процес у ВВНЗ, по-третє втрачається мета, сутність та ціль дисципліни, по-четверте всі останні скорочення навчального часу протягом 2015-2016 років, відбулися саме за рахунок предметів гуманітарного спрямування.

Але згідно семінару, який відбувся на базі Національного університету оборона України імені Івана Черняхівського 26 червня 2018 р. щодо внесення змін у навчальну дисципліну «Історія України та української культури» та її перейменування у «Історія України та українського війська» [далі ІУУВ – автор] це вже остаточно прийняте рішення. До кінця вже поточного навчального року 2018-2019 рр. має бути розроблені навчальні та робочі програми дисципліни «Історія України та українського війська», які будуть типовими для всіх ВВНЗ. Хочемо зауважити, що Військова академія (м. Одеса) приймала участь у розробці Концепції «Українська воєнна історія» у 2017 р., де серед ряду пропозицій ми рекомендували розробити окремий навчальний курс «Історія українського війська», який можна було б проводити або під час первинної-військової підготовки або під час навчання на першому навчальному курсі паралельно із загальним курсом історії.

Бюджет часу на викладання майбутньої дисципліни «ІУУВ» залишається імовірно попередній – 90 годин, але якщо до перейменування акцентуація під час викладання дисципліни робилася на державні, соціальні, політичні, економічні та культурні аспекти, то зараз додається ще й військовий аспект, який має стати провідним, саме на нього має відбуватися акцентуація всього навчального матеріалу. Додатковою навчально-методичною проблемою є те, що опорних підручників та навчальних посібників для цієї дисципліни ще не створено, а загальні підручники з історії України не містять в собі необхідного навчального матеріалу з військової історії. Створення цих навчальних посібників стане безпосереднім і першочерговим завданням науково-педагогічних працівників ВВНЗ.

Також необхідно ще раз зауважити, що через скорочення загального бюджету часу на викладання дисциплін гуманітарного профілю та збільшення годин на військово-професійну підготовку, зрозуміло що виділення бюджету часу на новий окремий курс військової історії не

відбудеться. На наш погляд мета та завдання курсу «Історія українського війська» будуть втрачені або розмиті у загальному курсі історії України, який в свою чергу теж переобтяжений факти, подіями та датами.

Єдиним позитивним наслідком у ході внесення змін щодо мети викладання історії України на наш погляд, є створення загальної типової навчальної програми з цього курсу для всіх ВВНЗ. Така уніфікація має створити однакові ґрунтовні військово-історичні знання у майбутніх кадрових офіцерів ЗС України.

Література:

1. Лист Проекту відповіді першому заступнику МО України щодо вироблення єдиних підходів до викладання воєнно-історичних дисциплін у ВВНЗ та ВНП ЗВО від 17 серпня 2018 р., № 300/1/2616.
2. Навчальна програма дисципліни «Історія України та української культури».
3. Навчальна програма дисципліни «Історія війн та військового мистецтва (у тому числі історія українського війська)».
4. Наказу № 216 МО України «Про вдосконалення підготовки офіцерських кадрів тактичного рівня та сержантського (старшинського) складу у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів».
5. Програма круглого столу у ВА (м. Одеса) «З питань уніфікації програм навчальних дисциплін гуманітарного спрямування та морально-психологічного забезпечення».

Соколюк С.М.

Кандидат історичних наук., доцент кафедри Військово-Морських Сил Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, капітан 1 рангу запасу, член Національного союзу журналістів України (м. Київ)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА У ВНЗ УКРАЇНИ

Триваюча «гібридна» війна, віроломно розв'язана у 2014 році Росією проти України, продемонструвала, наскільки є необхідним усвідомлення суспільством необхідності мати сучасні (у найширшому сенсі) збройні сили, здатні відбити будь-яку агресію ззовні. Але створення військової потуги неможливо без урахування людського чинника, важливою його складовою якого є формування знань та врахування історичного досвіду воєнної справи. А події лютого – березня 2014 року в Криму та Севастополі виокремили надзвичайно важливу проблему – формування почуття патріотизму серед військовослужбовців та в суспільстві. Саме це і має на меті вивчення воєнної історії у вітчизняних ВНЗ, військово-морської історії зокрема.

Студіювання складових цієї галузі – історії розвитку флотів, озброєнь, теорії та розвитку військово-морського мистецтва і, власне, історії війни на морі є надзвичайно важливим у підготовці військово-морських фахівців усіх рівнів.

Аналіз вивчення у наших ВНЗ проблем війни на морі свідчить, що більша частина питань історії війн на морі у процесі підготовки флотських фахівців розкривається. Проте, типовим недоліком істориків військової справи є відрив воєнних дій саме від суспільного чинника, яким є економіка, яка обумовлює саме такий, а не інший перебіг військових подій. Цьому і є підтвердження стан та діяльність ВМС ЗС України у сучасних умовах.

Слід зазначити, що війни на морі, як і війни на суходолі, завжди були частиною життя суспільства. Відтак, їх вивчення повинне відбуватися у тісному взаємозв'язку з вивченням загальноісторичних процесів, а історія військово-морського мистецтва (морських війн) має на меті відобразити військову діяльність людини на морях і океанах як інтегральну частину загального історичного процесу. При цьому студіюючий (курсант, слухач) повинен усвідомлювати, що події на суші мають своє віддзеркалення на морі, і навпаки.

Ураховуючи, що військово-історична наука належить до тих дисциплін, об'єкт яких перетинається з численними галузями знань, а її діапазон охоплює всі площини історичного процесу, для повного відтворення військово-морської історії й постає необхідність її інтегрування з іншими галузями наук. Важливим є також пізнання військовим істориком історичної дійсності, тісно пов'язуючи її з поясненням причинно-наслідкових зв'язків.

Сьогодні військово-морська історична наука в Україні перебуває на етапі свого становлення, про що свідчать певні напрацювання на кафедрах історії війн і воєнного мистецтва, Військово-Морських Сил НУОУ, Військово-морському інституті ОНМА. Однак, цього явно недостатньо для якісного формування умінь і компетенцій сучасного випускника – флотського офіцера. Відтак, вбачається нагальна потреба створення нових навчальних підручників, посібників, монографій, праць іншого формату, присвячених вивченню війни на морі у широкому сенсі.

Крім того, сьогодення вимагає розширення знань у цивільному загалі з вітчизняної військово-морської історії у тісному поєднанні із вивченням війни на суходолі та світових історичних процесів, популяризація цих знань задля виховання у суспільстві морського мислення, утвердженням серед нього морської ідеї та усвідомлення українців себе морською нацією загалом з багатим і славним військово-історичним минулим.

ВИВЧЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИЙ ІСТОРІЇ, ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІЗНАННЯ СУТНОСТІ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ

В даний час людство перебуває в переході до нового постіндустріального суспільства, формуються нові продуктивні сили і виробничі відносини, які повинні бути доповнені відповідною їм теорією і практикою війни.

Своєрідність цього періоду полягає в тому що розробка концептуальних основ нового суспільства відбувається одночасно зі змінами самого соціуму, при цьому сам теоретичний базис вивчення стає рухомим і змінюється разом з розвитком суспільства. Такий підхід прийнятний для теоретичних дискурсів, але в сфері національної безпеки, подібний підхід не допустимо. Можливість пропустити загрозу дуже велика.

Національна безпека крім теоретичних основ, повинна включати в себе елементи і системи, що забезпечують життєдіяльність суспільства. Навіть, недосконалі концепції і доктрини, що розробляються в режимі реального часу, сприяють розумінню і зниженню загроз суспільству і дають можливість реагувати на них.

Однією з доктрин є системно-історичний підхід до аналізу сучасних війн. Розглядаючи війну з точки взаємодії (протиборства) складних систем, ми можемо виділити три фактори взаємодії: фізичний, інформаційний та когнітивний.

Якщо фізичний пов'язаний з матеріальними речами, так як при взаємодії відбувається взаємний вплив фізичних тіл, то інформаційний фактор співвідноситься зі змінами структури систем і відповідно - когнітивний зі змінами властивостей систем.

Прикладом використання інформаційного чинника можуть служити дії німецької армії в Східно-прусської операції 1914 року. А от потужним когнітивним фактором, що сприяв успіхам Червоної армії в 1943 році було проведення роботи по відродженню архетипів російської армії до 1917 року, її зовнішнім проявом було відродження погон і офіцерства.

Вивчаючи військову історію слід звернути увагу на те, що превалювання тих чи інших факторів взаємодії (протиборства) систем ділить війни, на війни:

- в фізичному просторі (традиційні),
- інформаційному (гібридні, мережецентрической),
- когнітивному просторі.

Так як в поняття «когнітивний опит включаються способи кодування інформації, понятійні психічні структури, архетипічні і семантичні структури» [1], когнітивне простір - це в першу чергу психічне простір людини і людства, але слід визнати, що психічне не є унікальною здатністю тільки людини. Наприклад, когнітивним порядком мають такі природні складні системи такі, як морське узбережжя, річкова мережа.

Вивчаючи військову історію, ми бачимо, що до 1945 року основним видом воєн були війни традиційні, до кінця XX століття домінували інформаційні, змістом сучасного етапу є війни зі зміни свідомості великих мас людей -когнітивне.

Разом з тим, в війнах минулого завжди поєднувалися всі фактори протиборства, тому в курсі військово-морської історії слід виділяти якісь фактори сприяли перемозі або невдачі над противником. Наприклад, в умовах матеріального домінування на Чорному морі Чорноморський флот втрачав панування на ТВД програючи супротивникові в інформаційному і когнітивному протиборстві.

Під час Другої світової війни нарощуючи величезні матеріальні зусилля в підводній війні проти Великобританії, Німеччина не виявила витік інформації, через розшифровку фахівцями Блечли-парку німецької шифрувальної машини «Енігма», а керівництво Німеччини не виявило когнітивне властивість ставки Ллойда, як індикатора рівня загрози мореплавання.

Ігнорування когнітивних факторів природного середовища приводив Військово-морський флот СРСР до численних невдалим морським десантам під час другої світової війни.

Вивчення сучасної військово-морської історії показує, що облік оптимального співвідношення між матеріальними, інформаційними і когнітивними факторами призводить до несподіваних результатів. ВМС Ірану під час навчань у Перській затоці показали високу ефективність, використовуючи «ройові» ефекти [2].

Література:

1. Викисловарь. Когнитивный // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wiktionary.org/wiki/%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9>
2. Peterson S. Iran war games begin with new 'ultra fast' speed boats // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2010/0422/Iran-war-games-begin-with-new-ultra-fast-speed-boats>
3. Richardson, Kurt A. «The Hegemony of the Physical Sciences — An Exploration in Complexity Thinking» Futures, Vol. 37, Issue 7, 2005, pp. 615–653, p. 617. 12 January 2012. http://kurtrichardson.com/Publications/Living_chapter.pdf
4. Hoffman, Frank G. Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies, 2007.
5. Department of Defense. The Implementation of Network-Centric Warfare. Washington, D.C., 2005, p. 4.

Поспєлов А.С.

Кандидат історичних наук, доцент кафедри кораблеводіння та штурманського озброєння Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія»

ІСТОРІЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА ЯК ШЛЯХ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ КОМАНДИРІВ ТАКТИЧНОГО РІВНЯ

В навчально-виховному процесі у єдиному в Україні вищому військово-морському навчальному закладі – Інституті ВМС НУ ОМА згідно дворічних спостережень автора, серед курсантської молоді споглядається дві негативні тенденції. Згідно першої – вітчизняні ВМС (сучасні) вкрай слабкі і нажаль, повністю поступаються міці флоту потенційних противників, насамперед ЧФ РФ. Згідно другої – гуманітарні предмети, як то Історія України та українського війська чи Історія військово-морського мистецтва (ІВММ) є «прохідними». Виходячи з першої тенденції, курсанти не вірять ані в сили ВМС ЗС України, ані у власні сили на майбутніх офіцерських посадах. Виходячи з другої, вказані гуманітарні предмети здебільшого розглядаються як «необхідне зло» і ставка на їх ретельне вивчення у переважної більшості курсантів не робиться. Слід зазначити, що перша тенденція цілковито виходить не стільки з військових структур України, скільки є варіацією суспільної думки основної маси населення нашої держави. А от друга тенденція, є цілковитою калькою корпоративної думки студентів і курсантів, яка коріннями виходить ще з радянських часів.

Між тим, історія військово-морського мистецтва за визначенням є не теоретичною, а суто практичною дисципліною, галузевого (для ВМС) спрямування. Її мета не стільки навчально-академічна, скільки виключно навчально-психологічна. На підставі чітко підібраних реальних історичних фактів, їх адаптованого для курсантській молоді аналізу, ІВММ переслідує мету озброїти курсантів такими знаннями, які в реальній бойовій ситуації не дозволять їм – майбутнім командирам щонайменше лякатися супротивника до бою і під час бою. Більш суттєва, по факту стратегічна мета дисципліни – привити любов, шану і гордість майбутнім офіцерам за вітчизняні військово-морські сили.

Як досягнути це? На погляд автора шлях один – радикальні за своєю результативністю приклади з їх пролонгацією на історію ВМСУ і їх сучасний корабельно-катерний склад, тобто специфічна ставка на психологію курсантів. Наведемо тандем прикладів, які в лекційному курсі автора озвучується одним з перших.

11 грудня 1942 р. в Індійському океані відбувся один з найунікальніших морських боїв в історії. Тоді, британський тральник «Бенгал» (1-76-мм гармата, командир корабля і конвою в цілому – лейтенант В. Вільсон) та голландський танкер «Ондіна» (1 короткоствольна 102-мм гармата), які слідували з Фрімантла до Дієго-Гарсія, були перехоплені двома японськими

допоміжними крейсерами «Хококу Мару» та «Айкоку Мару» (сукупно 16 140-мм гармат, 8 609-мм торпедних труб та 4 гідролітаки), з якими вступили в бій маючи лише одну перевагу – не влучати в 150-метрові японські рейдери було не можливо. За годину бою, «Хококу Мару» загинув, в результаті вдалого влучання в одну з 609-мм торпед, а його сестершип отримав різні ушкодження. Парадоксально, але на тральнику, який отримав більше 200 ушкоджень, включаючи влучення у полубак і корму по 140-мм снаряду не було одного вбитого та пораненого (!) і він через 6 днів прийшов в Дієго-Гарсія. Суттєво ж ушкоджений танкер, на якому під час бою загинув капітан, зміг повернутися в порт Фрімантл не втративши жодного галону з 6000 тон авіаційного бензину! [1].

8 вересня 2016 р. на траверзі Чорноморська, два перших українських малих броньованих артилерійських катерів проекту 58155, під прикриттям флагману ВМСУ фрегату «Гетьман Сагайдачний» лише вдалим маневром витіснили з територіального моря України російський сторожовий корабель «Сметливый». Причому українські катери були направлені в район маневрування російського корабля слідуючи на випробування в полігон і з'явилися абсолютно раптово для противника. Більше того, як показала реакція екіпажу російського корабля, в ситуації реальних бойових дій, зіткнення скоріше за все закінчилося не на його користь [2].

Ці приклади є наочним підтвердженням вислову відомого Наполеона Бонапарта: «В сучасній війні моральний фактор співвідноситься з матеріальним як 3 до 1». Раз так, то майбутній командир тактичного рівня ВМС ЗС України, в першу чергу повинен не лякатися міці противника ані до бою, ані під час бою, а чітко знати – його професійні знання, знання і розуміння ІВММ, помножені на підготовку корабля й екіпажу, є вірний шлях до перемоги. Яким би сильним не був ворог, як кількісно, так і технічно...

Література:

1. Дивись наприклад: Александров А. Бой «Бенгала» с японскими вспомогательными крейсерами. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://tsushima.su/RU/libru/iii/bibl-iii-wars/bibl-iii-ww2/bibl-iii-pacific/bibl-ww2-pacific-stat/alex-boy-jap-kreuz/>
2. Поспелов А.С. Перша бойова перемога українського флоту – військово-морське зіткнення на траверзі Чорноморська 8 вересня 2016 року // Гілея. Науковий вісник: Збірник наукових праць. - К., 2018. Випуск 128. - С. 80-84.

Ермошкин Н.Г.

Кандидат технических наук, профессор кафедры корабельной энергетики и электроэнергетических систем Института Военно-Морских Сил Национального университета «Одесская морская академия» (г. Одесса)

ПАРУСНЫЙ ФЛОТ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ПОДГОТОВКУ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ МОРЯКОВ

Подготовка моряков является специфической и в значительной степени отличается от подготовки всех других профессий.

История подготовки моряков своими корнями уходит в глубину веков и веками совершенствовалась, но её идея и концепция сохранилась до наших дней.

Во всех странах Европы были созданы частные школы мореходных искусств, и все понимали, что учением в школах мореходных искусств в каменных домах на берегу не даёт возможности подготовить полноценных моряков не является реальной. Так как моряка надо готовить на корабле в реальных условиях. И тогда в те далёкие времена в Европейских странах пришли к единому мнению, что подготовка моряков должна тесно быть связана с практикой на кораблях.

История первых русских парусных учебных судов

Под учебным судном в точном значении этого слова, очевидно, следует понимать специально построенный или оборудованный корабль, позволяющий проводить занятия по формированию у будущих моряков практических навыков в кораблевождении и эксплуатации материальной части. Сколько –ни будь подходящего под такое определение нельзя найти в хронике допетровских времён. Было бы ошибкой назвать учебными суда «потешной флотилии», действовавшей под командованием юного Петра на Переславском озере. Эта флотилия много дала русского флоту, но всё-таки потешной она названа не случайно.

Первые упоминания о морской практике и учебных плаваниях должны были бы сохраниться в документах об организации в Москве школы математических и навигацких наук (1701г.). Однако знакомство с Указом о содержании школы свидетельствует о том, что в подробном перечислении организационных и хозяйственных вопросов эти сведения отсутствуют. Царь приказал быть «мореходных хитростно искусств учению», но велось оно, включая и навигационную часть, книжным способом. Отчасти проблема плавательной практики полностью аттестованных выпускников школы, кажется, решалась командированием в Голландию и Англию (до 1712 г.), а позже в Петербург – на отечественные корабли. Лишь несколько лет спустя, когда за короткий период Балтийский флот пополнился большим количеством кораблей (1705-1725 гг.), жизненно важным стало дело массовой подготовки

кадров флота. Известна на этот счёт позиция Петра I; в своём ответе на запросы князя Львова в 1711 г. он сформулировал следующий тезис: «Учиться навигации зимою, а летом ходить в море на всяких кораблях...». Следовательно, здесь речь уже шла о соразмерности теоретических курсов и практических занятий. Однако из этой же цитаты следует, что в то время ещё не сформировалось убеждение в целесообразности выделения в составе флота специализированных кораблей – по мнению Петра I, для этого подходил «всякий» корабль.

С введением в 1716 г. звания гардемарина (это были воспитанники старших рот Морской академии, впоследствии Морского кадетского корпуса, направляющиеся во флот на практику) вышла инструкция, точно определявшая систему руководства практикой согласно которой на каждом корабле «одному морскому поручику из русских» предписывалось практикантов «к обучению принуждать» и в целях оперативного контроля «о их поступках доносить капитану корабельному, а капитану-командующему эскадрой». Ежедневная специальная подготовка включала штурманские и навигационные занятия (первый час), которые должен был «указывать штурман корабельный»; пушечные как теоретические, так и практические (второй час); в течение третьего часа следовало «обучать и показывать, что надлежит в управлении иметь на корабле шхиперу, боцману и шхиману»; четвёртый час отводился для «солдатского обучения с мушкетом и для обращений воинских». К практике относились очень серьезно, по её завершении обязательно должна была быть «роспись учинена всем гардемаринам, которые служили».

Окончание Северной войны (1721 г.) не привело к расширению практики учебных плаваний, а после смерти Петра I «Высочайший тайный совет» вообще принял в 1728 г. решение о консервации флота. Оговорки же о том, что корабли могли «в случае нужды немедленно к походу вооружены быть» и «для обыкновенного крейсерства и практического обучения команд изготовить пять кораблей меньших рангов» не спасали положения.

Позднее вошло в правило использование для учебных целей плавание кораблей Балтийского флота. В журнале Адмиралтейств-коллегии за 1730 г. зафиксировано распоряжение «припасами удовольствоваться немедленно...» к обучению же морской практике для посылки к городу к Архангельскому [подготовить] фрегаты «Россия», «Винд Хунд», в Любек и Данциг пакетботы «Св. Яков», «Почтальон», «Курьер», «Почт-Ваген». Руководителем похода назначили Я. С. Барша, который, кстати сказать, ещё в 1723 г. будучи командиром линейного корабля «Св. Андрей» отмечался за «содействие и непосредственное руководство» практической подготовкой гардемарин и кадетов в летних плаваниях. Известно интересное распоряжение, датированное маем 1731 г., командира пакетбота «Почтальон» унтер-лейтенанта К. Прончищева штурману В. Прончищеву (степень их родства установить, пока не удалось): «Имеющихся на пакетботе «Почтальон» гардемарин извольте обучать науке как по регламенту,

в том же содержании иметь и штурманских учеников; по регламенту повелено над оными в осмотрении быть одному обер-офицеру...во время якорного стояния приказывать шхиперу и боцману оным показывать». В более поздней инструкции Адмиралтейств-коллегии (1733 г.), адресованной капитану Я.С. Баршу говорилось: «Корабли» «Выборг» и «Ригу», да фрегаты «Вахмейстер» и «Кронделивде» для экзерциций в науке и практике отправить в вояж и следовать оным фрегатам к архангелогородскому порту и тамо зимовать».

Независимо от этих случайных плаваний, меняющихся год от года кораблей, архангелогородское направление навсегда осталось в истории учебных походов. Именно здесь, очевидно, был предпринят переход первых судов русского флота, специально выделенных в качестве учебных. Этому предшествовали следующие события. В 1738 г. известный полярный исследователь С. Г. Малыгин обратился с ходатайством об организации в морских условиях систематического обучения «малолетних учеников или подштурманов» с тем условием, что ему дадут судно, на котором можно «ежегодно ходить к городу Архангельскому, откуда в одно лето с возвращением сюда тот вояж сканчивать». Несмотря на равнодушие к нуждам флота в те годы, царская администрация всё же удовлетворила прошение лейтенанта С. Г. Малыгина, первым в России предложившего иметь для учебных целей специальное судно. Вполне возможно, что исключительно быстрому осуществлению соответствующего решения Адмиралтейств-коллегии способствовало донесение в начале 1739 г. Головина, в котором выразалось сомнение в дальнейшей пользе обучения за границей будущих специалистов флота. Скептицизм основывался том, что по его наблюдениям, «изо всех посланных малая часть со ожидаемым плодом в отечество возвратилась...»

В мае 1739 г. Адмиралтейств-коллегия постановила: «Для экзерциции в науке и практике...отправить из Крондштадта фрегат «Амстердам-Галей», командиром определить лейтенанта С. Г. Малыгина». Дополнительно ему был придан гукор «Кроншлот», командиром которого стал лейтенант В. Винков. Предпринятое в том же году плавание, однако, сложилось крайне неудачно: попав в сильный туман, фрегат оказался на камнях к югу от о. Борнхольм и спасти его не удалось. Гукор же, продолживший переход, благополучно прибыл в Архангельск.

Таковы главные обстоятельства первой русской экспедиции, своей основной целью имевшей, обеспечение плавательной практики будущих морских офицеров. Несмотря на неудачу, постигшую основное судно, руководитель похода, признанный, кстати, невиновным в его гибели, С. Г. Малыгин, по-видимому, имеет несомненное право быть отмеченным в качестве предвестника появления в русском флоте специализированных учебных судов. Что же касается неудачника «Амстердам-Галея» и более удачливого «Кроншлота», нужно сказать следующее. К сожалению, не представляется возможным уточнить, каким образом выделенные в распоряжение С. Г. Малыгина сорок практикантов (цифра значительная для условий

автономного плавания) были распределены между судами. Потому допустимо отметить «пионерскую» роль того и другого, а также считать, что оба они, фрегат и гуکور, имеют право занимать какие-то верхние строчки в длинном теперь уже перечне русских и советских учебных судов.

По поводу гукура, менее известного типа судна, полезно сообщить такие данные. Гукуры имели примерно 350 т водоизмещение, пушек на верхней палубе до 12 шт., экипаж – до 90 чел.; они использовались в качестве вспомогательных, для прибрежного дозора и посыльной службы. Для парусного вооружения их была характерна высокая гротмачта, располагавшаяся почти на миделе, непропорционально длинный бушприт с выдвижным утлегарем. Смещённая в корму бизань-мачта по высоте составляла две трети гротмачты. Суда такого типа отличались хорошими мореходными качествами. Прорисовка, подготовленная авторами на основании подходящего прототипа, даёт представление о внешнем виде «Кроншлота».

По прошествии четверти века практика использования специальных судов для учебных целей стала, по-видимому, обычным делом. Так, в постановлении Адмиралтейств-коллегии по Морскому кадетскому корпусу записано: «Для обучения гардемарин и обучавшихся до навигации кадетов содержать при корпусе трехмачтовую яхту, которую построить и снабдить всеми потребностями». Известно также, что после 1798 г. у Морского кадетского корпуса появилось своё учебное судно – «Богоявление Господне», на котором совершались плавания к берегам Англии, Голландии, Швеции. В самом начале XIX века Кадетский корпус имел уже отряд учебных кораблей в составе фрегатов «Урания» и «Малый», бригов «Феникс», «Симеон и Анна».

И в наши дни трудно переоценить роль учебных парусных судов. Современные «Седов», «Крузенштерн» и «Товарищ II», так же как их далёкие предшественники, не только пробуждают у молодых людей романтику моря, но и зовут к прекрасным, хотя и нелёгким профессиям судостроителя и моряка.

Учебные баркентины и шхуны послевоенной постройки

Каждая морская держава по-своему и в своё время (тогда казалось, что навсегда) расставалась с парусным торговым флотом. Для нашей страны это произошло в 60-е годы. Последними из парусных тружеников были шхуны и баркентины, с уходом которых стало забываться и искусство деревянного судостроения. Ни подробных данных, ни чертежей этой весьма большой группы судов не сохранилось.

Постройка почти ста однотипных по корпусу парусных судов транспортного назначения (и среди них серии учебно-парусных) стала для Финляндии поистине «заказом века». Никогда ранее финские караблестроители не получали столь масштабную работу. Строились парусники

в основном на верфях «Лайватеолисус» (Або) и «Ф. В. Холминг» (Раумо) и вводились в эксплуатацию в период 1946-1953 гг. Хорошо известны учебные баркентины «Альфа», «Вега II», «Горизонт», «Зенит», «Капелла», «Кропоткин», «Менделеев», «Меридиан», «Секстан», «Сириус», «Тропик», «Чайка»; учебные бермудские шхуны (иногда их называют исландскими из-за «раздёргивающегося» прямого паруса – брифка, незаменимого при отрыве от шторма с помощью попутного ветра) «Запад», «Глобус», «Кодор» и «Юнга»; тип вооружения ещё одного построенного тогда же судна «Штурман» установить пока не удалось.

Все эти суда, идентичные по размерениям и, в основном, по конструкции корпуса, имели разный рангоут и детали внутреннего устройства. Внешнее впечатление от теоретического чертежа – это элегантность и привлекательность конструкции, несмотря на малое удлинение корпуса $L/B = 4,2$), а легкая седловатость подчёркивает готовность к стремительному бегу. Изучение характерных линий позволяет сделать вывод, что у судов отсутствовала привычная цилиндрическая вставка. Приводимые технические данные относятся к баркентине «Кропоткин», но в целом они характерны и для остальных: наибольшая длина с бушпритом 52,3 регистровая по палубе 39,37, между перпендикулярами 37,5, ширина по миделю с обшивкой 8,97, высота борта от основной плоскости (верхней кромки киля) 3,9 средняя осадка без киля 3,18, высота брускового киля 0,2 м, водоизмещение по КВЛ 595 т, вместимость полная 322 рег. т; коэффициенты общей полноты 0,556, полноты грузовой ватерлинии 0,797, полноты мидель-шпангоута 0,828; общая площадь парусности 820 м²; мощность вспомогательного двигателя (построечный вариант) 165, после переоборудования 220 кВт, скорость под двигателем 7,5 уз; судно вмещало 15 членов экипажа, 36 курсантов, два преподавателя.

Существующие рекомендации [1] позволяют сделать вывод о том, что площадь парусности соответствует размерениям корпуса судна. Тем не менее, как свидетельствуют моряки, эти суда при ветре 4-6 баллов показывали под парусами только 6-7 уз. Очевидно, сказывалось малое соотношение длины к ширине корпуса. По просьбе тех, кто интересуется деревянным парусным судостроением, сообщаем подробные данные о размерениях рангоута.

Общая высота мачт (все они клееной конструкции) от основной плоскости до клотика и их наклон от вертикали составляют: фок 33,2 м и 3°, грот 32,65 и 3,5 бизань 32,65 и 4.

Чертеж продольного разреза даёт возможность представить конструкцию деревянного корпуса. Однако следует учесть, что детали его изменялись в процессе постройки серии. Так, например, уже после закладки дорогостоящих кокорные кницы начали заменять более надёжными и дешевыми металлическими сварной конструкции, появились сварной фундамент под двигатель, металлические сходные тамбуры, световые люки. Кроме того, на последних трёх баркентинах («Менделеев», «Кропоткин» и «Вега II») устаревшие шпангоуты на футоксовом наборе с нагельными соединениями заменили клееными, хорошо себя зарекомендовавшими и

оказавшимися более долговечными. Столкнувшись с объективными трудностями, судостроители сумели преодолеть их; в результате суда в полной мере отвечали предъявляемым требованиям [3].

Шпангоуты выполнялись двухслойными, из отдельных составных частей – футоксов. Киль, резенкиль и кильсон собирались из брусьев, соединённых «в замок». На последних судах серии применялись и клееные из отдельных пластин килевые брусы. Форштевень также собирался из брусьев различного сечения: стем как основа конструкции узла имел наклон к горизонту около 55° , спереди к нему примыкал водорез из дубового бруса, а сзади – сосновый фальстем; все они соединялись с килевой балкой посредством носового дейдвуда, набранного из четырёх брусьев. Ахтерштевень и набор кормовой оконечности (старнпост и фальстарнпост) с помощью кормового дейдвуда соединялись с килем. Все брусья форштевня, киля и ахтерштевня закреплялись сквозными болтами. Стальной пластинчатый руль фиксировался между гелмпортом и пяткой килевой балки. Кормовой набор заканчивался транцем, основной опорой которого служила наклонённая под 30° к горизонту сосновая балка котртимберса с прилегающими к нему с боков горнтимберсами. Наружная обшивка – одинарная, вглядь, что типично для морских судов футоксового набора. У шпунтового пояса и бархоута предусматривались традиционные утолщения наружной обшивки. Палубу покрывал сосновый настил; возвышавшийся над палубой на 1 м полубак простирался до 12-13 шп., на нём располагались электроручной брашпиль, тамбур схода в нижние помещения и палубное швартовное устройство. Под полубаком располагались две трехместные каюты экипажа и парусная кладовая.

На верхней палубе, на рострах, стояли четыре спасательные шлюпки. В носовой рубке (5x6 м) размещались столовая команды, камбуз, санитарное помещение и резервная двухместная каюта. Основную часть средней рубки (3,2x3,3 м) занимал учебный класс, кормовая рубка (4,7x4,5м) отводилась под каюту капитана, радиорубку и кают-компанию. На небольшом возвышении кормовой палубы, напоминающем полуют, находились рулевая и штурманская рубки с вынесенным через переднюю переборку запасным штурвалом. За рубкой на шлюпбалках подвешивалась рабочая шлюпка. Под главной палубой на платформе находились столовые и жилые помещения курсантов, хозяйственные кладовые. Корпус судна разделялся на семь водонепроницаемых отсеков многослойными деревянными переборками, машинное отделение обшивалось оцинкованной жёстью на асбесте.

К числу недостатков проекта следует отнести явную перенаселённость помещений, неудовлетворительные условия обитаемости. Верхняя палуба представляется чрезмерно загромождённой крупногабаритными рубками, спасательными устройствами, сходными

тамбурами, световыми люками. Тем не менее общее впечатление несомненно положительное; суда на практике продемонстрировали свою надёжность.

В послевоенное время эти учебные шхуны и баркентины перевезли немало необходимых для страны грузов, преодолев тысячи миль или обеспечивали морскую практику курсантов, ныне прославленных капитанов различных судов ММФ и МРХ СССР. Многие из них постигали азы морской профессии у таких капитанов, как А. А. Аристов, О. К. Будников, В. С. Букарин, В. Я. Крикленко, А. Э. Рауде, Ф. А. Самойлов, В. А. Толмасов, А. А. Чечулин, Л. А. Шарборонов, И. Г. Шнейдер и других. География использования этих судов весьма широка – моря Севера, Черноморско-Азовский бассейн, Дальний Восток и больше всего – Балтика. Они плавали с курсантами на борту не только в пределах своих морей, но и выходили в океан. В 1954 г. «Альфа», например, совершила переход с Балтики в Азовское море. В 1967 г. баркентина «Кропоткин» ходила в учебное плавание из Ленинграда в Мурманск и обратно, а в 1970 г. она под командованием В. Я. Крикленко совершила длительное плавание из Ленинграда вокруг Европы. По пути «Кропоткин» заходил в порты Англии, Франции, посетил множество портов Средиземноморья, после прибыл в Севастополь. В 1961 г. группа этих учебно-парусных судов под командованием В. В. Чудова совершила групповое плавание из Калининграда в Атлантический океан вокруг Азорских островов.

Активная морская служба деревянных судов весьма непродолжительна – в среднем 15 лет, но и за это время можно сделать многое. Как грузовые и особенно учебные шхуны и баркентины с лихвой оправдали возлагавшиеся на них надежды; некоторые из них («Кропоткин», «Вега II», «Кодор») оказались намного долговечнее – каждое судно надёжно послужило людям почти по три десятилетия, оставив о себе добрую память.

Література:

1. Лухманов Д. А. Вооружение парусно-моторных судов. М.: Судпромгиз, 1943.
2. Митрофанов В.П., Митрофанов П.С. Школы под парусами. – Л.: Судостроение, 1989.
3. Терентьев Г.Б. Морские деревянные суда. Л.: Судпромгиз, 1961.

ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ

Бурхливий розвиток засобів комунікації в останні десятиліття, в першу чергу, глобальної мережі Інтернет та мобільних засобів зв'язку, поява і розвиток соціальних мереж істотно підвищили роль інформаційної складової в сучасних війнах. Практично всі дослідники, які вивчають проблематику «гібридних воєн», відзначають, що інформаційно-психологічні операції знаходять все більшого значення. Так, український дослідник цієї теми Є.Магда відзначає: «Гібридна війна і справді не винахід сьогодення. Адже комбінації інформаційно-психологічного, економічного та військового протиборства використовувались і раніше. Але гібридність сучасного конфлікту в тому, що питома вага факторів принципово інша. Набагато потужнішою також є використання засобів та особливостей інформаційного суспільства. Відтак, нагальною очевидною потребою є формулювання асиметричної, так само гібридної відповіді на гібридну загрозу, ключовим аспектом якої є інформаційна війна» [2].

Сьогодні Росія веде проти України тотальну інформаційну війну. Вона націлена як всередину країни, так і зовні її. Як зазначають автори монографії «Світова гібридна війна: український фронт», «Російська агресія в Україні демонструє тип війни, який можна називати гібридним, якщо у дію вводиться такий особливий вимір агресивної поведінки, вмотивований створенням паралельної реальності, як поєднання елементів справжньої дійсності та уявної. Феномен паралельної реальності набув масштабного поширення у сучасній масовій культурі у вигляді літератури «фентезі» та численних телесеріалів і кінострічок, які внаслідок своєї шаленої популярності істотно впливають на спосіб мислення і думки широких мас населення. Якщо за допомогою телебачення та ЗМІ стерти в уяві громадян межу між вигаданим і справжнім, або уявне видати за справжнє, отримаємо серіали гібридних війн, які веде російське керівництво: «Кримська ейфорія», «Боротьба з фашизмом на Донбасі», «Сирійська епопея» тощо» [8, 57].

Водночас, не слід забувати, що інформаційна війна є гнучким інструментом впливу, який може бути одночасно націлений на різні соціальні, національні, конфесійні верстви групи населення, викликаючи в них різноманітний спектр емоцій: страх, ненависть, невпевненість, зневіру, провокуючи розбрат між різними групами, підриваючи довіру до керівництва держави та її окремих інституцій. І все це заради того, аби нав'язати свою волю і виграти війну що до початку бойових дій.

Це особливо помітно на прикладі Півдня України, і перш за все, Одеської області яка, специфіка якої позначається на методах інформаційної війни, цільової аудиторії, на яку орієнтуються російські пропагандисти.

По-перше, істотну роль грає історико-культурна особливість даного регіону, що є основою для формування ідеологічних кліше і їх культивування російською пропагандою. Землі Північного Причорномор'я, приєднані до Російської імперії в XVIII отримали політичну назву Новоросії (Нової Росії), входили до складу Новоросійської губернії (перша адміністративно-територіальна одиниця з такою назвою існувала в 1764-1783 рр., друга - 1796-1802 рр).

На підставі цього історичного факту російською пропагандою було сформульоване ідеологічне кліше, суть якого полягала в том, що ці землі не мали жодного відношення до України і були "подаровані" їй більшовицьким керівництвом. Ця концепція була озвучена Президентом Росії Володимиром Путіним: «Нагадаю, що це - Новоросія. І цей Харків, Луганськ, Донецьк, Херсон, Миколаїв, Одеса - не входили до складу України в царські часи. Це все території, які були передані в Україну радянським урядом». (17 квітня 2014 г.). Трохи згодом на Валдайському форумі у жовтні 2014 р. російський Президент повторить цю тезу: "Насправді, це був один регіон з центром у Новоросійську, тому називався "Новоросією". Це Харків, Луганськ, Донецьк, Миколаїв, Херсон, Одеська область. Ці землі в 1920-і роки при створенні Радянського Союзу передані від Росії Україні". Як і більшість кліше російської пропаганди, це твердження містить у собі водночас елементи правди і брехні. Новоросійськ дійсно був центром Новоросійської губернії, але на той час таку назву носив Катеринослав (сучасний Дніпро).

Серед складових одеської історичної міфології чималу роль відіграє і міф про "порто-франко". У XIX столітті існування режиму "порто-франко" сприяло розвитку Одеси. У 90-ті роки в Одесі починає культивуватися ідея про те, що перетворення міста на "вільну економічну зону" ("порто-франко") стане основою його процвітання. У 1991 р в Одесі був навіть проведений референдум про створення ВЕЗ, на якому ця ідея отримала підтримку більшості одеситів. У 2000 році була створена СЕЗ "порто-франко" в Одеському порту, яка де-факто пропрацювала 4 роки. До ідеї "порто-франко" знову звернулися вже в 2014 році, коли цю ідею почали експлуатувати проросійські політики. У Верховній Раді був навіть зареєстрований законопроект про перетворення всієї Одеської області в зону "порто-франко" з формуванням митних кордонів.

Південь нинішньої Одеської області був також частиною іншої історичної території - Бессарабії (була приєднана до Російської імперії в 1812 році і існувала в статусі Бессарабської області і Бессарабської губернії), яка в період з 1918 по 1940 і з 1941 по 1944 входила до складу

Королівства Румунія. Після 1940 року північні та південні частини цього краю були приєднані до Української РСР. Складна історія регіону та його багатонаціональний склад також створили сприятливі умови для російської пропаганди.

Варто відзначити, що як ідея "Новоросії" так і ідея автономії на території Української Бессарабії з'явилися ще в 90-і роки на тлі відцентрових тенденцій в Радянському Союзі. Тоді були зроблені спроби утримати союзні республіки в складі СРСР шляхом створення різних підконтрольних Москві анклавів.

В Одесі, наприклад, на початку 90-х виходила газета "Новоросійський телеграф", в південних районах Одеської області на тлі зростання національної самосвідомості національних меншин, зокрема, болгар, з'явилися спроби створити автономію. Ініціаторами найчастіше виступали місцеві обкоми і райкоми КПРС.

На Півдні Одеської області була навіть зроблена спроба скликати з'їзд депутатів всіх рівнів Бессарабії, проте з невідомих причин він не відбувся. Замість цього 1 грудня 1991 року в Болградському районі Одеської області, де компактно проживають болгары, пройшов референдум про створення на базі району болгарської автономії. Незважаючи на те, що ідею національної автономії підтримала більшість населення, подальшого розвитку вона не мала. Надалі ідея самостійної організації життя в Бессарабії існувала в "м'якій формі" відтворення Ізмаїльської області, яка існувала до 1954 року і була приєднана до Одеської.

Що стосується ідеї "Новоросії" то вона тривалий час перебувала в замороженому стані, поки знов не була затребувана в 2004 році, під час "помаранчевої революції". У листопаді на хвилі протистояння київському Майдану так зване збори Одеської територіальної громади прийняло заяву, в якій говорилося: "Якщо в Україні перемагають антидемократичні націоналістичні сили, налаштовані на розвал нашої держави, - ми вимагаємо оголошення міста та всієї Одеської області вільної самокерованою територією, на якій діють розпорядження органів місцевого самоврядування (Новоросійський край)" [1].

Друге. Багатонаціональний склад населення, в першу чергу в Одеській області, де є місця компактного проживання національних меншин - болгар, гагаузів, молдаван, росіян старообрядців-липован. За даними перепису 2001 українці становлять 62,8% населення, росіяни - 20,7%. Також до найбільш численних груп відносяться болгары - 6,1%, молдавани - 5,0%, гагаузи - 1,1%, євреї - 0,6%, білоруси - 0,5%.

Найбільшою строкатістю в національному плані відрізняється південно-західна частина області - Південна Бессарабія, яка історично є територією компактного проживання різних етнічних груп. Тут переважає українське населення-35,8%, болгары - 24,8%, росіяни - 17,7%, молдавани - 15,2%, гагаузи - 4,6% та інші [4]. У північних і центральних районах населення більш однорідне за національним складом та складається в основному з українців.

При цьому мовна ситуація в регіоні не відповідає національним складом. Багатонаціональність і русифікація призвели до ситуації, коли російська мова стала домінуючим в регіоні. Сформувався уявлення, згідно з яким українська мова - це мова села, мову прийшлих, "некорінних" жителів Одеси. Відповідно і гасла про російською мовою як другу державну підносили як збереження так званої "культурної самобутності" Одеси та області.

Третє. Прикордонне розташування Одеської області. З одного боку, регіон межує з двома проблемними регіонами Республіки Молдова: невизнаної Придністровської Молдавської республікою (ПМР), яка де-факто є територією, окупованою Росією і Автономною територіальним утворенням (АТО) Гагаузія, яке є легітимним освітою. В обох регіонах, як відомо, сильні проросійські настрої. Крім того, наявність на території ПМР російського військового контингенту відноситься до числі актуальних військових загроз для України.

Одеська область також межує з Румунією. Той факт, що Південна Бессарабія входила до складу Королівства Румунія дає підставу використовувати даний факт для провокування страхів населення Одеської області. Цьому сприяли, з одного боку, реальні українсько-румунські суперечності навколо статусу острова Зміїний і каналу "Дунай-Чорне море" через гирло Бистре, з іншого, наявність в Румунії сил, які виступають за приєднання Бессарабії, включаючи українську частину, до Румунії.

Четверте. Період незалежності України в суспільній свідомості жителів Півдня тривалий час сприймався як період економічних та соціальних втрат. Особливо серйозних втрат зазнала морська галузь. Напередодні розпаду Радянського Союзу Одеса була центром Чорноморського морського пароплавства, яке було найпотужнішим в Європі і одним з найбільших в світі. У 90-ті роки Україна практично втратила свій торговий, пасажирський і риболовецький флот, що стало одним з негативних маркерів в суспільній свідомості одеситів. Істотні економічні втрати поніс також і Миколаїв, колишній до розвалу СРСР великим центром кораблебудування.

Погіршився економічний стан і в Українській Бессарабії, яка представляє собою вузол економічних, соціальних і екологічних проблем, які накладаються на поліетнічний склад населення. За часів СРСР зазначений регіон жив у відносному достатку. Проведення невдалої аграрної реформи (за високої щільності населення земельні паї виявилися малі для ведення особистого господарства та отримання належних доходів), закриття більшості підприємств, скорочення обсягів вантажопереробки дунайськими портами Рені та Ізмаїл та обсягів вантажоперевезень Українського Дунайського пароплавства через зовнішні (війна в Югославії) і внутрішніх факторів призвели до зростання безробіття та трудової міграції серед населення.

П'яте. Важливу роль у формуванні проросійських настроїв грала і грає Українська православна церква Московського патріархату.

Всі ці особливості Півдня України активно використовувалися як українськими політиками проросійської орієнтації, так і безпосередньо російською пропагандою. В останні кілька років до початку російської агресії одеськими телеканалами велася відверта антидержавна і антиукраїнська кампанія. У глядача формувалася негативний образ українців (в публіцистичних передачах вживалися терміни "хохлопитекі", "бандерлоги"), особливо представників Західної України, оспівувалися досягнення Радянського Союзу і сучасної Росії, активно пропагувалася ідея про особливу ролі Одеси. Частими гостями на одеському телебаченні були російські пропагандисти, наприклад, Сергій Кургінян [7].

Перемога Революції Гідності в лютому 2014 року став поштовхом для активізації сепаратистських сил в Одесі. Сепаратисти не криючись озвучували свої вимоги про проведення референдуму про федералізацію України, створення Одеської Народної Республіки за зразком Донецької і Луганської, відкрито використовували російську державну символіку. 3 березня було здійснено відкрита спроба захоплення будівлі Одеської облдержадміністрації, на флагштоку перед будівлею був піднятий російський прапор. Все це відбувалося в умовах невизначеної позиції місцевих органів влади і органів правопорядку. Кульмінацією протистояння українських громадських активістів та сепаратистів стали зіткнення 2 травня 2014 року, в результаті яких загинули 48 осіб, в основному прихильники Росії.

Фактично з травня 2014 року організоване сепаратистський рух на Півдні України відсутня. Основні лідери сепаратистів або були заарештовані, або втекли з країни. Разом з тим не припиняються спроби розгойдати ситуацію в регіоні за допомогою інформаційних атак. Методи цих операцій, ідеологічний зміст меседжів і фейків диктуються історико-культурною та економічною специфікою регіону.

- на початковому етапі (у період 2014-2015 року) одним із засобів впливу були терористичні акти проти патріотичних організацій, об'єктів інфраструктури (залізниця, газопровід і т.д.). Поряд із намаганням завдати матеріальних збитків, очевидно, що вони носили характер інформаційно-психологічної операції: мали на меті створити ілюзію про наявність потужного підпілля в Одеській області, залякати патріотичні сили, породити невпевненість у жителів області в здатності влади забезпечити їх безпеку, посилити громадську роздратування проти патріотичних організацій. Крім того, терористичні акти і інформаційна кампанія навколо них завдають шкоди туристичній галузі, яка грає важливу роль в економіці регіону. Зусиллями правоохоронних органів України основні терористичні угруповання були ліквідовані і терористичні акти припинилися;

- моделювання або створення фейкових новин. Наприклад, поряд з недостовірною інформацією про заворушення в місті, організовується постановочні акції протесту спеціально для створення віртуальної «картинки». Тривалість такої акції як правило не перевищує 15-20

хвилин. Так, в квітні 2017 року СБУ припинила спробу провести фейковий "протест" нібито болгарської національної меншини. Учасники "маршу" повинні були пройти від пам'ятника Христо Ботеву до болгарського консульства в Одесі. За даними Служби безпеки "план максимум російських спецслужб передбачав напад псевдонаціоналістів на мирну ходу з використанням фасрів" [5]. Все це повинно було створити відповідну картинку для російського телебачення про утиски меншин;

- розпалювання міжнаціональної та міжконфесійної ворожнечі серед громадян України. Для цієї мети, наприклад, використовується такий випробуваний метод як провокування антисемітських настроїв. Так в квітні 2014 року на десятках одеських будинків з'явилися антисемітські написи і свастики, були спаплюжені пам'ятник загиблим євреям і поховання жертв Голокосту на Таїровському кладовищі [3]. Крім свастик, там з'явилися написи «Правий сектор» і «Слава Україні». Випадки появи антисемітських написів в Одесі було зафіксовано в грудні 2017 роки;

- окреме місце в російській міфології займають події в Одесі 2 травня 2014 року. Якщо для прихильників України події 2 травня стали переломною датою, коли був зупинений сепаратизм на Півдні України, то російська сторона активно і, треба визнати, успішно використовувала міф про «одеської Хатині». Ряд російських громадян, які воюють на боці терористів згодом зізнавалися, що рішення було прийнято саме після подій 2 травня, точніше сказати, «картинки», поданої російським телебаченням. Російські пропагандисти посилено експлуатують тему "Одеської Хатині" не тільки в самій Росії, але і за її межами, як приклад жорстокості з боку українських патріотів. Поширюються чутки про нібито більшій кількості жертв, про навмисний характер пожежі в Будинку профспілок і т.д. Крім того, щороку в Одесі 2 травня проходить за умов підвищених заходів безпеки, оскільки саме в цей день чекають різних провокацій;

- розкручування ідеї створення в Одесі "порто-франко" в якості "м'якого" варіанту сепаратизму. У 2015 році було створено громадський рух "Одеса - за порто-франко", яке почало збір підписів на підтримку встановлення статусу "порто-франко" в Одеському регіоні. Крім збору підписів, дана організація в травні 2015 роки провела акцію біля Верховної Ради України, в якій взяли участь кілька сотень людей. У листопаді 2015 року активісти руху розгорнули на Потьомкінських сходах в Одесі банер "Одеса - за порто-франко". У лютому 2016 року СБУ затримала лідера руху "Одеса - за порто-франко" Олексія Цветкова;

- спроба спровокувати бессарабський сепаратизм. Мова йде про створення так званої «Народної ради Бессарабії» в Одесі, організації, в якій не були представлено жодного представника з Бессарабії, але зате були присутні громадяни Республіки Молдова. Сам захід, так само як і аналогічний захід в Миколаєві, де була створена Народна Рада Миколаєва, було організовано Спілкою придністровців України, який створив колишній офіцер МДБ

Придністров'я Дмитро Соїн. СБУ в досить стислі терміни заарештувала організаторів Народної Ради Бессарабії і цей проект припинив своє існування. Проте, означена подія отримала чималий суспільний розголос і привернула увагу влади та суспільства до проблеми Бессарабії;

- формування «румунофобії» шляхом роздування тези про «румунської загрозу». Активно експлуатуються факти участі Румунії у Другій світовій війні на боці нацистської Німеччини, зокрема, в битві за Одесу. З одного боку населення Південної Бессарабії залякують можливим приєднанням регіону до Румунії, з іншого, намагаються спровокувати антирумунські настрої серед патріотично налаштованих українців.

В якості яскравого прикладу можна навести ситуацію кінця 2013 року, коли буквально на протязі декількох днів більшість українських видань розтиражували новину, суть якої зводилася до наступного: в Румунії лунають заклики скористатися ситуацією в Україні і «повернути» території Північної Буковини та Південної Бессарабії. При цьому першоджерелом називалася впливова румунська газета «Adevarul». Як виявилось, це не була стаття, а особистий блог Сучавського кореспондента газети Діну Зара, який був оперативно переведений [8]. Подібний же прийом був повторений порівняно недавно, коли в газеті «Basarabia Literara» був опублікований нібито з уніоністських позицій відверто українофобський матеріал, який буквально на наступний день в перекладі був опублікований на одному з українських ресурсів;

- формування негативного образу України серед громадян Республіки Молдова. Найчастіше, активізація відбувається в зв'язку з початком курортного сезону. У ряді засобів масової інформації, таких як "Блокнот" і "Комсомольская правда в Молдове" публікується інформація про негативну криміногенну обстановку в Україні. Поряд з цим, з'являються і інші матеріали, наприклад, про те, що епідемія кору в Молдові викликана роботою лабораторій в Україні, де американці розробляють бактеріологічну зброю.

Таким чином, сьогодні в інформаційній війні на Півдні України Росія застосовує широкий арсенал засобів, спрямованих на дезорганізацію українського суспільства, розпалювання соціальної, національної та конфесійної ворожнечі. Держава може протистояти цій війні обмеженим арсеналом засобів, в першу чергу, блокуванням Інтернет-ресурсів і трансляції телевізійних каналів. Однак шляхом заборон можна вирішити проблему лише частково. Країні необхідна активна інформаційна політика, спрямована на формування в суспільстві адекватного сприйняття минулого і сьогодення українського народу, формування бачення майбутнього країни.

Джерела та література:

1. В Одессе решили выделиться в Новороссийский край// Сегодня - №271 (1915) від 29.11.2004

2. Магда Є. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. – [Електронний ресурс] - Режим доступу: [file:///D:/Director/Downloads/Nzizvru_2014_5_29%20\(3\).pdf](file:///D:/Director/Downloads/Nzizvru_2014_5_29%20(3).pdf)
3. «Правый сектор» и одесские евреи закрасили антисемитские граффити. – [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://dumskaya.net/news/pravyj-sektor-vmeste-s-evrejskoj-obschinox-zakra-034602/>
4. Підраховано за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/odesa/>
5. Россия готовила в Одессе провокацию под консульством Болгарии – СБУ. – [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.segodnya.ua/regions/odessa/rossiya-gotovila-v-odesse-provokaciyu-pod-konsulstvom-bolgarii-sbu-1014105.html>
6. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – 496 с.
7. Спеціальний випуск проекту «Совещание с Натальей Переваловой» та телеканали АТВ. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=vEyIzDPOVZ8>
8. Филипенко А. Украина — Румыния: информационная волна. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://viknaodessa.od.ua/news/?news=87957>

ХОЛОДНА ЗБРОЯ В КОЛЕКЦІЇ ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ 59-го БУДИНКУ ОФІЦЕРІВ

У Військово-історичному музеї 59 Будинку офіцерів міста Одеси (колишній музей Південного Оперативного Командування - музей ПівдОК, така назва використовується як синонім) збереглися зразки старовинної холодної зброї. Тематично колекцію холодної зброї музею можна розділити на дві тематичні групи: турецька зброя та російська.

Найбільш оригінальною зброєю колекції є турецький ятаган.

Ятагани з'являються у Туреччині близько XVI ст. Однак найбільш масове використання цієї зброї спостерігається в другій половині XVIII – першій чверті XIX ст. Завжди варто пам'ятати, що ятагани створювали на вимогу яничарів – кращих воїнів тих часів, коли він з'являється. Яничар міг завжди тримати його при собі, і цей «великий ніж» не вважався повноцінною зброєю. Яничари мали гучну та славетну середньовічну історію. Військо яничарів (від тур. йені чері – нове військо) остаточно формується турецьким султаном Мурадом I (1359-1389), який створює яничарський корпус – оджаг.

Військо яничарів спочатку комплектується із полонених юнаків, що було розповсюдженою практикою на середньовічному Близькому Сході, так робили і араби і курди ще в часи хрестових походів. Приблизно з XV ст. «нове військо» комплектується за допомогою примусового рекрутського набору. Цей набір мав назву девширме (тобто девшир - «збирати»), та організовувався на землях, що були заселені болгарами, сербами, греками, албанцями, робилися набори і на теренах Північного Причорномор'я та на Кавказі, і серед були українці, грузини та вірмени. Відбирали хлопчиків віком від 5 до 10 років відправляли до Стамбула, де вони проходили відбір та приймали іслам, потім їх зараховували до корпусу а-джемі-огланів. Дітей відправляли на різні важкі роботи, та на службу окремим вельможним сім'ям. Через декілька років юнаків після відбору направляли до корпусу яничарів. Найбільш інтелектуальні та здібні зараховувались до іч-огланів – секретарів та службових чиновників середньої руки, з цього «адміністративного корпусу» інколи виходили й впливові бюрократи. Більшість хлопців потрапляли до яничарських казарм.

Військо яничарів проживало в суворій дисципліні, займаючись виключно військовою справою. Яничарам забороняли одружуватись, вживати спиртне, займатися ремісництвом і торгівлею, залишати без дозволу казарму, юридично вони продовжували залишатися рабами. Оджаг яничарів був розділений на близько двісті підрозділів, кожен з яких мав свій значок та штандарт. Один підрозділ називався од чи орт – рота, хоча такі підрозділи були прототипами

сучасних дивізій, чисельністю 600-1000 чоловік в різні часи. Орта ділилася на сотні та десятки, кожен десяток мав свій спільний казан, навколо якого проводилися обіди. Корпус складався із 101-ї орти піхоти, 61-ї орти елітної піхоти, ці підрозділи називали бєлюками, 34 орти сейменов залучалися до султанського полювання та розваг. Головною силою яничарів були загони піхотинців. Командуючим яничарів був яничар-ага, він служив особисто султану, та був другою людиною в державі, яка не підпорядковувалася великому візиру, яничар-ага був водночас членом великої ради – дивану та радником султана.

Яничари несли гарнізонну службу у фортецях імперії, постійно тримали укріпленні бази на гірських перевалах, важливих бродях та мостах. Яничарам платили жалування, яке передбачало лише витрати на їжу та одяг. Озброєння забезпечувалося державним коштом. У походах яничари мали право на грабїж, саме тому у середньовічній Європі складається образ яничара, як безжалісного воїна. Яничари давали клятву ведення війни проти невірних, та до нестями тренувалися у своїх казармах. Бази яничарів були обладнані школами для стрільби із лука та мушкетів, тренувальною зброєю. Європа в ті часи практично не знала такої могутньої дисциплінованої піхоти, загони ландскнехтів та швейцарських пікінерів була ще малочисленими. Туреччина була здатна захопити Європу, амбітні султани планували грандіозні походи з метою захоплення Франції, багатих міст Італії. Війська турків підходили до стїн Відня. Яничари були тоді кращою піхотою.

Озброєння цих воїнів складалося із дорогою вогнепальної зброї. На озброєння армії працювали кращі у світі італійські та арабські майстри. У похід яничари несли на собі багато наступального озброєння. Це були луки та арбалети, списи та шаблі. Згодом, крім цього яничари озброювались двома рушницями. Одна була нарізною незначного калібру, мала переважно крем'яний замок. Цією рушницею яничари стріляли із високою влучністю на велику дальність – до 300-400м. Другою рушницею був простий мушкет із гладким стволом та дрововим замком. Мушкет був більшим та мав значний калібр до 22 мм, за допомогою нього прострілювали захисні сталеві обладунки європейців на короткій відстані. До особистої зброї яничарів належали шаблі, кинджали та пістолі. Але вільно пересуватися за межі гарнізонів яничари могли лише з кинджалами або ножами.

В XVII ст. яничари отримали право одружуватись, потім ставати вільними. Це значно погіршує дисципліну та боєздатність яничарського війська. У XVIII ст. практично вся турецька піхота знаходилася на яничарській службі, державу підточувала корупція, багато людей утримували жалування яничара та не несли ніякої служби, хтось рахувався у корпусі під різними іменами отримуючи декілька виплат водночас. В другій половині XVIII ст. Туреччина послідовно програє війни Російській Імперії, втрачає землі Північного Причорномор'я. Від

могутнього яничарського війська залишається лише минула славна історія. Через економічну кризу жалювання яничарів утримують, назрівають яничарські бунти.

Вважається, що ятагани стають головним озброєнням яничарів під час повстань та бунтів, що викликалися несплатою жалювання. Усі ятагани мають характерний клинок, який має зворотній вигін. Якщо ми візьмемо у руку ятаган та випрямимо її вперед, то кінець клинка буде направлятися донизу. Іноді ятагани мають практично прямий клинок. Як правило, клинки ятаганів загострені з одного боку. Ефес завжди представлений лише руків'ям, яке має дуже характерну форму. Існує припущення, що руків'я перших ятаганів виготовляли з кісток антилоп, і руків'я власне було нічим іншим як суглобом певної кістки. Потім руків'я почали виготовляти з дерева та металу, однак форма повторювалась за традицією. Руків'я ятагану, як правило у верхній частині має сильне розходження, існують ятагани у яких верхів'я дуже нагадує букву «Г».

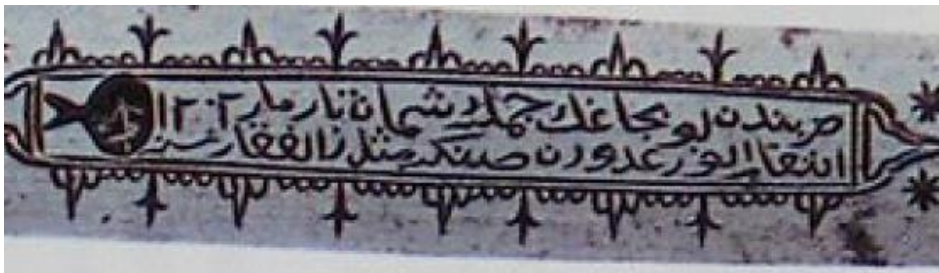
Ятаган є своєрідною зброєю. Турецький ятаган, грецька макайра та гуркхський кукрі – уся ця зброя має дуже оригінальний профіль, який за лінією рубки нагадує гільйотину. Тому завжди, коли ви рубаєте такою зброєю, ваш удар набуває додаткової ефективності. Безліч археологічних пам'яток, ілюстративних джерел та практичних експериментів говорять проте, що у середньовічні часи навчений воїн міг розрубати людину навпіл, як вздовж, так і в поперек. Добре видно, що форма клинка ятагану повторює функціональні особливості гільйотини. Він водночас рубає та ріже. Серед ятаганів дуже рідко зустрічаються зразки, які важать більше одного кілограма. Це дуже легка, та, якщо її так можна назвати, «елегантна» зброя, яка не знала жалю. Не дарма італійські лицарі морів – венеціанські та генуезькі пірати називали такі види зброї «косою смерті». Для того, щоб себе захистити в абордажному бою тодішні мореплавці використовували кольчуги та куртки із багат шарової тканини, але «коса смерті» могла розрубати людину навпіл разом із кольчугою та захисною курткою. В якості особистої зброї дійсно складно уявити щось краще за ятаган. В одну секунду схований в довгому одязі ятаган опинявся у вашій руці – блискавична бритва довжиною в півметра, із таким «ножем» яничар міг прийняти і бій в окопі, і піти на повстання із своїми братами.

Турецький ятаган. Одеський військово-історичний музей.

Ятаган турецький, найбільш вірогідно східноанатолійського типу за класифікацією Е. Аствацатурян. Клинок сталевий кований, має легкий вигін. Доли на клинку відсутні. Клинок має дві клинові зарубини глибокої до половини міліметра, результати ударів зброї по твердим

предметам. Напевно маємо справу із зброєю комбатанта. Довжина клинка 59 см, довжина ефесу 14 см. Клинок з лівої сторони має рослинний орнамент – зображені тюльпани та інші квіти, картуш заплетений в імітовану траву чи очерет, орнамент з'єднується з картушем, всередині якого знаходиться напис та клеймо майстра. Орнамент та текст нанесені гравіруванням, зображення достатньо прості. З правої сторони зображене шестикутна зірка в рослинному орнаменті, із зображенням троянди в середині шестикутника. Фігурні накладки на верхній частині клинка металеві, були вкриті сріблом та мали прості прикраси у вигляді орнаменту збереглися частково, сильно ушкоджені. Ефес складається лише з руків'я, що звісно є невід'ємним для ятаганів. Руків'я сильно пошкоджене, практично повністю втрачена ліва щічка руків'я, права щічка зроблена з дерева чи кістки, та вкрита срібною фольгою. «Вушка» типові для руків'їв класичних ятаганів виражені дуже слабо. На руків'ї частково зберігся рослинний орнамент. Орнамента клинка та руків'я різні. На срібному руків'ї достатньо прості зображення м'якої форми – переплетіння широких листів. На думку спеціалістів такі ятагани виготовляли майстри в Ерзерумі та Трапезунді.

Зверху – зображення на клинку ятагана з музею ПівдОК, знизу – аналогічні зображення з книги «Турецька зброя». Просте порівняння дозволяє достатньо впевнено відносити ятаган з колекції музею ПівдОК до східноанатолійського типу.

Зображення картушу з гравірованим текстом на ятагані східноанатолійського типу з роботи Е. Г. Аствацатурян (зверху).

Зображення аналогічного картушу на клинку ятагану із колекції військово-історичного музею ПівдОК (знизу)

За аналогією написів можна припускати, що ятаган з одеського музею є типовим турецьким ятаганом східноанатолійського типу. Ми бачимо, що датування відсутнє, але велика ймовірність, що «одеський» ятаган виготовлено близько 1790 року.

Достатньо рідкісною зброєю турецьких воїнів були палаші. За конструктивними ознаками цю зброю слід вважати звичайним мечем. Однак, в даному випадку може мати місце термінологічна традиція зброєзнавства. Найбільш авторитетний сучасний дослідник турецької зброї Е. Г. Аствацатурян, застосовує саме термін палаш для визначення цієї зброї. Як відомо, «схід – справа тонка», а термінологія східної середньовічної зброї, справа ще більш делікатна. Ми не будемо вигадувати велосипед, і продовжимо називати дану зброю саме палашем. Але враховуючи те, що ці палаші були аналогом західноєвропейського меча у турецьких воїнів, ми вживатимемо і слово «меч». Турецькі палаші XVI ст. мали приблизно такий вигляд:

В розповсюдженому стереотипному уявленні турецький воїн повинен мати шаблю, із простим мечем, тих самих яничарів зображують дуже рідко. Однак, хоча палаш не був популярною зброєю в Туреччині, він все-таки використовувався. Дуже часто можна почути вислови, що нібито крива шабля рубає набагато краще за «незграбного» меча. Це не так. Неймовірна кількість історичних джерел говорить ледве не навпаки. Але у будь-якому разі мечем чи палашем оволодіти дещо складніше ніж шаблею, і очевидно, що меч є більш функціональною зброєю, тобто ним можна і добре колоти і добре рубати. І саме тому меч

вважається зброєю добре підготовленого воїна. Тривалий час головною силою турецьких та арабських військ була численне легка кіннота та кіннота із луками. Тому навички стрільби та верхової їзди цінувалися на Близькому Сході більше ніж здібності воїна у ближньому бою. Коли турки почали наполегливу експансію до Європи вони зустрілися із новим супротивником. І венеціанські пірати, і німецькі воїни південних земель Австрії, і важка кіннота трансільванських князів, всі ці головні супротивники турків були захищені дуже міцними обладунками. На XVI ст. припадають кращі часи турецьких яничарів. В ті ж часи постає питання боротьби із броньованими та захищеними європейцями. Для того щоб яничару було краще і легше воювати із закутим в залізо ландскнехтом і виготовляли палаші для турецьких воїнів. Власне для того, щоб добре боротися із супротивником, потрібно перейняти його навички ведення бою, і тут на допомогу турецькій піхоті приходять старий добрий меч. Цей друзяка-залізяка міг трощити залізні лати не гірше важкої шаблі, і хоча лати не пробивалися, ворог отримував важкі контузії чи перемоли, якщо була потреба, мечем можна було сильно вколоти ворога між залізними пластинами. Мечем можна було і підрізати ноги своїм супротивникам, адже загострений з двох боків клинок меча дозволяв робити це ефективно. Меч у руці вмілого вояки був безжалісним. Палаші полюбляли не лише прості яничари, які шукали смерті у боях з невірними, але й знатні турецькі мужі. Зброя знатних осіб прикрашалася дуже розкішно. Як бачимо на малюнку клинок палаша прикрашено золотою фольгою, ефес також вкрито золотом та коралами. Палаші простих воїнів, як правило також прикрашалися але більш скромно. Бойовий меч завжди легко відрізнити за його простотою та доцільністю прикрас. На турецькому палаші, який зберігається в музеї ПівДОК можна побачити орнамент, який було нанесено кислотою. Через це візерунки орнаменту не мають рельєфних виступів і не можуть якимось чином вплинути на функціональні здібності палаша.

Палаш турецький XVI ст. Клинок та руків'я сильно ушкоджені іржею. Довжина клинка 84 см ширина – 4,5 см, довжина ефесу 18 см. Клинок сталевий плоский, загострений з обох боків, доли відсутні. На клинку ще видно рослинний орнамент, який наносився технікою травлення. Орнамент має чорний колір ліній, та колись вкривав значну площу верхньої частини клинка з обох боків. В середній та нижній частині клинка збереглися характерні клинові ушкодження – результати минулих бойовисьок. Ефес складається з гарди та руків'я, металевий, скоріш за все сталевий. Судячи з усього, ефес був відлитий із форми, тому гарда та руків'я представлені однією деталлю. Під час відливання ефесу в металевій конструкції залишалася порожнина, яка слугувала вмістилищем хвостовика клинка.. Гарда руків'я у формі перехрестя має характерні фігурні кінцівки із дуже простими фігурами, які можуть являти собою традиційні для руків'їв палашів голови драконів чи інших створінь. Гарда має розвинене перехрестя, яке слугувало міцному утриманню зброї у піхвах.

Військово-історичний музей ПівдОК зберіг чудово експозицію присвячену історії Червоної Армії у роки Громадянської війни 1917-1921 рр. Одну з важливих частин експозиції складає колекція холодної зброї. В експозиції музею зберігаються російські солдатські та офіцерські драгунські шашки доби громадянської війни та іноземної інтервенції в Росії. Головною холодною зброєю тогочасних кіннотників були різні види шашок, які були прийняті на озброєння ще в імператорській армії. В часи Першої світової війни найбільш сильними кавалерійськими військами імперії були драгуни та козацькі підрозділи. На жаль в колекції військово-історичного музею ПівдОК представлено лише один зразок козацької зброї часів громадянської війни.

Перш за все, слід уявити, хто і яким чином воював із зброєю, що нас цікавить. Шашки на початку ХХ ст. були зброєю кавалерії, а головною, умовно кажучи, холодною зброєю піхоти, був багнет. Кавалерія першої чверті ХХ ст. значно відрізнялась від більш ранньої кінноти, однак Перша світова та Громадянська війна є одними з останніх прикладів широкого застосування холодної зброї у бою.

В часи Першої світової війни, як у Європі так і у Росії були практично відсутні власне бойові породи коней, тому кавалерія ХХ століття воювала дещо інакша, ніж скажімо, в столітті XVI. Традиційна в європейському розумінні кавалерія з'являється наприкінці існування Римської імперії, коли чисельні германські та сарматські племена починають, по-перше, виводити кращі породи коней у великій кількості, та, по-друге, починають широко застосовувати стремена. Це дозволило формувати достатньо великі загони кінноти, які були здатні до швидких маневрів, а вершники змогли озброюватись важкою зброєю та використовувати розвинуті захисні обладунки. Ця система досягла вершини своєї ефективності в середньовіччя. В цей час бойовий кінь повинен: мати великі габарити, бути дуже міцним та витривалим, бути інохідцем, мати ведучу ліву ногу, вміти бити копитами і людей і коней, вміти кусати як людей так і коней, повинен не боятися вогню, бути слухняним, водночас рішучим та холоднокровним. Саме така дивовижна тварина і вважалася бойовим конем, тому лицарський кінь коштував у 30-60 разів більше за звичайного господарського коня(!). Тому раніше кавалерія була набагато грізнішою силою. Непідготовленого коня складно змусити забити людину копитами, саме тому козаки в роки громадянської війни рубали шашками відступаючих піхотинців, чи повсталих робітників. Так само діють сучасні кінні поліцейські, поліцейській кінь, як правило, не стане топтати копитами демонстрантів. Середньовічний бойовий кінь, як правило, навпаки розтопував піхоту, хватав зубами за обличчя тих, хто запізнився утікати. Змінюється соціально-економічна структура суспільства, широкого застосування набуває вогнепальна зброя, лицарство, як соціальний клас відходить у минуле. Разом із зникненням лицарства зникає і селекція спеціальних, астрономічно дорогих порід коней, які

застосовувались у кавалерії. Піхота стає «царицею полів». Дуже швидко зростає популярність легкої кінноти, яка виконує допоміжні функції. Залишаються в якості особливих підрозділів загони кірасирів, а головною ударною силою кінноти стають драгуни. Як писав Г. Дельбрюк: «Драгуни за своєю ідеєю – кінні піхотинці, і тому вони до сих пір носять, хоча і перетворились в кавалерію, піхотний шолом», а назва драгун походить від фр. «dragon» - дракон, через страх, який ці воїни наводили на своїх ворогів.

Загальноприйнятою версією походження назви драгунів є історія про дії французького маршала Бріссака у Пемонті, саме цей маршал посадив на коней піхоту у видав цим підрозділи знамена із зображеннями драконів. Вважається, що Бріссак і називав своїх воїнів «мої дракони». Драгуни, як особливий різновид кавалерії, почали масово застосовуватись в XVIII-XIX ст. Драгуни являють собою своєрідний гібрид кінноти та піхоти. Ці воїни пересуваються під час маршу на конях, що забезпечує високу мобільність пересувань цих підрозділів. Перед боєм драгуни спішувались, якщо була потреба, вони копали окопи та будували інженерні загороди, та вступали в бій в якості піхоти. В іншому випадку драгуни могли сісти на своїх коней та виконувати функцію кавалерії: вести розвідку, переслідувати відступаючого ворога, наносити удари із засідки та ін. Універсальний характер драгунських підрозділів позитивно виявився у багатьох війнах. Тактика дій драгунських підрозділів заклала деякі важливі тенденції у розвиток військової справи.

Драгуни чудово показали себе у європейських війнах, стали головною кіннотою нового війська Петра I, проявили себе в якості найбільш ефективних підрозділів під час підкорення Нового Світу. Англійські, а потім вже і американські драгуни могли пересуватися так само швидко, як північноамериканські індіанці, а в разі сутички драгуни використовували усі переваги дисциплінованої піхоти. За іронією долі в сучасній армії США бойова машина піхоти «Бредлі» за традицією називається «кавалерійською машиною». Успішне використання кінно-механізованих підрозділів у часи Другої Світової війни також являє собою одне з останніх прикладів пристосування драгунської тактики до швидкоплинних військових дій. Саме в драгунських підрозділах в I Світову війну воювали видатні радянські маршали Г.К. Жуков та К.К. Рокосовський. Отже, ми бачимо, що драгуни стали цілою особливою сторінкою у історії військової справи.

Багато кінних підрозділів Громадянської війни 1917-1921 рр. вже не називалися драгунськими, однак і червона і біла кавалерія застосовувала саме стару драгунську тактику XIX ст.

В Першій Світовій війні драгуни Російської імперії озброювались драгунськими трьохлінійними гвинтівками зразка 1891р. (саме з цієї гвинтівки в 1930 р. зроблять нову гвинтівку, з якою воювала РСЧА в 1941-1945 рр. Вона була значно коротшою за піхотну

гвинтівку зразка 1891р., і не мала верхньої дерев'яної накладки на стволі), револьверами системи Нагана зразка 1895 р. та шашками.

В Червоній Армії на озброєння були прийняті дореволюційні зразки. Озброєння холодною зброєю було регламентовано наказом №220 від 13 листопада 1918р. Реввійськради Республіки.

На озброєнні драгунів стояла власне драгунська шашка зразка 1881 р., яка була модернізована у 1909 році. Цю шашку приймають на озброєння в рамках військової реформи. В 1881 році під керівництвом відомого російського інженера та зброяра О.П. Горлова проводиться переозброєння всієї російської армії з метою встановлення єдиного армійського зразка холодної зброї. За еталон береться кавказький клинок, «имеющий на Востоке, в Малой Азии, между кавказскими народами и нашими тамошными казаками высокую известность как оружие, оказывающие необыкновенные достоинства при рубке». Шашку виготовляли в офіцерському та солдатському варіантах.

Клинок офіцерської драгунської шашки відрізнявся наступними особливостями:

- 1) міг мати більший вигін,
- 2) як правило, мав три доли
- 3) виготовлявся на замовлення офіцера, доволі часто навіть закордоном.

Штатна офіцерська шашка відрізнялася також своїм ефесом. Офіцерська зброя мала прикрашену фігурну гарду, рослинний орнамент (за звичай листя папороті) на гарді та верхів'ї, а також вензель імператора на верхів'ї. Солдатська шашка звісно була більш простою. Вона мала практично прямий клинок з одним широким долом. Ефес був простим, без прикрас. Модернізація 1909 року стосувалась головним чином руків'я зброї. Руків'я шашок зразка 1881 р. виготовлялися з деревини, з 1909 року матеріалом для виготовлення руків'їв стає пластмаса (ебоніт) та дерево. Як правило, руків'я шашок зразка 1881 р. більш тонкі. На руків'ях шашок зразка 1909 р. обов'язково імітується прут, яким наче обкручується хвостовик клинка. На вузьких руків'ях шашок зразка 1881р. цей умовний прутик буде тоншим, а шаг частішим. Все це не стосується офіцерських шашок, які часто виготовлялися під особисті замовлення і могли дуже сильно відрізнятися від штатного зразка. Російська драгунська шашка шашкою називається за традицією, з точки зору більшості зброєзнавців вона не відповідає характерним особливостям традиційної шашки. В західноєвропейській та американській історіографії ця зброя називається кавалерійським мечем, палашем, та шаблею, деякі роботи з уніформології [1] визначають цю зброю, власне як шашку (Tsarist shashka), ставлячи її в ряд особливої національної зброї (як це було, наприклад, з турецькими ятаганами чи японськими катанами). Загальноприйняте визначення шашки є приблизно таким: Шашка – від кабардино-черкеського

«са'шхо» зброя с клинком незначної кривизни та ефесом, що складається лише з руків'я з роздвоєною головкою [2].

Насправді, як у вітчизняному, так і в іноземному зброєзнавстві до сих пір йде дискусія стосовно класифікації зброї з кривими клинками, через це виникає безліч дилетантських вигадок.

Наприклад про баланс клинка шаблі та шашки. Нібито центр ваги шашки перенесено до вістря, а центр вага шаблі тяжіє до руків'я. Через це нібито неможливо рубати шаблею «від кисті». Насправді, уся холодна зброя балансується таким чином, щоб бути максимально зручною, і при бажанні і шашкою і шаблею і мечем можна і рубати і різати. Стосовно замахів «від кисті», також слід пам'ятати, що не варто шукати бойові прийоми у традиційних народних танцях зі зброєю, чи у показових виступах сучасних артистів.. Існує також міф про різальні та рубальні особливості дії шаблі та шашки. Казка передається із вуст в уста, і розповідає про те, що є зброя яка рубить, та водночас «якби трохи ріже». Насправді зброя за характером ураження визначається за своєю профільною дією, тому і шашка і шабля є прикладами рубальної зброї. Але в разі потреби цією зброєю можна різати не гірше ніж бритвою [3]. Інколи зауважують, що шашка відрізняється способом ношення. Кільця для пасових ремінців у шашки знаходяться на вигнутій стороні піхов, і шашка носить «лезом на верх», чи як казали раніше «по-кавказькі». Це дійсно характерна відзнака шашки, однак вона стосується лише штатної російської зброї [4], і жодним чином не торкається конструктивних відмінностей шашки. Такі міфи є дуже розповсюдженими, але вони жодним чином не відповідають дійсності. Шашка, як правило немає гарди, це головна риса, за якою можна відрізнити шашку від шаблі. Також, як правило клинок шашки не такий кривий, як у шаблі. У будь-якого правила існують свої виключення, тим більше, якщо мова йде про таку незрілу дисципліну, як зброєзнавство.

Тривалий час в Червоній армії не існувало єдиної нагородної системи, через це трапляються і приклади нагородної зброї Червоної Армії, які в основному повторюють традиції дореволюційної російської армії. Як правило, так само, як і в XIX столітті на гарді шашки карбували напис «За хоробрість», інколи до гарди кріпили Орден Червоного Прапора. Це закріплення було саморобним. Існувала штатна дуже рідка нагородна зброя – Золота шашка. Це була шашка із золотим ефесом до якого кріпився знак Ордену Червоного Прапора та орденська стрічка, лише 21 особа була нагороджена золотою шашкою. В той же, час, до рук бійців Червоної Армії потрапляла і трофейна зброя білих, у тому числі і стара нагородна зброя.

Під час війни холодна зброя, якщо вона звісно використовується, безумовно отримує значні ушкодження, та після цього потребує ремонту. Зрозуміло, що при ремонті холодної зброї в польових, або кустарних умовах трапляються запозичення частин однієї зброї та додавання їх до іншої зброї. Через це доволі часто трапляються солдатські шашки з офіцерськими руків'ями, гардами, верхів'ями. Іноді деякі деталі бувають саморобними, виготовленими, як то кажуть, «на колінці», коли в них не було штатної заміни. При наявності належної інформації про історію зберігання зброї, такі характерні риси є вірною ознакою того, що перед нами зброя справжнього воїна.

1. Шашка російська драгунська солдатська зразка 1881/1909 року. Шашка збереглася в доброму стані разом із частково пошкодженими піхвами. Клинок сталевий кований, зі слабкою кривизною. Клинок має один широкий дол. На клинку з лівої сторони зазначена штампом дата виготовлення: «1915». З правої сторони клинка, на п'яті дві штамповані літери «А» вказують на назву підрозділу за яким вона р, та цифра «40» – штатний номер даної шашки. До 1907 року при передачі зброї від одної частини до іншої номери залишалися незмінними, з 1907 року вони перебивалися. (кул. 2. стр 259)Ефес із руків'я та гарди, латунний звичайний штатний. Гарда має незначні ушкодження. З правої сторони гарди штампована літера «А», також ще одна літера «А» з правої сторони нижнього кільця гарди. Піхви сталеві, чорного кольору, прості без прикрас.

2. Збірна зброя. Шашка російська драгунська зразка 1881/1909 року. Клинок сталевий кований слабкої кривизни з одним широким долом. З правої сторони клинка вибиті літери «RL». Ефес складається з руків'я та гарди. Дуга гарди від офіцерської шашки зразка 1881/1909 року, інші частини гарди від шашки солдатського зразка. Верхів'я ефесу має сліди простого грубого ремонту, та скоріш виготовлено окремо саморобним способом. Руків'я виготовлене з дерева. На фотографії чудово видно затерті місця на руків'ї, що свідчить про інтенсивність експлуатації даної зброї.

3. Збірна зброя, яка належала кавалеру ордена Червоного Прапора Максиму Спиридоновичу Луппі. Загальна довжина шашки 106,6 см. Довжина клинка 93,5 см. Довжина ефесу 13,5 см. Вага шашки 1036 г, вага піхов – 804 г. Шашка має шабельний клинок з трьома долами, виробництва німецької фірми Олександра Копелля (Золінген). Клинок мав хромове

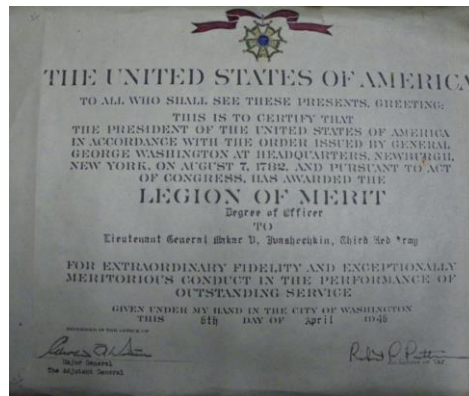
покриття, яке збереглося частково. На клинок з лівої сторони нанесено гравіруванням простий рослинний орнамент та вензель російського імператора Миколи II. З правої сторони клинка схожий рослинний орнамент та зображення двоголового орла, а також знаходиться клеймо: «ALEX COPELL», воно скоріш за все вибите штемпелем. Лезо має пошкодження, які є результатом нанесень ударів по твердим предметам. На клинок був встановлений ефес російської офіцерської шашки зразка 1881р. Руків'я не збереглося. Піхви шаблі сталеві, на них частково збереглося хромове покриття. Зброя добре презентує характер своєї епохи. За даними російських зброєзнавців до 70% холодної зброї російської армії в XIX ст. виготовлялося в Німеччині. Зброя М.С. Луппи це добре підтверджує. Незважаючи на те, що зброя є шашкою за штатом, де-факто ми маємо справу із шаблею, вірогідно, що саме шабельна форма клинка більш підходила для кінного бою тих часів, та історично була більш близькою для комбатантів півдня України та Бессарабії. Ми бачимо, що символіка зброї цілком відповідає традиціям Російської Імперії, хоча шашка належала командиру червоної кавалерії та активному функціонеру РСДРП. Це добре відображає мінливу та складну ситуацію часів громадянської війни.

4. Шашка радянська стройова генеральська зразка 1940. Це особиста стройова зброя генерал-лейтенанта Макара Васильовича Івашечкіна, начальника штабу Одеського військового округу, кавалера багатьох радянських орденів, у тому числі вищого радянського ордену – Ордену Леніна, кавалера польського ордену Хрест Грюнвальда II ст., а також кавалера американського ордену Легіон заслуг (Легіон честі) II ст. (Legion of Merit). Особиста зброя генерала звісно не відноситься до періоду громадянської війни. Однак ця стройова зброя тяжіє до тієї епохи давньою традицією. Генерал М.В. Івашечкін служив в РСЧА з 1918 року. В період Другої світової війни приймав участь у багатьох відомих операціях. Найбільш активну роль зіграв в операціях по звільненню міст Центральної Європи.

***Командуючий 9-ї армії США нагороджує генерал-лейтенанта М.В. Івашечкіна Орденом
Легіон Пошани.***

Нагородна грамота до Ордена Легіон Пошани генерал-лейтенанта М.В.Івашечкіна

Клинок сталевий кований вкритий хромом має три доли різного розміру. Ефес складається із сталеві гарди та пластмасового помаранчевого руків'я (За формою повторює руків'я драгунської шашки зразка 1909 року). Шашка була прийнята в якості стройової зброї для генералів радянської армії та офіцерів почесної варті на заміну старої шашки зразка 1927 року.

Шашка – це не просто різновид холодної зброї, це символ певної епохи. Шашка стала одним з останніх видів холодною зброї, що масово застосовувались у військових діях, та наймасовішою холодною зброєю ХХ ст. На багатьох портретах відомих представників імператорської армії, а потім і на портретах білих генералів ми бачимо саму цю шашку. Водночас шашка стає символом і Червоної Армії, вона фігурує у народних та авторських піснях червоноармійців, шашка була характерним супутником українського бунтарського командира, на кшталт Нестора Махно чи Григорія Котовського. Про майстерність таких людей володіти шашкою в ті часи складали практично епічні легенди, так само, як свого часу в Англії розповідали про віртуозну стрільбу із лука шервудських стрільців. Таким чином, шашка є символом «народної зброї».

Страшна кавалерійська рубка шашками є символом Громадянської війни, це один з інтригуючих та унікальних епізодів світової історії холодної зброї. Власне, саме наші пращури були тими самими «останніми самураями», які завершили історію «меча». І цей фінал, безумовно є блискучим. Традиційні східні бойові мистецтва вважають меч інструментом, якому властиво розділяти світ навпіл. Наче містичним клинком шашка в руці повсталого командира вривається у ХХ століття, та рішучім ударом роз'єднує добу нового та новітнього часу. Стрімкий, блискавичний та відточений рух і ... зброя буквально розділяє життя навпіл. На до та після. З одного боку залишається чиєсь життя, там само залишається і життя воїна, життя до того, як він вчинив доленосний удар. Після вбивства змінюється світогляд воїна, позаду для нього залишається один світ, він переступає межу, наче через лезо, яке тонкою лінією відділяє добро від зла, життя від смерті. Клинок цієї зброї не знає сірих відтінків, йому властивий буквально роковий дуалізм, який безжалісно роз'єднує навпіл усе.

Такою і була вітчизняна шашка, останній кавалерійській меч у світі, і є усі причини бути гідними приналежністю до такої славетної історії зброї. Саме ця зброя зображена на ордені Вітчизняної війни – першому радянському ордені, статут якого відповідав усім нагородним правилам. Саме із цією зброєю радянські маршали кавалеристи святкували Парад Перемоги літком 1945 року. Знову у фіналі трагедії, не наче якийсь застарілий лицарський символ з'являється стара драгунська шашка. Літом 1945 року у всьому світі звичайні люди усвятовують перемогу над нацизмом, перемогу життя над смертю. Шашкою рубають лише повітря, але змахи Рокосовського знову ділять світ навпіл. Пройдуть роки. У минуле відійде останній лицар із останнім мечем у руці, і нам залишиться лише зберігати пам'ять про ті славні, і не такі вже далекі часи.

Література:

1. Marshall Cavendish. Illustrated Encyclopedia of World War II. – “Artisan Press”NY.-L.-Toronto., 1985. – P. 167
2. Кулинский А.Н. Методические рекомендации. Атрибуция и описание холодного и некоторых видов ручного метательного оружия и штыков. – СПб., Издательство ВИМЛИВВиВС, 2007. – С.27.
3. Детальний цієї розбір проблеми на українській мові див. Тоїчкін Д. Козацька шабля XVII-XVIII ст.: історико-зброєзнавче дослідження / інститут історії України НАН України. – К.: «Стилос», 2007.
4. Кулинский А.Н. Русское холодное оружие XVIII-XX вв. Том 1.: Определитель. – СПб., ТПГ «Атлант», 2001. – С. 143.

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИЙ АРХІВ: 1794-1934

Чорноморський флот започатковано в другій половині XVIII ст. У діяльності різних управлінських структур флоту, адміралтейств, військових підрозділів, навчальних закладів, підприємств і на кораблях створювалися документи, з метою зберігання яких у штаті Чорноморського адміралтейського правління (1794 р.) запроваджено посаду архіваріуса. Від цієї події розпочав своє існування Чорноморський центральний військово-морський архів.

Архів знаходився в Миколаєві, оскільки у XIX ст. саме в Миколаєві розміщувалося управління Чорноморського флоту. Спочатку він підпорядковувався Чорноморському адміралтейському правлінню (1794-1798 рр.), потім Конторі Головного командира Чорноморського флоту і портів (1798-1808 рр.), Чорноморському департаменту (1808-1831 рр.), Головному управлінню Чорноморського флоту і портів (1831-1856 рр.); після Кримської війни (1853-1856 рр.) – Завідувачу морською частиною в Миколаєві (1856-1860 рр.), Управлінню Миколаївського порту (1860-1871 рр.), Головному управлінню Чорноморського флоту і портів (1871-1885 рр.), Головному управлінню Чорноморського і Каспійського портів (1885-1891 рр.), Головному управлінню Чорноморського флоту і портів (з 1891 р.) і, нарешті, у радянський період – Миколаївському військовому портові (Миколаївській морбазі). Відповідно до підпорядкування архів змінював свою назву: у 1794-1808 рр. це була лише посада архіваріуса, який опікувався архівом, у 1808-1831 рр. архів мав назву – Архів Чорноморського департаменту, у 1831-1860 рр. – Архів Штабу Чорноморського флоту, у 1860-1871 рр. – Портовий Архів Управління Миколаївського порту, з 1871 р. – Портовий архів Головного управління Чорноморського флоту (із відповідними змінами). 1900 року архів отримав назву Чорноморський центральний військово-морський архів. Загальний комплекс документів датувався серединою XVIII ст. й до 1918 року, хоча в архіві зберігалися й документи за початок XVIII ст. (про будівництво флоту на Азовському морі, а також укази імператора Петра I). Історик А. І. Денисов повідомляв, що станом на 1870 р. обсяг фондів архіву вже досягав 700 000 справ [1]. У доповідній записці завідувача відділом архівознавства і члена ради ЦАУ УСРР, професора Р. М. Шпунта за 1930 р. указано, що лінійний вимір фондів архіву дорівнює близько 2000 погонних метрів [2]. У листі заступника завідувача ЦАУ УСРР С. П. Костіна до Прокуратури УСРР за вересень 1931 р. написано: «розмір цього архіву величезний, він містить близько 400 000 справ» [3]. У інформації за 1932 р. йдеться про 200 архівних фондів лінійним

виміром 1889,35 метрів. Ця цифра повторюється ще в низці документів, але вона встановлена станом на 1928 р., коли з архіву вже було вивезено значні обсяги документів.

Чорноморський флот і його архів, у якому понад століття збиралися документи з усіх департаментів, підрозділів, верфей, військових кораблів, навчальних закладів, а також документи про дії флоту, морські битви та особовий склад флоту від адмірала до рядового, генетично пов'язані між собою. Архів був інтегральною складовою флоту, збудованого на миколаївських верфях. Адмірал О. Колчак свого часу на виступі у Севастополі заявив, що має честь командувати флотом, у якому понад 60 % особового складу – сини української нації. Сталінське керівництво навіть не могло припустити, що документи з історії Чорноморського флоту залишаться в руках українців, які й за радянської влади свідомо продовжували боротьбу за свої національні свободи. Тому спершу уряд РСФРР, потім уряд СРСР віддавали накази про вивезення Чорноморського архіву з України. Архівісти України 10 років боролися за архів, але в умовах тоталітарного, репресивного режиму не змогли протистояти Росії й втратили архів. Загалом з Миколаєва до Ленінграда було вивезено 15 залізничних вагонів із архівними документами, Чорноморський центральний військово-морський архів ліквідовано, українських архівістів репресовано й зроблено все, щоб всі навіки забули про існування цього архіву.

З вищезначених причин в у радянській і російській, а також в українській історіографії, не було виявлено праць, присвячених історії Чорноморського центрального військово-морського архіву. А втім, після того як Україна виборола свою незалежність, було порушено питання про повернення історичної культурної спадщини українського народу з Російської Федерації. 1992 року при Кабінеті Міністрів України створено Комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей. У лютому 1992 р. Україна, а також Російська Федерація, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, підписали Мінську угоду про повернення культурних та історичних цінностей державам їхнього походження [4]. Держави-підписанти збиралися заснувати міжурядову комісію для створення механізму й практичної роботи з повернення культурних та історичних цінностей і національні комісії з укладання систематичних описів цінностей, які перебувають як на території відповідної держави, так і в інших державах-учасницях СНД. В Угоді йшлося про надання можливості експертам національних комісій незалежних держав знайомитися з фондами державних музеїв, бібліотек та архівів одна одної. Проте, як зазначала українська дослідниця Л. І. Лозенко (1994 р.), реалізація цієї Угоди *«наразилася на шалений опір шовіністично настроєної інтелігенції Росії, яка своїми провокаційними виступами намагається створити в громадськості негативну opiniю. У згоді з російським прислів'ям «Что взято, то свято», вони вперто не хочуть зважити ні на права, ні на почуття тих народів, які втратили свої архіви внаслідок колоніальної залежності, нехтують міжнародні*

документи, зокрема прийняті ЮНЕСКО для захисту культурних цінностей» [5]. Уже 20 травня 1992 р. Російська Федерація в односторонньому порядку відмінила дію Мінської угоди на своїй території всупереч чинному в цій сфері міжнародному законодавству й волевиявленню інших держав СНД [6]. Оскільки, національні інтереси колишніх республік СРСР у сфері повернення культурних та історичних цінностей були пов'язані саме з Росією, подальша співпраця в цьому напрямі загальмувала.

Тоді, коли в Україні зажеврили надії на повернення архівних скарбів із Російської Федерації, Л. І. Лозенко написала дві статті, у яких була розглянута проблема вивезення військових архівних фондів з України до Росії, у т. ч. згадувалося про вивезення документів із Чорноморського центрального військово-морського архіву в 1924 р. [7]. Також Л. І. Лозенко опублікувала текст доповідної записки професора О. Оглобліна, у якій учений обґрунтував права України на документи Чорноморського архіву [8].

19 грудня 2006 р. Держкомархів України прийняв рішення про створення єдиного Національного реєстру виявлених за кордоном архівних документів «Зарубіжна архівна україніка». Реєстр архівних фондів «Архівна україніка у федеральних архівах Росії» побачив світ 2013 р., у т. ч. до нього було включено 427 фондів, що зберігаються нині в Російському державному архіві військово-морського флоту (РДА ВМФ, м. Санкт-Петербург, Російська Федерація). Проте в цьому реєстрі не було обґрунтовано українське походження цих архівних фондів і не було наведено фактів їх вилучення з України.

19 березня 2013 р. у Миколаєві проходила презентація міжнародної виставки «З історії розвитку суднобудування в Новоросійському краї у XVIII–XX ст.» за участю РДА ВМФ, держархівів Миколаївської, Одеської та Херсонської областей. Для презентації виставки з Санкт-Петербурга до Миколаєва приїхала заступник директора РДА ВМФ, кандидат історичних наук М. Є. Малевинська. Спершу вона категорично заперечувала, що Чорноморський центральний військово-морський архів узагалі колись існував в історії. Проте, повернувшись до Санкт-Петербурга, вона дослідила фонди РДА ВМФ і знайшла в них підтвердження про вивезення документів з Чорноморського центрального військово-морського архіву з Миколаєва й приймання їх у Головному морському архіві в Ленінграді 1934 року.

Після анексії Криму Російською Федерацією (2014 р.), коли в російських засобах масової інформації категорично заперечувався статус України як морської держави, автором цієї публікації було написано дві статті з історії Чорноморського центрального військово-морського архіву, примусового вивезення документів із Миколаєва й ліквідації архіву [9]. Після публікації цих статей до автора надійшла пропозиція від давнього колеги – голови Державного комітету архівів України в 2002–2006 рр., члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук Г. В. Боряка – про узагальнення всього наявного матеріалу з історії

Чорноморського центрального військово-морського архіву, як дослідницьких текстів, так і історичних документів, в одному виданні. Так розпочалася робота автора над комплексним дослідженням історії архіву та реконструкцією складу його фондів. На жаль, в умовах напруженої політичної ситуації, що склалася між Україною та Російською Федерацією, автор вимушена була погодитися з думкою Інституту історії України про неможливість безпосереднього звернення до РДА ВМФ з метою використання наявних там архівних фондів (так званих «архівів архівів»), а саме ф. 362 «Чорноморський центральний військово-морський архів» та ф. Р-362 «Тимчасовий (Історичний) архів Чорноморського флоту», котрі представляють із себе комплекси архівних документів, утворені в процесі діяльності Чорноморського архіву в Миколаєві та Тимчасового архіву Чорноморського флоту в Севастополі. Автору довелося користуватися опублікованими на офіційному веб-сайті РДА ВМФ довідниками й описами фондів, через це майбутнім дослідникам історії цього архіву, а головне тим, хто буде обстоювати права України на історичну спадщину Чорноморського флоту ще залишилося багато роботи. Аналізу було піддано фонди державних архівів України, в яких могли бути знайдені документи з історії Чорноморського центрального військово-морського архіву. Головними з них стали фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління (насамперед ф. 14 «Головне архівне управління при Раді Міністрів Української РСР»), державного архіву Миколаївської області (ф. Р-88 «Миколаївське окружне архівне управління», ф. Р-87 «Миколаївський державний історичний архів», ф. Р-1002 «Архівний відділ управління виконавчого комітету Миколаївської обласної ради народних депутатів»), а також держархівів Одеської та Херсонської областей. Також було залучено значну кількість опублікованих джерел.

Доктор юридичних наук, професор В. І. Акуленко у своїй монографії (2013 р.) чітко вказав, що *«вимога повернути архівний документ передбачає доказ того, що він був створений на території України, а докази або знищені, або знаходяться за межами»* [10]. Виходячи із цього твердження, автор поставила собі завдання все ж таки розшукати докази примусового вивезення документів Чорноморського центрального військово-морського архіву в державних архівах України. Їх виявилось цілком достатньо. Разом із ними, були виявлені списки фондів Чорноморського архіву (хоча й неповні). Перший із них містить назви, крайні дати й відомості про обсяг вивезених у 1924 р. фондів, другий – перелік фондів (за деякими позиціями узагальнений) станом на 1928 р., третій – стислу інформацію станом на 1932 р. про архів із характеристиками 9 фондів [11]^і. Установлено, що документи з Чорноморського архіву вивозилися в кілька прийомів: 1924 р., 1925 р., 1934 р. Першого разу їх обсяг умістився в 85 скринь [12], другого – в 4 залізничних вагони [13]. У 1934 р. з Миколаєва було відправлено 11 залізничних вагонів. Отже, загалом – 15 вагонів. На жаль, виявлені списки не відображають

складу архівних фондів, вивезених 1925 р. Знайдено лише доповідну записку начальника Миколаївського відділення Севастопольського військово-морського порту комісара Сауцького, направлену ним до Миколаївського окружного виконавчого комітету 7 серпня 1925 р. № 4073, в якій він сповіщає: «...що з Центральн[ого] Червономорськ[ого] архіву за години 21-23 р. відправлено чотири вагонів історичн[их] документів згідно наказу РВС СРСР в розпорядження Центр[ального] Морськ[ого] Архіву Ленінгр[ад]. Відправлений матеріал за перше XVIII півстоліття [,] також як остача Архіва за другу половину XVIII, цілком XIX и частично XX століття цілком стосуватися к історії виникновення флоту на Черному морі, характеризующие його життя, розвиток та строительство за показанное пора». У записці Сауцький також повідомляє про неможливість подальшого передавання архіву та повернення вже вивезених документів: «Ні якої розпродажи справ не було й не має за винятком двох випадків [,] мавших місце [,] за що був звільнен[ий] завідател ь Архівом. Зробить передавання архива за відсутністю належних розпоряджень я не можу, також не можу повернути и вивезені раніш документи та справи» [14].

1923 рік позначено закінченням переміщення фондів Тимчасового архіву з Севастополя до Петрограда та першим кроком до вивезення фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву – надходженням так званої «пропозиції» про передавання фондів до Головного морського архіву в Петрограді та залишенням за архівом поточно-довідкових функцій [15]ⁱⁱ. Проте в Миколаєві далі «пропозицій» 1923 року справа не пішла.

Вивезення фондів 1924 р. підтверджується «переліком архівних матеріалів, що їх вивезено з Центрального Чорноморського архіву» згідно з так званою «пропозицією Главморархіва від 18 лютого 1924 року № 1897», укладеному завідувачем Миколаївського окружного архівного управління К. Й. Осиповою 1928 р. У примітці до переліку вона пише: «Як можна гадати, архівний матеріал, що його вивезено, підбиралося по окремим питанням й забиралися найцінніші справи». 1924 року за «пропозицією» Главморархіву СРСР з Чорноморського центрального військово-морського архіву було вилучено 459 в'язок справ із документами й книги на 327 найменувань [16].

30 грудня 1922 р. I-й з'їзд Рад СРСР затвердив Декларацію про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Договір про створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Союзним договором передбачалося утворення Ради Народних Комісарів (РНК) СРСР та кількох союзних народних комісаріатів. Про архіви в Союзному договорі не згадувалося. Однак після затвердження договору почалося формування союзних органів влади, навіть й у сферах, непередбачених цим документом, як-от: в архівній. У травні 1925 р. завершився процес входження України до складу СРСР. IX Всеукраїнський з'їзд Рад (3–

10 травня 1925 р.) затвердив новий текст Конституції УСРР, котрим на законодавчому рівні закріплено вступ Радянської України до СРСР.

У червні 1925 р. для виявлення та обліку військових фондів Центрархів РСФРР направив до України своїх представників: завідувача Центрального архіву Червоної армії РСФРР (у 1925–1928 рр.) І. О. Парамонова та старшого архівіста-консультанта Центрархіву РСФРР Я. М. Ждановича (1885–1953 рр.). 18 червня 1925 р. у присутності колишнього завідувача Н. Гуковича та завідувача О. Ружека Чорноморського центрального військово-морського архіву, І. О. Парамонов та Я. М. Жданович оглянули архів. Вони констатували, що архів розміщувався в спеціально спорудженій для нього кам'яній будівлі з бетонною підлогою та стелею (ця будівля знаходилася на території колишнього адміралтейства, нині – суднобудівний завод ім. 61 комунара). Вікна були засклені й захищені залізними ґратами; сховища – обладнані стелажимами довжиною близько 800 погонних сажнів й електричною проводкою (електрика проведена в приміщенні архіву наприкінці 1918 р. за часів Гетьманату). Крім архівосховища, в будинку були ще дві кімнати, в яких розміщувалася канцелярія архіву. Тобто умови зберігання документів відповідали майже всім й на сьогодні чинним вимогам. Очевидно, що обсяги фондів відвідувачами встановлено «на око», позаяк справи були зв'язані у в'язки, котрих налічувалося *«около 12 /двенадцати тысяч/»* [17]. Загалом представники Центрархіву РСФРР виявили в Україні понад 15 тисяч пудів військових архівних документів (ці дані не враховують фонди Чорноморського центрального військово-морського архіву в Миколаєві) [18]. Після 1925 р. почалося масове вилучення й вивезення військових архівних фондів з України до Російської Федерації, розгорнулася й майже 10 років тривала запекла боротьба між Україною й Росією за історичну спадщину Чорноморського флоту. 9 травня 1925 р. наказом Наркомату військових і морських справ СРСР № 62 було затверджено *«Схему направления архивных фондов, с указаним актохранилищ, в кои они подлежат передаче»*, однак відсутність легітимності цього документа була очевидна навіть в РСФРР. Більше того, аналіз тексту схеми свідчить, що в ній йшлося про передавання документів «старої армії» союзним та автономним республікам і їхнім місцевим архівосховищам [19]. У тексті взагалі немає пункту про архіви морського відомства дореволюційного періоду. Відтак сталінському керівництву потрібен був документ, який би надавав «правні підстави» для передавання архівних фондів із союзних республік до Москви та Ленінграда. Таким документом мала стати Постанова ЦВК СРСР і РНК СРСР від 10 квітня 1929 р. «Про Центральне архівне управління Союзу РСР». Цією ж постановою запроваджувалося поняття «архівних фондів загальносоюзного значення», під якими розумілися фонди з'їздів рад, ЦВК СРСР і РНК СРСР, народних комісаріатів, матеріали періоду лютневої революції 1917 р., усі матеріали про встановлення радянської влади та з історії робітничо-селянської Червоної армії, архіви центральних урядових установ дореволюційного

періоду, а також *«все иные архивные фонды, которые постановлениями Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР будут признаны имеющими общесоюзное значение»* [20]. Україна опротестувала створення Центрального архівного управління (ЦАУ) СРСР, наполягала на тому, що такого органу не передбачено ні Союзним договором, ні Конституцією СРСР. Укрцентрархів чинив спротив господарюванню на території України Центрального архівного управління РСФРР, яке до створення ЦАУ СРСР і в перші роки його існування намагалося розпоряджатися архівами українських як центральних, так і місцевих державних і військових установ. Разом із цим, Україна виступала проти запровадження поняття «архівні фонди загальносоюзного значення», вважаючи, що воно може поширюватися лише на документальні комплекси, створені у діяльності загальносоюзних наркоматів. Найактивніше чинили опір завідувачі Укрцентрархіву М. А. Рубач (звільнений з усіх посад і арештований 15 лютого 1935 р., уник репресій за допомогою свого товариша) та С. М. Семко-Козачук (заарештований 8 січня 1935 р., розстріляний за рішенням «трійки» УНКВС СРСР від 14 лютого 1938 р.). Україну підтримували Білорусія та Закавказька республіка (Азербайджан, Вірменія, Грузія).

3 липня 1928 р. завідувач Укрцентрархіву М. А. Рубач у листі за № 1778 повідомляв Миколаївський окрарх про розгляд 27 червня 1928 р. Радою Центрального архівного управління УСРР питання про архівні матеріали Чорноморського центрального військово-морського архіву й створення спеціальної комісії для визначення архівних фондів, що характеризують історію України, і фондів, що мають військово-оперативне значення. До цієї комісії було включено від Укрцентрархіву завідувача відділом архівознавства Р. М. Шпунта, відомого архівного діяча 20-30-х рр. ХХ ст., ученого-архівіста Укрцентрархіву (завідувача Центрального архіву давніх актів у Харкові з 1929 р.) В. О. Барвінського, від Миколаївського окружного архівного управління – завідувача К. Й. Осипову. Для консультацій у роботі комісії вирішено запросити доктора історичних наук, професора О. П. Оглобліна, професора Одеського інституту народної освіти та керівника Одеської філії кафедри історії України в Харкові (академіка ВУАН з 1929 р.) М. Є. Слабченка. М. А. Рубач сповіщав, що до остаточного рішення комісії *«ніякі архівні матеріали з цього Архіву не можуть бути вивезені»* [21]. К. Й. Осипова, Р. М. Шпунт, О. П. Оглоблін, В. І. Веретенников, а також П. А. Білик залишили нащадкам свої обґрунтування цінності архівних документів, що зберігалися в Чорноморському центральному військово-морському архіві, для України та її прав на них, а також пропозиції щодо вирішення подальшої долі цього архіву. Зокрема Р. М. Шпунт писав: *«На підставі зібраного матеріалу можна запевнити наукову вартість фонду. Він містить матеріали про наступ руського торгового капіталу на узбережжя Чорного моря, про залюднення Чорноморської смуги, про будівництво міст та їх економічне життя, про зовнішню торгівлю, про політику царського*

уряду на Близньому Сході і т. д. Крім суто історичних матеріалів цей фонд, на мою думку, являється одним з багатіших щодо зберігальності в ньому техніко-наукових та техніко-практичних матеріалів, в першу чергу гідро-технічних. Також слід відмітити, що фонд вмістить і історико-революційний матеріал, в першу чергу за Чорноморський флот» [22].

Після «справи Академії наук» (1929 р.) Й. В. Сталін красномовно назвав архівістів «архивными крысами», «гнилыми либералами», «жульническими крючкотворами», розпочалися масові репресії архівістів. 18 листопада 1929 р. ЦАУ СРСР направило до Укрцентрархіву форму плану і список робіт по архівним матеріалам загальносоюзного значення, який передбачав «концентрацію всех выявленных и состоящих на учете материалов дореволюционного периода и материалов до 1921 г. включительно провести на 100 %» [23]. Україна з усього, що сталося, мала зробити висновок, що вона прогала бій за незалежність Укрцентрархіву й архівної галузі взагалі, а також за військові архіви. Однак українські архівісти продовжували боротьбу. Найбільш відчайдушним був колишній завідувач Миколаївського окружного архівного управління, а на 1931 р. – заступник завідувача, а потім тимчасово виконуючий обов'язки завідувача Центрального архівного управління УСРР, С. П. Костін. У липні 1931 р. він намагався організувати переміщення архівних документів із приміщення Чорноморського архіву до будівлі, в якій розміщувалося Миколаївське місцеве архівне управління. На допомогу миколаївським архівістам було направлено співробітника Укрцентрархіву М. Ф. Грибіна. На перешкоді С. П. Костіна став заступник завідувача ЦАУ СРСР В. В. Максаков і Управління військово-морських сил Робітничо-селянської Червоної армії СРСР. Роботи по передаванню архіву були припинені. 20 серпня 1931 р. С. П. Костін написав листа до ЦАУ СРСР, в якому назвав дії цього органу незаконними й неправильними: «Упомянутым же выше отношением [ідеться про лист Центрархіву РСФРР від 22 липня 1931 р.] Вы фактически сорвали эту работу, так как комендант Николаевского военного порта приостановил исполнение распоряжения Начальника Управления Военно-Морских Сил РККА. ЦАУ [УССР] отмечает, что Ваше поведение явно противоречит п. 3 положения о ЦАУ СССР, где сказано: «Все указанные в ст. 2-й архивные материалы общесоюзного значения находятся в непосредственном ведении Центральных Архивных Управлений Союзных Республик под общим наблюдением Центрального Архивного Управления Союза ССР». ЦАУ УССР со своей стороны неоднократно подчеркивало в письмах, что оно ни в какой мере не претендует на фонды, которые должны по закону храниться в архивохранилищах Ленинграда. В силу вышеизложенного ЦАУ УССР просит отменить Ваше распоряжение о приостановке передачи Черноморского Архива ЦАУ УССР» [24]. 5 вересня 1931 р. С. П. Костін звернувся зі скаргою на незаконне втручання Центрального архівного управління СРСР в архівні справ України до Прокуратури УСРР [25] (долю С. П. Костіна після 1931 р. встановили не вдалося). Згодом

політика змінилася й навіть було розроблено план заходів по передаванню архівних фондів Чорноморського архіву до Миколаївського державного історичного архіву. В плані роботи Миколаївського державного історичного архіву на 1933 рік поновлювалися заходи щодо цього архіву. На директора С. З. Каткова покладалося порушення питання перед Миколаївською міською радою про надання приміщення площею 800 кв. м. для концентрації архівних матеріалів Чорноморського архіву, при чому зазначалося, що краще здобути одне велике приміщення, щоб у ньому було можливо розмістити весь архів, замість трьох, що належали на той час історичному архіву. В плані також зазначався перелік установ, від яких мав приймати на зберігання документи історичний архів протягом 1933 року. На першому місці стояв Чорноморський центральний військово-морський архів із обсягом документів у 1889,35 лінійних метрів, указувалося, що роботи провадяться за розпорядженням ЦАУ СРСР [26]. Однак все це виявилось справжнісіньким «фейком».

5 квітня 1933 р. В. В. Максаков написав С. М. Семку: *«В ближайшие дни должно быть принято, внесенное РВСР в Правительство, специальное постановление о передаче в ведение ЦАУ СССР Архивов Красной Армии и Военно-Исторического. Постановление содержит некоторые указания и об организации управления оставляемыми в республиканских и местных архивных учреждениях военными фондами. В связи с этим будет разрешаться вопрос и о «Черноморском архиве»...С коммунистическим приветом В. Максаков»* [27]. Постанову ЦВК і РНК СРСР «Про військові архіви Союзу РСР» було прийнято 7 квітня 1933 р.[28], проте в ній не згадувалося про Чорноморський архів у Миколаєві. Однак 2 липня 1933 р. у Миколаєві вже працювала комісія, головою якої був представник ЦАУ СРСР, директор Морського відділу Центрального історичного архіву (нині – РДА ВМФ) І. В. Лунц, членами – представник ЦАУ УСРР Ф. А. Герасименко (помер у в'язниці № 7 у м. Кустанай 13 березня 1942 р.) та представник військово-морських сил і Миколаївського військово-морського порту Н. Н. Оробець (ініціали наведено російською мовою як у документі), на підставі вивчення довідкових матеріалів та описів Чорноморського центрального військово-морського архіву в Миколаєві, складала протокол про розподіл архівних фондів між Україною і Росією [29]. Розподіл фондів був дивним і дискримінаційним, не відомо якими міркуваннями керувалися члени комісії під час його здійснення. Проте, коли архівні фонди вивозилися, ніхто на цей «історичний» протокол уже не зважав.

22 квітня 1934 р. директор Миколаївського державного історичного архіву С. З. Катков доповідав Центральному архівному управлінню УСРР, що в Миколаєві вже понад 2 місяці «таємно» працює І. Т. Швецов. Прибувши до Миколаєва, І. Т. Швецов проігнорував Миколаївський державний історичний архів і звернувся безпосередньо до керівництва Миколаївського військово-морського порту, яке також не зважило ні на керівництво ЦАУ

УСРР, ні на місцевий державний архів, і дозволило І. Т. Швецову безконтрольно розпоряджатися документами архіву. Швецов найняв робітників із порту і суднобудівного заводу ім. 61-го комунара, котрі абияк збивали ящики розміром 2х2 м та близько 1 м заввишки і складали до них архівні справи. Ніякого відбору фондів відповідно до протоколу не здійснювалося, не звірялися справи й з описами фондів. І. Т. Швецов відкидав для Миколаївського державного історичного архіву окремі справи на свій розсуд, а С. З. Каткову заявив, що у разі виявлення передбачених протоколом для ЦАУ УСРР справ у Ленінграді, ті будуть повернуті до Миколаєва. С. З. Катков цілком слушно зауважив, що ставлення І. Т. Швецова до архівних документів *«загрожує знищенням великої історичної цінності архівних матеріалів, що відбивають історію всього Чорноморського Воєнного флоту»*. Він не був упевненим, що ЦАУ СРСР колись поверне передбачені протоколом від 2 липня 1933 р. до передавання ЦАУ УСРР архівні документи, якщо вони будуть вивезені до Ленінграда. З цього приводу 22 квітня 1934 р. С. З. Катков написав доповідну записку до Центрального архівного управління УСРР (копію надіслав Одеській обласній архівній управі) [30]. С. З. Катков викликав до Миколаєва комісію ЦАУ УСРР. В акті комісії від 8 травня 1934 р. записано: *«Все это также свидетельствует о нарушении прерогативы Центрального Архивного Управления УССР, тем более, что т. Швецов ни одного разу не уведомил ЦАУ УССР об отправке материалов из Черноморского Архива, также не уведомил ЦАУ [СССР] о том, что он работает без представителя ЦАУ УССР»*. І. Т. Швецов від підписання акту відмовився [31]. 6 червня 1934 р. С. З. Катков надіслав телеграму до Москви, до ЦАУ СРСР, самому В. В. Максакову, з проханням перевірити чи прибули до Ленінграда відправлені з Миколаєва 11 вагонів з документами: *«меры охраны пути не обеспечены, упаковка неудовлетворительная, отправка без актов и описей, важность материалов обязывает принять меры»* [32]. 9 червня 1934 року миколаївські архівісти пішли на завод, щоб забрати залишки документів Чорноморського центрального військово-морського архіву. Вони чекали з ранку до шостої години вечора, але керівництво порту так і не надало обіцяний для перевезення документів транспорт. Це було вже просто знуцання, тому С. З. Катков у відчаї написав листа до газети «Правда» під назвою «Кто ответит?» [33]. С. З. Катков повідомляв: І. Т. Швецов *«упорно доказывал, что он выполняет распоряжения своего высшего начальства... Какую установку дал по этому вопросу член комиссии от ЦАУ СССР тов. Луниц командированному им гр. Швецову трудно здесь судить, но совершившийся факт неоспорим, он должен стать гласностью по всему Советскому Союзу дабы предотвратить могущие быть такого рода безобразия...»*. Громадянська позиція С. З. Каткова не обійшлася без наслідків для нього: засуджений 11 жовтня 1939 р. за статтями 54-10 частина 1 та 54-11 УК УСРР до 5 років заслання до одного з районів Казахстану, подальшу долю встановити не вдалося.

Залишки матеріалів Чорноморського центрального військово-морського архіву таки вдалося забрати з його колишньої будівлі (зруйнована під час Другої світової війни), але з Ленінграда жодної справи досі не повернулося. Це трагічна історія, в якій Україна втратила історичну документальну спадщину Чорноморського флоту, міст і селищ, людності, пов'язаних із флотом.

Проведене дослідження, що в хронологічному вимірі охоплює історію Чорноморського центрального військово-морського архіву від запровадження посади архівіста в Чорноморському департаменті в 1794 р. до остаточного вивезення архівних фондів із Миколаєва і ліквідації архіву в 1934 р., викладено в праці «Чорноморський центральний військово-морський архів: 1794-1934», яка була рекомендована до друку Інститутом історії України НАН України 30 січня 2018 р. і побачила світ у видавництві «Ліон» (Миколаїв) напередодні Першої Всеукраїнської наукової конференції «Воєнно-історична робота у Військово-Морських Милах Збройних Сил України. Проблемні питання та шляхи їх вирішення» (24-25 жовтня 2018 р., Одеса) [34]. Оскільки автор усвідомлювала, що діалог щодо повернення історичної спадщини Чорноморського флоту та Південної України наразі є в принципі неможливим, написана книга є спробою бодай символічного – інтелектуального – повернення втраченого Україною архіву Чорноморського флоту, фізичне повернення якого додому ще довго залишатиметься під питанням. А втім, бажана надія, що таке повернення – можливе.

На завершення варто зазначити, що автором виявлено прізвища майже (!) всіх керівників і співробітників Чорноморського архіву, які, змінюючи один одного протягом більш, ніж століття опікувалися комплектуванням, зберіганням архівних документів Чорноморського флоту, а також займалися історичною і довідковою роботою. Серед них керівники архіву: Іван Михайлов (1806-1810 рр.), Денис Норов (1813-1825 рр.), Іван Доникин (1829-1932 рр.), Андрій Іванов (1832(1833)-1845(1850) рр.), Іван Костенков (близько 1850 р. – 1866 р.), С[пиридон] Бородин (1859/1860 р.), Порфірій Турчанинов (1875 р.), Іван Мандрик (1887 р.), Федір Іванов (1900-1912 рр.), Борис Кніпер (1912-1918 рр.), Н. Гукович (до 1925 р.), О. Ружек (станом на 1925 р.). Виявлено й опрацьовано правила роботи архіву (1831 р., 1884 р., 1894 р.), переліки документів зі строками зберігання, штатні розписи архіву та обов'язки архівістів, матеріали роботи комісій з експертизи цінності документів, документи про проведення ремонтних робіт в приміщенні архіву (1918 р.) тощо. Прова України на Чорноморський центральний військово-морський архів обстоювали українські архівісти: Білик Порфірій Антонович, Веретенников Василь Іванович, Герасименко Федір Андрійович, Грибін Микола Фоміч, Калита Микола Кирилович, Катков Семен Захарович, Костін Степан Панасович, Кустова Олена Василівна, Лучинський Іван Якович, Насонова Ольга Павлівна, Оглоблін Олександр Петрович, Осипова

Катерина Йосипівна, Ронжес Ізраїль Семенович, Рубач Михайло Абрамович, Семко-Козачук Семен Михайлович, Хоменко Галина Мефодіївна, Шпунт Рувим Михайлович. Саме їм, архівістам України 20-30-х років ХХ ст. – стійким борцям за збереження національної пам'яті українського народу присвячено працю.

Джерела та література:

1. Денисов А. И. Генерал-адъютант адмирал Николай Андреевич Аркас. Биографический очерк. Севастополь, 1887. С. 122, 169–170.
2. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 27–27зв.
3. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 59.
4. Угода про повернення культурних та історичних цінностей державам їхнього походження. Дата підписання Україною 14 лютого 1992 р., набуття чинності для України 14 лютого 1992 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_064
5. Лозенко Л. І. Архівні втрати України: вивезене до Росії. Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис. Річник ХХVI. Число 104–107. Київ, 1994. С. 90.
6. О Соглашении государств – участников Содружества Независимых Государств «О возвращении культурных и исторических ценностей государствам их происхождения»: Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 20 мая 1992 г. № 2802–1. URL: <http://docs.cntd.ru/document/9007449>
7. Лозенко Л. І. Архівні втрати України: вивезене до Росії. Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис. Річник ХХVI. Число 104–107. Київ, 1994. С. 87–91 ; Лозенко Л. І. Українські військові архіви : відібрана спадщина. Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис. Річник ХХVI. Число 104–107. Київ, 1994. С. 109–115.
8. Лозенко Л. І. О. Оглоблин про архів Чорноморської флоти. Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис. Річник ХХVI. Число 104–107. Київ, 1994. С. 116–119.
9. Левченко Л. Л. Центральний Чорноморський архів: післямова до подій 1934 року. Архіви України. Київ, 2014, березень–квітень. Вип. 2 (290). С. 165–214 ; Левченко Л. Л. Чорноморський центральний військово-морський архів: подальші розвідки в історію втраченого Україною архіву. Історичний архів. Наукові студії. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. Вип. 17. С. 120–142.
10. Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України. Монографія. Київ : Юстініан, 2013. С. 393–399.
11. ДАМО (Державний архів Миколаївської області). Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 32–39, 40 ; ДАОО (Державний архів Одеської області). Ф. 1403. Оп. 1. Спр. 237. Арк. 57–57зв.
12. ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 40.
13. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1.
14. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1. Під час публікації тексту доповідної записки Сауцького намірено збережено всі наявні помилки.
15. Предисловие к ф. № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив». РДА ВМФ, опис до фонду № 362, арк. 2.
16. ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 40.
17. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 15.

18. Питання про військові архіви на Україні. Бюлетень Укрцентрархіву. Ч. 3–4(5–6). Харків, 1–15 лютого 1926 р. С. 14–16.
19. Схема направлення архивних фондів, с указаним актохранилищ, в кои они подлежат передаче. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 6–6зв.; Бюлетень Укрцентрархіву. Ч.Ч. 3–4 (5–6). Харків, 1–15 лютого 1926 р. С. 2–5.
20. Архивное дело. Выпуск II(19). Издание Центрального архивного управления РСФСР, 1929. С. 111-112.
21. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 337–337зв.; ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 6.
22. Доповідна записка Р. М. Шпунта до Центрального Архівного Управління України. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 27–27зв.
23. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 849. Арк. 60–61.
24. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 49–49зв.
25. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 54-54зв., 59.
26. План роботи Миколаївського державного історичного архіву на 1933 р. ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 33–34.
27. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 1717. Арк. 6.
28. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 9. Спр. 10. Арк. 35.
29. ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 19 ; ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 2.
30. ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 3–4.
31. ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 24–25.
32. ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 11.
33. ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 18.
34. Левченко Л. Чорноморський центральний військово-морський архів (1794-1934). Дослідження. Документи. Реєстр фондів: реконструкція. Миколаїв: Іліон, 2018. 660 с.

Дьомін О.Б.

Завідувач кафедру нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, доктор історичних наук, професор (м. Одеса)

ОДЕСЬКИЙ ВОЄННИЙ ІСТОРИК ОЛЕКСАНДР ЧЕРКАСОВ: ЛЮДИНА І ДОСЛІДНИК

***Виступ Олександра Черкасова на одеському телевізійному каналі ГЛАС
25 лютого 2011 року***

Незважаючи на те, що Одеса не один раз опинялась у вогні війн, воєнних істориків у місті майже не було. Серед небагатьох сучасних воєнних авторів початку ХХІ ст. виділявся Олександр Анатольович Черкасов. Як і у деяких одеських краєзнавців, його шлях до вивчення регіональної одеської історії виявився непростим.

О.А.Черкасов народився 11 червня 1960 р. у місті Одеса в достатньо типовій одеській родині службовців: батько плавав на судах Чорноморського морського пароплавства у командному складі, мати була медиком. За його спогадами, дід в роки служби в Червоній армії був водієм у маршала Г.К. Жукова. Отож, зацікавленість воєнною історією формувалась в дитячі та юнацькі роки.

Після закінчення середньої школи № 101 в 1977 р. він восени 1978 р. був призваний на дійсну військову службу до лав Радянської армії. Службу у збройних силах СРСР проходив у складі Групи Радянських Військ на території Німецької Демократичної Республіки за спеціальністю хімік-розвідник.

В 1980 р. він вступив до Військово-медичної ордену Леніна Червонопрапорної академії імені С.М.Кірова у місті Ленінграді. В 1986 р. закінчив її повний курс за спеціальністю

«лікарська справа» і отримав кваліфікацію лікаря. Його спеціалізація була військово-морська медицина. Саме учбові дисципліни цього спрямування О.А.Черкасов здавав на державних іспитах: терапія з військово-морською терапією, хірургія з військово-морською хірургією, військово-морська і радіологічна гігієна. Отож після закінчення Академії він отримав призначення до Військово-Морського Флоту СРСР. За порівняно невеликий проміжок часу перебування на морі йому випало служити як у надводному, так і у підводному флоті.

В 1986-1987 рр. він служив на Червонопрапорному Північному Флоті в якості офіцера медичної служби новітнього атомного ракетного підводного крейсера стратегічного призначення ТК-17 (проект 941, за класифікацією НАТО тип «Тайфун»), який проходив випробування. На ньому він здійснив лише один вихід у море, але дуже тривалий – 120 діб.

Далі старший лейтенант медичної служби Черкасов О.А. був переведений на Червонопрапорний Чорноморський флот. В якості начальника медичної служби він виходив в море на одному з підводних човнів проекту 613 (ВМБ Феодосія), а далі на сторожових кораблях проекту 50 (ВМБ Поті).

У складі угруповання військово-морських сил прийняв участь в одній із «невдомих війн» Радянського Союзу. Йому прийшлося не тільки розгортати польовий медичний пункт в бойових умовах, але й брати участь в його обороні та евакуації. За це він був представлений до нагородження орденом Червоної зірки, але отримав його майже через два десятиліття. Нагороджений він був і кількома медалями.

З розпадом СРСР він перейшов до Військово-Морських Сил України. В 1992 р. закінчив 6-й факультет удосконалення командного медичного складу Військово-Морського Флоту. Проте в 1999 р. вийшов у відставку у чині капітана 3-го рангу за станом здоров'я.

Після цього почався новий, громадянський етап його життя. Недовго він працював за фахом – лікарем-статистиком аналітично-інформаційного відділу міської лікарні № 5. Із 2003 р. розпочалась його викладацька діяльність, але близька до попередньої спеціальності. О.А.Черкасов викладав, головним чином предмети «Захист Вітчизни» та «Основи безпеки життя» в загальноосвітніх середніх школах № 77, 117, приватній загальноосвітній школі «НІКА-М», гімназії № 4, в Одеському професійно-технічному училищі машинобудування, інших навчальних закладах.

Паралельно із викладацькою роботою О.А.Черкасов звернувся до журналістської роботи, проявивши значну наполегливість та заповзяття. Він публікувався в ряді одеських видань таких як «Слово», «Чорноморські новини», «Думська площа», у газетах і журналах інших міст України. Став членом Спілки журналістів України. В останні роки його статті регулярно з'являлись на сторінках газети «ЧП». Багато писав про події Другої світової війни, про історію Одеси. Але часто просто не вистачало професійних історичних знань і за порадою викладачів

кафедри нової та новітньої історії історичного факультету Одеського національного університету імені І.І.Мечникова він прийшов до необхідності отримання фахової освіти. В 2009 – 2012 рр. він заочно навчався на спеціальності «історія» Інституту інноваційної та післядипломної освіти ОНУ імені І.І.Мечникова, захистив диплом по темі, присвяченій окупації Одеси.

Разом із тим, наявні документи, насамперед, із відділів кадрів деяких установ, в яких працював або навчався О.А.Черкасов, залишають незаповненими деякі сторінки його біографії.

Проте самою помітною його працею стало написання декількох книжок, присвячених історії Одеси часів Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. [Черкасов А.А. «Неизвестная» оборона Одессы. – Одесса: Печатный дом, 2005. – 96 с.; Он же. Оборона Одессы. Страницы правды. – Одесса: Optimum, 2006. – 210 с.; Он же. Оккупация Одессы. Год 1941. Очерки. – Одесса: Optimum, 2007. – 270 с.; Он же. Оккупация Одессы. Год 1942. Январь – май. – Одесса: Optimum, 2008. – 206 с.; Он же. Оккупация Одессы. Год 1942. Июнь – декабрь. – Одесса: Optimum, 2008. – 180 с.; Он же. Оккупация Одессы. Год 1943. Январь – май. – Одесса: Optimum, 2010. – 296 с.; Он же. Оккупация Одессы. Лето 1943 года. – Одесса: Optimum, 2013. – 339 с.]. Серія починалась як книжки нарисів спочатку тільки про оборону Одеси в 1941 р., але поступово переросла в історію Одеси 1941 – 1945 р. Але автор не встиг її завершити, трагічно пішовши із життя.

За жанром його роботи можна віднести до історичних хронік зі значним авторським забарвленням. Отож, це дозволяє віднести їх в методологічному плані, із певними застереженнями, до межі неопозитивістсько-постмодерного переходу.

Один із відомих дослідників каральної політики СРСР Володимир Смирнов писав, що в книжках О.А.Черкасова «найбільш повно виявилось прагнення показати минулі події адекватно правді того часу». Він же передбачав, що автор «зустрінеється із непорозумінням та критикою деяких запеклих прибічників відживших ідей». [Смирнов В. Предисловие // Черкасов А.А. Оккупация Одессы. Год 1942. Январь – май. – Одесса, 2008. – С. 5 – 6.]

Книжки О.А.Черкасова дійсно викликали значний суспільний резонанс. З їх різкою критикою виступили як представники різних світоглядних поглядів, так і професійні науковці. Дійсно, роботам притаманні певні недоліки: відсутність наукового апарату, що унеможливило перевірку наведених автором історичних даних, публіцистичність підходів до теми, декларативність ряду положень та висновків тощо. Проте більшість із авторських вад притаманна першим роботам. Це помітно не тільки із стилю подачі матеріалу, а навіть дивлячись на тривалість підготовки текстів книжок. Якщо перші готувались по одній – дві на рік, то на підготовку останніх пішли вже роки. Із часом, з набуттям професійних історичних

навичок, автор позбавлявся (та не позбавився остаточно) журналістського стилю та прагнення кавалерійським наскоком охопити усі питання.

Про зростання професіоналізму автора свідчать вже його перші наукові публікації на сторінках професійних збірок та в матеріалах наукових конференцій. Виступ на III міжнародній науковій конференції «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри», присвяченій 75-й річниці героїчної оборони Одеси, що проходила в 2011 р. в Одеському морському університеті з доповіддю «Етнічний склад і соціальне становище кандидатів у румунську муніципальну поліцію Одеси (грудень 1941 р.)» засвідчив його фаховий рівень. На підставі документів одеського архіву він показав, що із 116 кандидатів було 48 українців, 34 росіян, 16 молдаван, 7 болгар, 4 поляки, 3 вірмени, 2 греки, 1 італієць та 1 єврей (молодший лейтенант Червоної армії, що дезертирував із її лав ще в червні 1941 р., переховувався дома в Одесі і репресії румун проти євреїв його не залякали). [Черкасов А.А. Этнический состав и социальное положение кандидатов в румынскую муниципальную полицию Одессы (декабрь 1941 г.) // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри. – Одеса, 2011. – С. 84 – 87.].

За роки, що пройшли з часу видання перших книжок О.А.Черкасова, видано не так вже й багато книжок стосовно історії Одеси в роки Другої світової війни. Вони присвячені, головним чином, подіям оборони Одеси в 1941 р. [Демин О.Б. Одесская оборонительная операция, или оборона Одессы: pro и contra // Альманах історичних досліджень. – Вип. 1. – Одеса, 2012. – С. 37 – 48 (доповідь на конференції 2009 р. «Одеса у Великій Вітчизняній війні (1941 – 1945)); Савченко В., Филиппенко А. Оборона Одессы. 73 дня героической обороны Одессы. – М., 2011] і багато в чому виправили помилки О.А.Черкасова. Але сучасні автори майже не розробляють питань історії часів окупації міста. У будь-якому випадку майбутнім дослідникам воєнної історії Одеси доведеться відштовхуватись у своїх історіографічних пошуках від праць О.А.Черкасова. Повна оцінка його напрацювань буде дана вже після появи нових робіт, але на сьогоднішній день О.А.Черкасов залишається єдиним одеським воєнним істориком, що дав зведену історію окупаційної Одеси 1941 – 1943 рр.

КОРАБЕЛЬНИЙ СКЛАД, ВІЙСЬКОВІ ЗВАННЯ ТА ЗНАКИ РОЗРІЗНЕННЯ ФЛОТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, КОРОЛІВСТВА УГОРЩИНИ І КОРОЛІВСТВА РУМУНІЇ У 1918 РОЦІ. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Бойова спроможність флоту складається з багатьох чинників. З одного боку, це корабельний склад, його кількісні і якісні характеристики: наявність кораблів необхідних класів і їхні тактично-технічні характеристики. З іншого боку, морально-бойовий стан особистого складу, наявність відповідних спеціалістів, необхідних посад, достойне відношення з боку держави, яке демонструється в тому числі зразками уніформи, знаками розрізнення військових звань, знаками відмінності та інше.

Держава формує концепцію будування флоту або річної флотилії згідно з власними геополітичними інтересами, або необхідністю оборони водних кордонів. Так, наприклад, на початку ХХ століття суднобудівні програми Російської імперії на Чорному морі складалися з завдання захоплення Босфору і Дарданелл, тому передбачалося мати необхідну кількість лінійних кораблів та самохідних десантних барж. В той саме час, завданням Австро-Угорської Дунайської флотилії було домінування на Дунаї і підтримка просуванню сухопутних військ проти Сербії. Румунія, навпаки, будувала свою флотилію на Дунаї основі ефективної оборони. Росія, навпаки, до початку Першої Світової війни, фактично, не переділяла уваги воєнно-стратегічному значенню Дунаю, саме тому під час війни було нашвидку сформовано Дунайську флотилію з кораблів, не призначених для річних бойових дій: застарілих канонерських човнів Чорноморського флоту та тихохідних і неброньованих самохідних десантних суден, переобладнаних в канонерські човни. В 1918 році частину кораблів флотилії було відведено до Одеси, іншу частину було інтерновано Румунією і Австро-Угорщиною [12; 19, с. 491, 564].

В результаті революційного розпаду Російської та Австро-Угорської імперії наприкінці Першої Світової війни значно змінилася геополітична ситуація в Дунайському і Чорноморському регіонах. Нові держави, такі як Українська Держава і Королівство Угорщина, фактично, стали спадкоємницями імперій на водних просторах. Проте, перед ними повстало завдання створення власної національної морської і річної в українському або тільки річної в угорському випадках сили.

Завданням статті є аналіз дійсного корабельного складу, систем військових звань і знаків розрізнення трьох країн Дунайського та Чорноморського басейнів в 1918 році, а саме: Української Держави, Королівства Угорщини і Королівства Румунії.

Як відомо, Українську Державу було проголошено гетьманом Павлом Скоропадським 29 квітня 1918 року, і вона проіснувала лише до 17 грудня 1918 року. Головною військово-морською базою Української Держави була Одеса, де крім українського флоту знаходилися також монітори австро-угорської Дунайської флотилії «Босна», «Кереш», «Самош», «Бодрог» [3, с. 99; 8; 19, с. 564-567]. Тобто, австро-угорська ескадра фактично перевищувала український флот і повністю контролювала Одеську затоку і нижню течію Дніпра, ними було створено Управління округу Одеської морської оборони [3, с. 98]. Кораблі в Севастополі колишнього Чорноморського флоту Російської імперії були інтерновані Німеччиною [4, с. 103, 121, 127; 10, с. 34-37, 42] і знаходилися під німецькими прапорами, після поразки Німеччини з приходом ескадри Антанти у Чорне море, на них знов підняли Андріївський флаг їх було включено у склад флоту Збройних сил Півдня Росії.

Державний флот Української Держави в дійсному стані складався тільки з кораблів колишніх Дунайської та Пінської флотилій Російської імперії, тобто з канонерських човнів і бронекатерів: 9 канонерських човнів, 1 гідроавіатранспорт і 12 бронекатерів [4, с. 142-143, 148; 18, с. 54-55, 58; 19, с. 504-508]. В такому складі флот не був спроможний захистити узбережжя держави, не тільки через відсутність необхідних класів кораблів (крейсерів, винищувачів (ескадрених міноносців) та підводних човнів, але й через низьку швидкість і слабе озброєння кораблів. Наприклад, головним судном українського флоту був канонерський човен «Запорожець» (колишній «Кубанець»), який мав швидкість 13 вузлів і тільки дві 152-мм гармати головного калібру [18, с. 58; 19, с. 506-507], в той саме час, як канонерські човни типу «К» не мали бронювання, але їх швидкість складала всього 5 вузлів, озброєння одна 152-мм гармата, за винятком К15 – дві 152-мм гармати і К16 – одна 203-мм гармата [12; 18, с. 54-55, 58; 19, с. 504-508]. Взагалі всі кораблі колишньої російської Дунайської флотилії були розраховані тільки на обстріл узбережжя, та виявилися абсолютно немічними в боротьбі з іншими кораблями. Тому Українська Держава для захисту з моря потребувала нових кораблів: легких крейсерів, винищувачів (ескадрених міноносців), торпедних катерів і підводних човнів. Все це цілком можливо було реалізувати завдяки потужності Миколаївських суднобудівних заводів, проте, не вистачило часу: Українська Держава перестала існувати 17 грудня 1918 року в наслідок внутрішнього повстання і зовнішньої агресії з боку радянської Росії.

Королівство Угорщина як незалежна держава в 1918 році проіснувала з 17 жовтня до 16 листопада, після було проголошено Угорську республіку, скоріш за все як наслідок жорстких умов Белградського перемир'я 13 листопада 1918 року [23]. Згідно умов перемир'я Угорщина вимушена була значно скоротити Збройні Сили, втрачала Воеводину, та, відповідно, базу Дунайської флотилії Нові Сад. Евакуювати значну кількість військового майна не вдалося, в тому числі 6 моніторів залишилися сербам. Угорська Дунайська флотилія спромоглася зберегти

в своєму складі тільки 2 монітори: новий «Інн» та застарілий «Самош» [3, с. 122; 8; 19, с. 464, 474].

Особливістю компоновки артилерії монітора «Інн» полягала в тому, що дві 120-мм гармати були розташовані у двох-гарматній носовій башті, що дозволяло виставляти 2 гармати на борт, але не дозволяло одночасно вести обстріл обох берегів річки [17]; на кормі було розташовано три 120-мм гаубиці в баштах, з яких на борт можна було виставити дві. Відсутність гармати на кормі була суттєвим недоліком, оскільки монітор тим самим було не захищено з корми під час зіткнення з моніторами супротивника [17], і він вимушений був повертатися носом, та відступати від неприятельських кораблів заднім ходом.

Королівство Румунія під час Першої Світової війни фактично не мала військово-морського флоту на Чорному морі, більш того, в 1916 році втратила головну військово-морську базу Констанца і Бреїла на Дунаї. Проте, Дунайська флотилія Румунії, головною базою якої залишався Галац, була найсильнішою, і налічувала чотири новітніх монітори типу «Іон Бретіану», які були побудовані в Австро-Угорщині до війни, але за своїми тактично-технічними характеристиками перевершували будь-які монітори Австро-Угорщини [2, с. 29; 13; 19, с. 517-518]. Так, наприклад, монітори типу «Іон Бретіану» розвивали швидкість ходу 14 вузлів, та мали озброєння головного калібру три 120-мм гармати, розташовані в одно-гарматних баштах: дві в носу та одна в кормі [2, с. 29; 13; 19, с. 517-518, 521]. Таким чином, корабель міг виставити на борт дві 120-мм гармати, причому вести вогонь по обох берегах, крім того, міг вести вогонь кормовою гарматою під час відходу. Дві 120-мм гаубиці монітора було розташовано у пів-баштах вздовж корпусу по центру, що дозволяло виставити обидві гаубиці на борт.

**Таблиця 1. ТТХ головних бойових кораблів флотів
Української Держави , Королівства Угорщини та Королівства Румунії**

[2; 3; 6-10; 13-19]

Клас і назва корабля	Рік будівництва	Водотоннажність, тон	Довжина, м	Осадка, м	Потужність двигуна, к/с	Швидкість ходу, вуз.	Бронювання, мм	Озброєння
Українська Держава								
Канонерський човен «Запорожець», (колишній «Кубанець»)	1887	1280	67,2	3,7	1522	13	-	2-152-мм, 1-120-мм, 2-75-мм 2-7,62-мм

								кулемета
Канонерські човни типу «К»	1914-1917	255	45,7	1,2	100	5,3	-	К 3,4,5,6,8,17 1–152-мм; К 15 2–152-мм; К 16 1–203-мм.
Королівство Угорщина								
Монітори «Самош» (Szamos), передано Королівству Сербів, хорватів і словенців в 1920 році «Кьорьош» (Körös), інтерновано в Нові Сад Королівством Сербів, хорватів і словенців 31 грудня 1918 року, включено в склад флотилії Королівства Сербів, хорватів і словенців в 1920 році під назвою «Морава»	1892	448	54	1,2	1200	10	борт – 50, палуба – 19, башти – 75 бойова рубка – 50 / 75	2-120-мм, 2-66-мм, 2-8-мм кулемета
Монітори «Темеш» (Temes), інтерновано в Нові Сад Королівством Сербів, хорватів і словенців 31 грудня 1918 року, в 1920 році передано в склад Румунської флотилії під назвою «Ардял» (Ardeal) «Бодрог» (Bodrog), інтерновано в Нові Сад Королівством Сербів, хорватів і словенців 31 грудня 1918 року, включено в склад флотилії Королівства Сербів, хорватів і словенців в 1920 році під назвою «Сава»	1904	570/ 486	58,6/ 57,7	1,2	1400	12 - 13	борт – 40, палуба – 25, башти – 50, бойова рубка – 50	2-120-мм гармати, 1-120-мм гаубиця, 2-88-мм, 4-8-мм кулемета
Монітори «Еннш» (Enns), інтерновано в Нові Сад Королівством Сербів, хорватів і словенців 31 грудня 1918 року, включено в склад флотилії Королівства Сербів, хорватів і словенців в 1920 році під назвою «Драва» «Інн» (Inn), перейменовано в «Маркс» під час Угорської радянської республіки, передано в склад Румунської флотилії під назвою «Бессарабія» (Basarabia)	1914-1915	536	60,2	1,3	1560	13	борт – 40, палуба – 25, башти – 50, бойова рубка – 50	2-120-мм гармати, 3-120-мм гаубиці, 2-66-мм універсальні, 6-8-мм кулеметів
Монітори «Босна» (Bosna), інтерновано в Нові Сад Королівством Сербів, хорватів і словенців 31 грудня 1918 року, включено в склад флотилії	1915	580	62	1,3	1500	13,5	борт – 40, палуба – 25, башти – 50, бойова рубка – 50	2-120-мм гармати, 2-120-мм гаубиці, 2-66-мм

Королівства Сербів, хорватів і словенців в 1920 році під назвою «Вардар» «Сава» (Sava), інтерновано в Нові Сад Королівством Сербів, хорватів і словенців 31 грудня 1918 року, передано в склад Румунської флотилії під назвою «Буковина» (Bucovina)								універсальні, 2-47-мм, 7-8-мм кулеметів	
Королівство Румунія									
Монітори «Іон Бретіану» (Ion Brătianu), «Ласкар Катарджи» (Lascăr Catargiu), «Михай Когальничіано» (Mihail Kogălniceanu), «Александру Лаговари» (Alexandru Lahovari)	1907- 1908	580- 680	63,5	1,6- 1,9	1800	14	борт – 75, башти – 75, бойова рубка – 50, палуба – 75	3–120-мм гармати, 2–120-мм гаубиці, 4-47-мм гармати, кулемета	2

Військові звання і знаки розрізнення Державного флоту Української Держави формувались на основі синтезу військово-морських традицій Німеччини і Росії [6; 10]. Так, наприклад, офіцерські звання повністю нагадували російські дореволюційні, проте, серед боцманських (наприклад, боцманмат, мат) відстежувався німецький вплив.

Дунайська флотилія Королівства Угорщини зберегла Австро-Угорську систему військових звань, особливістю якої було три звання кожного рангу: три адміральські, три капітанські (лінійного корабля, фрегату, корвету), три лейтенантські (лінійного корабля, фрегату, корвету), і три боцманські звання.

Система військових звань Королівського флоту Румунії була дуже специфічною. По-перше, кількість офіцерських звань була такою як в Державному флоті Української Держави, проте, назви їх відрізнялися від інших флотів. Так, наприклад, в румунському флоті було три командорських звання (командор, капітан-командор, лейтенант-командор), що відповідало капітанським званням в інших флотах, проте, лейтенантських звань було лише два: капітан і лейтенант. В той саме час, румунський флот відрізнявся розвинутою системою звань майстрів та підмайстрів, тобто спеціалістів в різних флотських галузях: торпедної, артилерійської, радіо та інші. Нищі боцманські і матроські звання мали сухопутні назви: солдат, фрунтас, капрал, сержант, плутонір, плутонір-майор [20-22; 24].

Таблиця 2. Військові звання флотів

Української Держави , Королівства Угорщини та Королівства Румунії

[1; 10; 11; 20-22; 24]

Українська Держава	Королівство Угорщина	Королівство Румунія
Адмірали		
Адмірал	Адмірал	Адмірал
Віце-адмірал	Віце-адмірал	Віце-адмірал
Контр-адмірал	Контр-адмірал	Контр-адмірал
Офіцери		
Капітан 1 рангу	Капітан лінійного корабля	Командор
Капітан 2 рангу	Фрегат-капітан	Капітан-командор
Старший лейтенант	Корвет-капітан	Лейтенант-командор
Лейтенант	Лейтенант лінійного корабля	Капітан
Мічман	Фрегат-лейтенант	Лейтенант
-	Корвет-лейтенант	-
Кандидати в офіцери		
Корабельний гардемарин	Морський фенрик	Аспірант
	Кадет	
Боцмани		
Кондуктор	Обер-штабс-боцман	Майстер-шеф
		Майстер 1 класу
		Майстер 2 класу
		Майстер 3 класу
Боцман	Штабс-боцман	Підмайстер 1 класу
		Підмайстер 2 класу
	Унтер-боцман	Плутонір-майор
		Плутонір
Матроси		
Боцманмат	Боцманмат	Сержант
Мат	Маршгаст	Капрал
Матрос 1 статті	Матрос 1 класу	Фрунтас
Матрос 2 статті	Матрос 2 класу	Солдат

В Державному флоті Української Держави в якості знаків розрізнення використовувалися як погони так і нарукавні галуни залежно від виду уніформи. Наприклад, матроси і боцмани носили погони тільки на шинелях, в інших всіх видах повсякденної і парадно-вихідної форми використовувалися нарукавні нашивки. Офіцери використовували погони тільки на кітелях зі стоячим коміром та на шинелях, на інших видах уніформи теж використовувалися нарукавні галуни. Одночасно використання погонів і нарукавних галунів, як в німецькому флоті, заборонялося. Погони були виконані в німецькому стилі: витягнуті та закруглені на верхньому кінці [10]. Головною відмінністю українських адміральських нарукавних знаків розрізнення полягала у тому, що над галунами було розташовано емблему: якор з тризубом, під нею стрічки у вигляді хвиль: три – адмірал, дві – віце-адмірал, одна – контр-адмірал. Офіцерські нарукавні

знаки мали тільки тризуб (без якорю), стрічки прямі: широкі – капітанські, а вузькі – лейтенантські [10].

В угорської флотилії (як у флоті Австро-Угорщини) адмірала і офіцери погонів не мали, в румунському флоті погони у офіцерів та адміралів використовувались на парадних кітелях зі стоячим коміром, причому одночасно зі нарукавними галунами. Офіцери і адмірала в румунському флоті та в угорської флотилії мали галуни на рукавах і на кепі. Парадна уніформа передбачала еполети і трикутні головні убори замість кепі, або кашкетів.

Нарукавні галуни адміралів угорської флотилії відрізнялись від румунського флоту і головним чином наявністю корони, далі однаково: один широкий галун над яким вузькі (два – адмірал, один – віце-адмірал, жодного – контр-адмірал). Капітанські угорської флотилії знаки розрізнення майже подібні до адміральських, але без корони, а лейтенантські не мали широкого галуна, аналогічно в румунському флоті, теж командорські – без корони, а лейтенантські – вузькі стрічки.

Знаки розрізнення боцманів в українському флоті розташовувались на погонах і на рукавах, залежно від типу уніформи, як було згадано вище, в угорської флотилії тільки – на погонах, а в румунському флоті – тільки на рукавах. Так, наприклад, в Державному флоті Української Держави кондуктор мав один шеврон і одну пряму стрічку, боцман – один шеврон, боцманмат – три стрічки, мат – дві. В угорській флотилії: обер-штабс-боцман – три, штабс-боцман – дві, унтер-боцман – одну. Нижні чини за традицією дореволюційного австро-угорського флоту мали знакі розрізнення як у вигляді шевронів на рукаві, так і одночасно на гюйсі у вигляді зірок: три – боцманмат, дві – маршгаст, одна – матрос 1-го класу. Майстри та підмайстри румунського флоту мали нарукавні знаки розрізнення у вигляді прямих горизонтальних стрічок, поверх яких була емблема у вигляді корони з якорем і знаком спеціальності всередині; кількість яких відповідало званню: майстер-шеф – шість, підмайстер 2 класу – одна [20-22; 24]. Нижчі звання від фрунтаса до плутонір-майора були в вигляді нарукавних шевронів, кількість яких була аналогічною як на погонах відповідних чинів сухопутної армії.

Таким чином, можна зробити наступні висновки:

- В основі корабельного складу розглянутих держав в 1918 року були їхні Дунайські флотилії, причому протягом 1918 року нових кораблів построєно не було. Українська Держава і Королівство Румунія не мали на той час на Чорному морі кораблів класів винищувач (ескадрений міноносець) і підводний човен, що значно перешкоджало оборону їхнього узбережжя. Проте, з закінченням Першої Світової війни морська загроза тимчасово на Чорному морі перестала існувати з фактичною нейтралізацією флотів Росії і Туреччини. На Дунаї домінуючою силою залишилася тільки Румунія, яка мала 4 монітори проти 2 угорських

(причому один з яких застарілий), оскільки 6 моніторів було інтерновано новоствореним Королівством сербів, хорватів і словенців;

- Військові звання адміральського складу вказаних держав були стандартні, проте офіцерські мали деякі особливості в кожній країні. В цьому сенсі найбільш вдалою була угорська (колишня австро-угорська) система: три капітанські і три лейтенантські звання. Українські офіцерські флотські звання нагадували російські дореволюційні, проте, звання боцманського складу було створено під впливом німецького досвіду. Румунський флот мав найбільш розвинену систему звань майстрів (спеціалістів в морських галузях: торпедної, артилерійської, механічної, радіозв'язку), але нищій командний і матроський склад мав сухопутні звання;

- Кожна з систем знаків розрізнення військових звань флотів і флотилій вказаних держав була неповторною, об'єднувало їх тільки використання, головним чином, нарукавних галунів і шевронів. Румунія і Угорщина демонстрували відсутність погонів у адміралів і офіцерів, крім традиційного парадного мундиру з трикутним головним убором. Погони з галунами замість зірок, як це було в російському дореволюційному флоті, використовувались в Державному флоті Української Держави, але тільки в тих видах уніформи, де були відсутні нарукавні галуни (кітель зі стоячим коміром та шинель). Одночасно використовувати нарукавні знаки розрізнення і погони заборонялося.

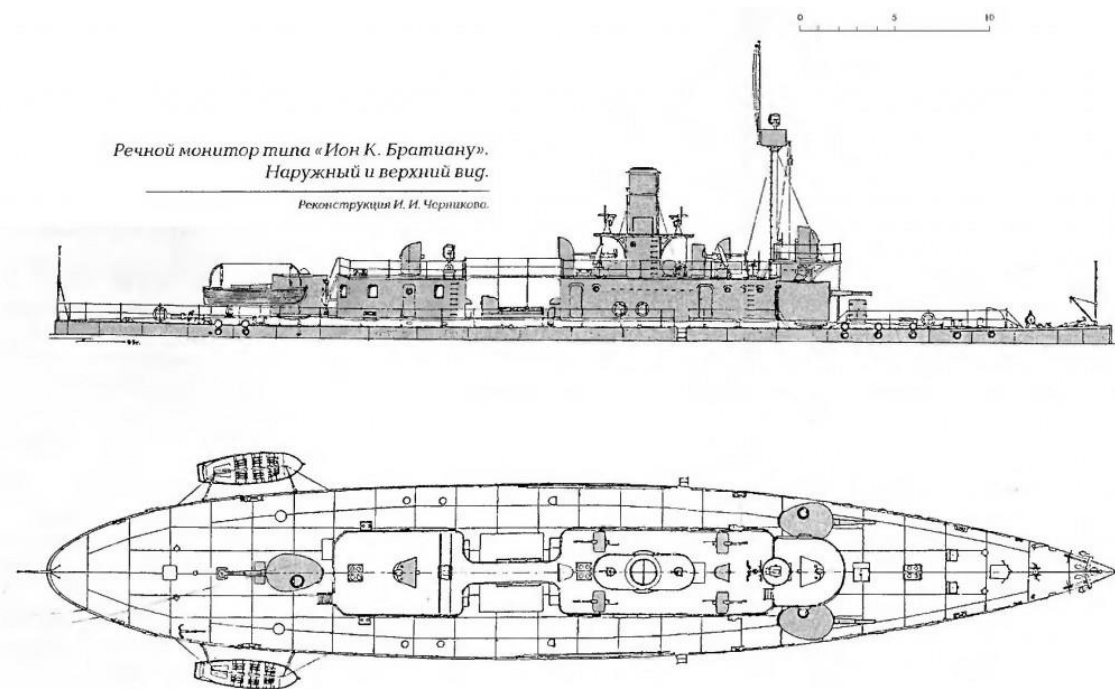
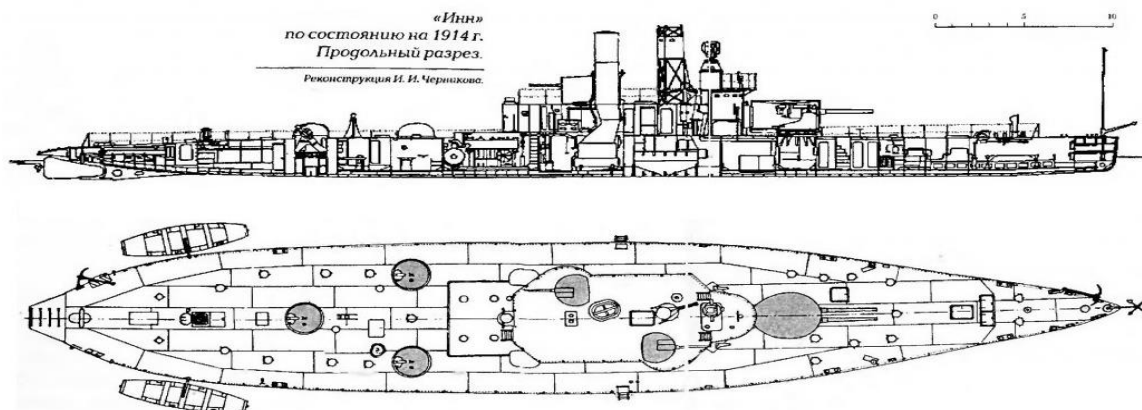
Джерела та література:

1. Адаменко Д.В. Императорский и королевский военный мундир, 1914 год / Дмитрий Адаменко. – Киев, 2006. – 159 с.
2. Балакин С.А. ВМС малых стран Европы 1914-1918. Справочник по корабельному составу / Сергей Балакин // Морская коллекция. – 1999. - № 3(27). – 36 с.
3. Вульф О.Р. Австро-Венгерская Дунайская флотилия в Мировую войну 1914-1918 годов. – Санкт-Петербург: Изд. Леонов, 2004. – 144 с.: илл.
4. Гриценко І. Український Державний флот 1917-1919 рр.: історія становлення, військово-політичної боротьби та занепаду / Ігор Гриценко. – Київ: Видавець Олег Філюк, 2015. – 232 с.; іл.
5. Днепровская флотилия. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://moremhod.info/index.php/dnepr-menu?showall=&start=1>
6. Пінак Є., Чмир М. Військо Української революції 1917-1921 років / Євген Пінак, Микола Чмир; під ред. К. Галушка. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. – 432 с.; іл.
7. Первая мировая война. Румынский флот. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://nik191-1.ucoz.ru/blog/pervaja_mirovaja_vojna_rumynskij_flot/2016-08-30-2363
8. Полный список кораблей die K.u.K. Donauflottille. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://web.archive.org/web/20090124035240/http://hicon.pl/~pothkan/hhwn/AN-Riv.html>

9. Таценко О., Димитров А. Три судьбы монитора "Бессарабия" / Олег Таценко, Александр Димитров. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://world.lib.ru/t/tacenko_i_d/monitor.shtml
10. Тинченко Я. Військово-морські сили України 1917-1921 / Ярослав Тинченко. – Київ: Темпора, 2012. – 116 с.: іл.
11. Тинченко Я. Українські Збройні Сили березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії) / Ярослав Тинченко. – Київ: Темпора, 2009. – 480 с.: іл.
12. Черников И.И. Военные действия на Черном море и в устье Дуная в период Первой Мировой войны / Иван Черников // Малый флот. Корабли и катера, боевые операции малого флота. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://cmboat.ru/monitor/monitor26.html>
13. Черников И.И. Мониторы Румынии (1878-1914 гг.) / Иван Черников // Малый флот. Корабли и катера, боевые операции малого флота. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://cmboat.ru/monitor/monitor18.html>
14. Черников И.И. Мониторы типа «Кёреш» / Иван Черников // Малый флот. Корабли и катера, боевые операции малого флота. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://cmboat.ru/monitor/monitor13.html>
15. Черников И.И. Мониторы типа «Сава» / Иван Черников // Малый флот. Корабли и катера, боевые операции малого флота. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://cmboat.ru/monitor/monitor16.html>
16. Черников И.И. Мониторы типа «Темеш» / Иван Черников // Малый флот. Корабли и катера, боевые операции малого флота. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://cmboat.ru/monitor/monitor14.html>
17. Черников И.И. Мониторы типа «Эннс» / Иван Черников // Малый флот. Корабли и катера, боевые операции малого флота. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://cmboat.ru/monitor/monitor15.html>
18. Черников И.И. Русские речные флотилии за 1000 лет (907-1917) / Иван Черников. – Санкт-Петербург: Б.С.К., 1999.- 122 с., 149 рис. + вкл.
19. Черников И.И. Флот на реках / Иван Черников. – Санкт-Петербург: Полигон, 2003. – 704 с.: ил.
20. Boboescu E. Arme si grade uitate in Armata Romana 3. Gradele de general / Emil Boboescu // Resboiu. Romanian Military Portal. Istorie. [Resursă electronică] – Mod de acces: <http://www.resboiu.ro/arme-si-grade-uitate-in-armata-romana-3-gradele-de-general/>
21. Boboescu E. Arme si grade uitate 6. Apariția ecusoanelor in Armata Romana / Emil Boboescu // Resboiu. Romanian Military Portal. Istorie. [Resursă electronică] – Mod de acces:
22. Boboescu E. 105 ani de la înființarea Corpul Maiștrilor Militari de Marina / Emil Boboescu. // Resboiu. Romanian Military Portal. Istorie. [Resursă electronică] – Mod de acces: <http://www.resboiu.ro/105-ani-de-la-infiintarea-corpul-maistrilor-militari-de-marina/>
23. Krizman B. The Belgrade Armistice of 13 November 1918 / Bogdan Krizman // The Slavonic and East European Review. — 1970. — Vol. 48. — № 110. — P. 67-87.
24. Uniformele Armatei Române: 1830 – 1930. – București: Muzeul Militar Național, 1930. – 70 p.

Автор висловлює подяку за допомогу і консультації Дмитру Адаменко, автору книги з уніформи Збройних Сил Австро-Угорщини і Драгошу Дану Сікігі, співробітнику Національного Військово-морського музею Румунії (в м. Констанці), а також Андрію Поспелову, доценту Інституту військов-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія» за запрошення прийняти участь у конференції.

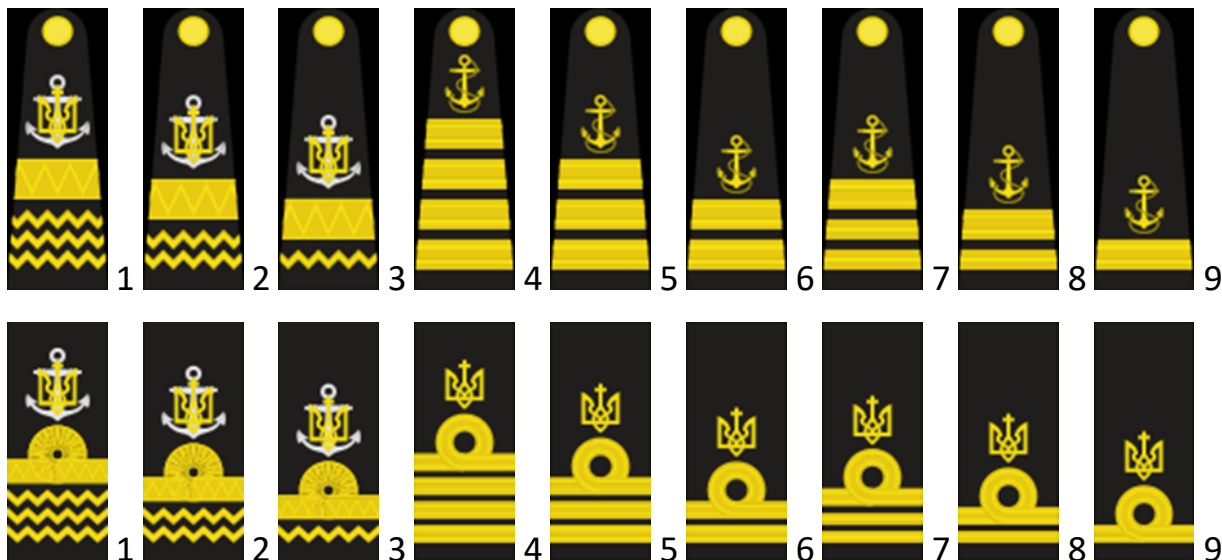
Додаток 1. Схеми моніторів Королівств Угорщини і Румунії [13; 17, 19]

Додаток 2. Знаки розрізнення [1; 6; 10; 20- 22; 24]

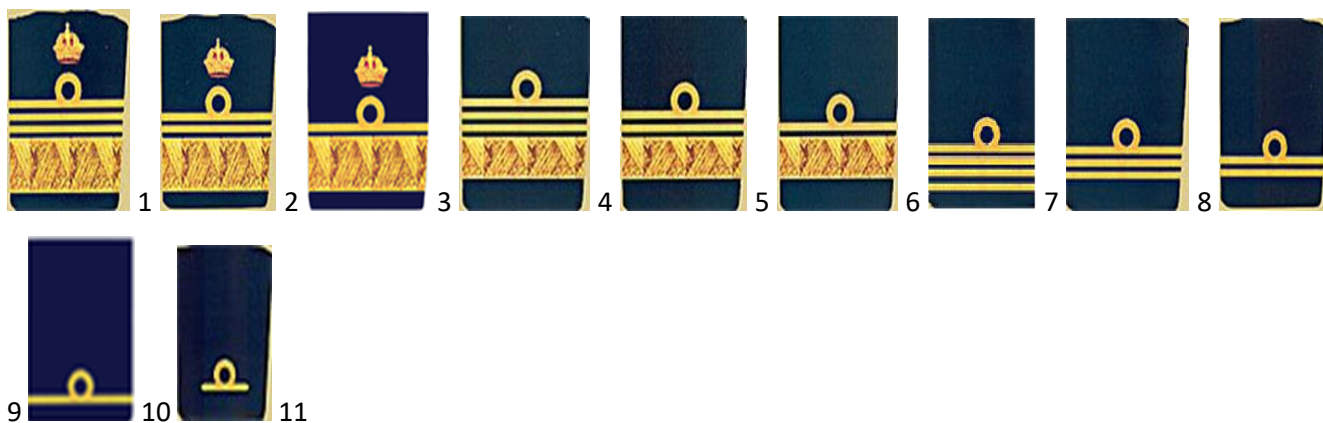
Адмірали і офіцери

Українська Держава

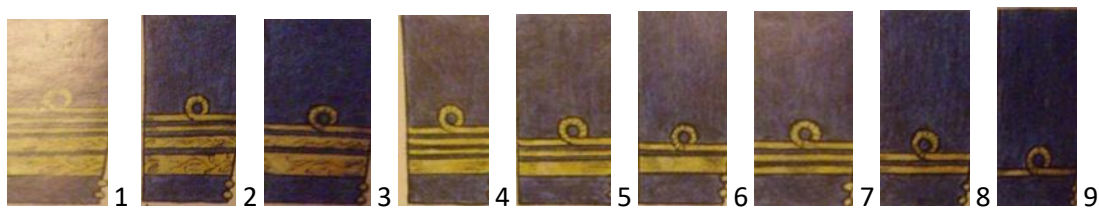
1. Адмірал, 2. Віце-адмірал, 3. Контр-адмірал, 4. Капітан 1-го рангу, 5. Капітан 2-го рангу, 6. Старший лейтенант, 7. Лейтенант, 8. Мічман, 9. Корабельний гардемарин.

Королівство Угорщина

1. Адмірал, 2. Віце-адмірал, 3. Контр-адмірал, 4. Капітан лінійного корабля, 5. Фрегат-капітан, 6. Корвет-капітан, 7. Лейтенант лінійного корабля, 8. Фрегат-лейтенант, 9. Корвет-лейтенант, 10. Морський фенрик, 11. Кадет.

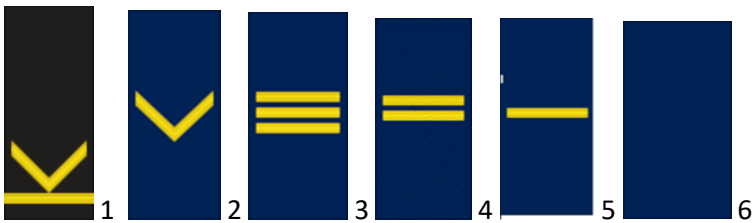
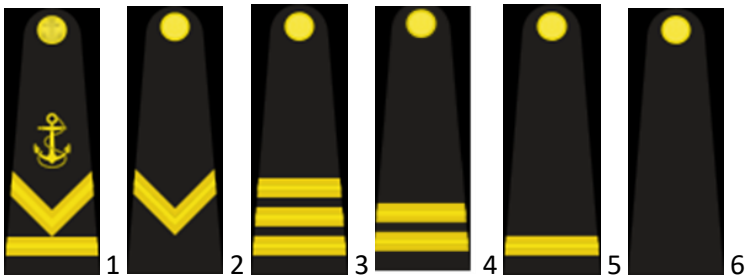
Королівство Румунія

1. Адмірал, 2. Віце-адмірал, 3. Контр-адмірал, 4. Командор, 5. Капітан-командор, 6. Лейтенант-командор, 7. Капітан, 8. Лейтенант, 9. Аспірант.

Боцмани і матроси

Українська Держава

1. Кондуктор, 2. Боцман, 3. Боцманмат, 4. Мат, 5. Матрос 1-ї статті, 6. Матрос 2-ї статті.

Королівство Угорщина

1. Обер-штабс-боцман, 2. Штабс-боцман, 3. Унтер-боцман, 4. Боцманмат, 5. Маршгаст, 6. Матрос 1-го класу, 7. Матрос 2-го класу.

Королівство Румунія

Майстер-шеф,

Демченко О.П.

*Кандидат історичних наук, в.о. доцента кафедри нової та
новітньої історії Одеського національного університету імені
І.І. Мечникова (м. Одеса)*

ВІЙСЬКОВА ПРИСУТНІСТЬ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І В 1918-1920 РР.

Серед дискусійних питань історії громадянської війни, що розгорнулася на просторах колишньої Російської імперії у 1918-1921 рр. є роль військових представництв Великої Британії в Північному Причорномор'ї в 1918-1920 рр. У радянській історіографії основна увага приділялася вивченню французької військової присутності на півдні України та Росії. Роль Британської імперії ж у зазначений період обмежувалась згадкою прибуття в чорноморські порти міноносця «Бівер» та крейсера «Скірмішер» наприкінці листопада 1918 р. [10, с.74; 33, с.74; 66, с.115].

У англійській історіографії дане питання не стало об'єктом ґрунтовного вивчення. Побіжним чином роль британських військових в Одесі протягом осені-весни 1918-1919 рр. згадується у працях американських істориків Дж.Бредлі [2] і Дж.А.Брінклея [3], британських Дж.Ейнсворта [1] і М.Кеттл [5], і польського К.Лазарські [7].

Взаємовідносинам Антанти з українським національними держаними формуваннями в 1917 – 1920 рр. присвячені роботи українських істориків 1917 – 1920 рр. Б.О. Ачказі [11], Н.Д. Городньої [18], І.Б. Дацківа [22], Є.Є. Камінського [32], О.С. Кучика [36] та інших. О.П. Машевський розглянув значення Чорноморських проток у політиці провідних міжнародних союзів в останній третині ХІХ – початку ХХ ст. [43]. Організаційно практичні питання діяльності іноземних представництв в Північному Причорномор'ї розглянуто у дослідженнях Л.Г. Білоусової [12], Л.А. Вовчук [16], І.Б. Матяш [42].

Наприкінці 1918 року Лондон не представляв для себе можливим відправку значних військових сил в Північне Причорномор'я і обмежувався лише матеріальною підтримкою російського збройного антибільшовицького руху [3, р.75-76]. Відповідно до меморандуму від 23 грудня 1917 р. між Великою Британією і Францією Україна, Крим та Бессарабія потрапили під контроль французького уряду [2, р.132-133; 39, с.69].

Прем'єр Д. Ллойд Джордж та військовий міністр У.Черчилль були переконані, що прибуття британських підрозділів в Північне Причорномор'я викликало б хвилю патріотичного протесту, що вдало могли використати більшовики [38, с.277; 69, с.105]. Тому британські

спеціалісти мали співпрацювати в повній згоді з французьким командуванням, і забезпечувати «санітарний кордон» від Одеси до Риги [6].

Офіційною метою прибуття союзної флотилії була охорона чорноморського узбережжя, відновлення і підтримка порядку, недопущення розкрадання військового майна та інтернування німецьких підрозділів [28, арк.7; 50, с.3; 66, с.3]. Одразу по прибутті адмірал С. Кальторп повідомив голові Кримського крайового уряду С. Криму, що єдиною владою в Північному Причорномор'ї, визнаною союзниками є уряд генерала А.І. Денікіна [30, с.108]. Виходячи з таких міркувань союзні підрозділи допомогли ЗСПР відтіснити війська УНР за межі Одеси та Миколаєва [40, с.62].

Свою діяльність командування союзного флоту розпочало з очищення чорноморських портів, видачі захоплених російських військових суден та повернення нейтральних торговельних суден і всіх матеріалів [13, с.11; 15, с.VI-VII; 26, арк.25; 27, арк.3; 44, с.4; 61, с.2]. Було встановлено режим судноплавства по Дніпру [28, арк.81; 46, с.6; 65, с.2] та контроль за пасажирськими перевезеннями по Чорному морю з Миколаєва в Одесу [26, арк.33,50,93; 46, с.7].

Кримський півострів після прибуття в Севастополь союзників було розділено на зони впливу. Велика Британія претендувала на частину Криму, яка простягалась на схід від Ялти. Головною морською базою британської ескадри в Криму стало м. Керч [20, с.217; 35, с.136; 46, с.4; 63, с.31].

Британські місії надавали можливу технічну та транспортну допомогу місцевим адміністраціям [14, с.3; 28, арк.6]. Було відремонтовано телеграфний кабель Одеса-Стамбул [60, с.2]. Відновлювався урядовий та комерційний поштовий зв'язок Одеси з Лондоном [45, с.3, 58, с.2]. З кінця листопада 1918 р. з метою охорони Чорноморського узбережжя в Севастополь, Одесу, Миколаїв та Херсон неодноразово прибували британські військові судна [23; 24; 26, арк.22-23; 68, арк.1].

22 листопада 1918 р. над приміщенням британського консульства в Одесі, яке розташовувалось на вулиці Троїцькій, 21 в будинку Асвадунова [9, с.60; 55, с.2], було встановлено герб і флагшток. Генеральним консулом назначався Г.А. Кук, який мав прибути в Одесу наприкінці січня 1919 р. [54, с.3]. Його роль в Одесі фактично зводилась до інформування уряду, а також захисту інтересів співвітчизників [57, с.3].

26 грудня 1918 р., у званні першого секретаря дипломатичної служби в комерційних справах, в Одесу повернувся колишній генеральний консул Дж.П. Багге [8; 59, с.2]. Його приїзд був пов'язаний із бажанням британських підприємців з'ясувати положення справ у Росії, і зокрема в Одесі. 28 грудня 1918 р. на засіданні комітету російсько-британської торговельної палати Дж.П. Багге повідомив про те, що торговельні фірми Великої Британії готові відновити

торгівлю з Одесою [51, с.4]. Експорт же товарів з Північного Причорномор'я мав полегшити у рамках можливого економічні умови життя регіону [49, с.3]. Подібної точки зору дотримувався британський віце-консул у Херсоні Е. Каруана [21, с.12]. Майже чи не єдиним предметом експорту називалась пшениця, хутро і щетина [59, с.2]. Згідно з заявою офіційного представника Лондонської міжнародної торговельної комісії Ч. Хелстона, який прибув в Одесу на початку 1919 р., офіційний Лондон був проти всілякого відпуску товарів у Причорномор'я за гроші [17, с.1].

Значне місце у відновленні експорту з Росії, відводилось кооперативам [52, с.2]. Оглянувши 13 січня 1919 р. одеські кооперативи, Дж.П. Багге відмітив за необхідне для сільської кооперації звернути увагу на очищення російського хлібу [47, с.2]. На початку лютого 1919 р. уряд Великої Британії зняв торговельні санкції з міст Північного Причорномор'я [61, с.3; 63, с.2; 69, с.45].

Дж.П. Багге цікавився ставленням французького командування до ЗСПР. У листі своєму керівнику Дж. Клерку 4 лютого 1919 р. він повідомляв що, французьке військове командування не мало жодного авторитету, так як допустило блокаду Одеси військами Директорії [5, р.100]. Симпатизуючи ЗСПР Дж.П. Багге наполегливо радив французькому командуванню укласти угоду замість Директорії УНР з генералом А.І. Денікіним та усунути від справ полковника Г. Фрайденберга [5, р.192-193].

Лондон негативно сприйняв інформацію про угоду між генералом Ф. де'Анслемом і Директорією. 20 березня 1919 р. Форін-офіс звернувся до МЗС Франції з протестом проти її підписання. Британська сторона наголошувала на тому, що ідея незалежності України народилась у Німеччині, і тому не відповідає завданням ні французького, ні британського урядів. У промовах Д.Ллойд Джорджа, виголошених в парламенті у березні-квітні 1919 р., все відчутніше звучали слова підтримки ЗСПР [22, с.188].

Внаслідок евакуації французьких військ з Херсону, Миколаєва та Одеси в березні-квітні 1919 р., Велика Британія призупинила діяльність своїх місій в регіоні та вивела з ладу ряд російських суден в Криму [13, с.15; 19, л.95]. Після евакуації французького контингенту Велика Британія взяла під свій контроль «французькі сфери впливу» в Причорномор'ї [4, р.412-416]. Літом 1919 р. ЗСПР при допомозі британської ескадри відвоювали у більшовиків Крим і Одесу [25, с.173; 37, с.335]. Командувачу ЗСПР асигнувався кредит на суму 14,5 млн. фунтів стерлінгів [34, с.411-412]. На південь Росії відправлявся верховний комісар консультант Г. Маккіндер [31, с.96-97]. Відновлювалась діяльність дипломатичних представництв у Північному Причорномор'ї [56, с.2]. В Одесу відряджалась контактна група з восьми офіцерів на чолі з майором Оуеном [34, с.411-412; 48, с.3].

Британські урядовці намагались консолідувати зусилля Директорії та ЗСПР проти більшовизму в інтересах «єдиної та неділимої Росії». УНР же розглядалась як «породження Німеччини» [38, с.282; 41, с.155]. Більшість працівників Форін-офіс скептично ставилися до можливості Директорії УНР збудувати власну державу. Спеціаліст в українських справах Р.Ліпер був впевнений, що визнання УНР Великою Британією могло б сприяти зближенню між Росією і Німеччиною. Як варіант пропонувались федеративні відносини України та Росії [22, с.191].

Протягом 1920 р. уряд Великої Британії перебуваючи під тиском громадської думки, у зв'язку з внутрішніми економічними складнощами, став ініціатором зняття союзної морської блокади з РСФРР. Змінивши тактику дистанціювання від радянської Росії, підтримки російського антибільшовицького руху та погрожування своїм флотом на початок торгівельних відносин, Велика Британія відкрила дорогу радянській чорноморській торгівлі. Прецеденти, які виникали на Чорному морі між Великою Британією та Радянською Росією, незважаючи на те, що вони загострили англо-радянські відносини, у той же час сприяли досягненню певної угоди між ними, і згодом послуговували передумовою урегулювання чорноморського питання.

Підтримуючи ЗСПР, а також кооперуючи сумісно з Францією дії по наведенню порядку і охороні Чорноморського узбережжя Велика Британія реалізовувала ідею «санітарного кордону» спрямованого проти поширення революційної хвилі в Східній та Західній Європі. Посиливши свій вплив на ЗСПР, Великій Британії вдалось розширити сферу свого впливу від Кавказу до Одеси. При цьому інтереси Британської імперії на Чорному морі та Близькому Сході, забезпечувались силами російського антибільшовицького руху оснащеного британською зброєю.

Джерела та література:

1. Ainsworth J. Sidney Reilly's reports from South Russia, December 1918 - March 1919 // *Europe-Asia Studies*. – 1998. – №50 (8). – P. 1447-1470.
2. Bradley J. *Allied Intervention in Russia*. – N.-Y.: Basic Books, 1968. – 272 p.
3. Brinkley G.A. *The Volunteer Army and the Allies Intervention in South Russia, 1917–1921* [Текст] / G.A. Brinkley. – Indiana: University of Notre Dame Press, 1966. – 468 p.
4. *Documents on British Foreign Policy, 1919-39. – First series. – Vol. III. The Baltic provinces and Russia, 1919, L. (H.M.S.O.), 1949. – P. 412-415.*
5. Kettle M. *Churchill and the Archangel Fiasco : November 1918 – July 1919* [Текст] / M. Kettle. – L., N.-Y. : Routledge, 1992. – 582 p.
6. King's College London. – *The serving soldier. – Report on visit of British Military mission to the Volunteer army under gen. Denikin in South Russia. November-December, 1918. – 52 p.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kingscollections.org/servingsoldier/assets/files/815.russian_civil_war_close_up.pdf
7. Lazarski C. *The lost opportunity : attempts at unification of the anti-Bolsheviks, 1917-1919*. Moscow, Kiev, Jassy, Odessa. – Lanham, Boulder, N.-Y., Toronto, Plymouth, UK: University Press of America, 2008. – 181 p.

8. Parliament. House of Commons. The Parliamentary Debates (Hansard). House of Commons official report. 1919, February 20. – L. : H.M.S.O., 1919. – Ser. 5. – Vol.112. – Coll. 1098-1100. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1919/feb/20/british-embassies-commercial-secretaries>
9. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1917 г. – Одесса: Издание «Ведомостей Одесского градоначальства», 1917. – 392 с.
10. Анулов Ф. Союзный десант на Украине // Черная книга: сборник статей и материалов об интервенции Антанты на Украине в 1918-1919 гг. – Екатеринбург: Государственное издательство Украины, 1925. – С. 52-210.
11. Ачканазі Б. Українська революція в контексті міжнародних реалій (1917-1920 рр.) (концептуальні та історіографічні аспекти) [Текст] // «Наукові записки» Кіровоградського державного педагогічного університету. – Кіровоград, 2011. – Вип. 14. – Серія : Історичні науки. – С. 124-132.
12. Білоусова Л. Матеріали Державного архіву Одеської області про діяльність іноземних консульств в Одесі в ХІХ — на початку ХХ століть // Міжнародні зв'язки України : наук. пошуки і знахідки: міжвід. зб. наук. пр. Вип. 24. – К.: Ін-ст історії України НАН України, 2015. – С. 374–390.
13. Варнек П.А. Образование флота Добровольческой армии // Военная быль. – Париж: Издание обще-кадетского объединения, 1974. – №129. – С. 10-20.
14. Ведомости Одесского градоначальства. – Одесса, 1918. – 31 (18) декабря.
15. Версальский мирный договор / Под ред. Ю.В. Ключникова, А.В. Сабанина. – М.: Издание Литиздата НКВД, 1925. – 227 с.
16. Вовчук Л.А., Дипломатичні зв'язки України на завершальному етапі Першої світової війни // Гілея: наук. вісн.: зб. наук. пр., Вип. 90 (11). – К.: Вид-во «Гілея», 2014. – С. 60–64.
17. Голос правды. – Симферополь, 1919. – 14 февраля.
18. Городня Н.Д. Політика країн Антанти та США щодо державності України в 1917 – 1919 роках: автореф. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 “всесвітня історія. – К.: Київський університет імені Тараса Шевченка, 1995. – 26 с.
19. Государственный архив Российской Федерации. Ф. 446 «Политическая канцелярия Особого совещания при Главнокомандующем Вооружёнными силами на Юге России. Екатеринодар. 1918 – 1919 гг.». Оп. 2. Д. 64-б. Переписка с британской военной миссией о политических событиях на Кавказе, 1919 г.
20. Гражданская война на Украине. 1918-1920 гг. / Под. ред. С.М. Короливского, Н.К. Колесника, И.К. Рыбалки – К.: Наукова думка, 1967. – Т.1. – Кн. 2. Борьба рабочих и крестьян за освобождение Украины от интервентов Антанты и денкинцев. – 491 с.
21. Гуржій О.І. Злодіяння іноземних інтервентів на Україні в 1918-1920 рр. [Текст] / О.І. Гуржій, М.Н. Лещенко. – К.: Товариство для поширення політичних та наукових знань Української РСР, 1953. – 24 с.
22. Дацків І. Україно-англійські дипломатичні зв'язки у 1917-1921 роках // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Історія. – Тернопіль, 2012. – Вип. 1. – С. 185-192.
23. Демченко О.П. Діяльність військових спеціалістів Великобританії в Одесі у листопаді-грудні 1918 р. // Записки історичного факультету. – Одеса, 2011. – Вип. 22. – С. 199-211.

24. Демченко О.П. Діяльність військових спеціалістів Великобританії в Одесі в січні-квітні 1919 р. // Південь України у вітчизняній історії. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса, 2012. – С. 125-129.
25. Деникин А.И. Очерки русской смуты. – Берлин: Медный всадник, 1926. – Т.5. Вооруженные силы Юга России. Поход на Москву. 1919 – 1920 гг. – 367 с.
26. Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-1817 «Комісія по вивченню історії Жовтневої революції і Комуністичної партії Радянського Союзу. Істпарт», Оп. 2. Спр. 283. Выдержки из «Трудовой газеты» и приход из Одессы союзной эскадры, занятие города Николаева бандой Григорьева и работа городской думы, 1918 г.
27. Державний архів Одеської області. Ф. Р-2 «Одеський обласний філіал Інституту історії і Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У (Істпарт)». 1905 – 1939 рр. Оп. 1. Спр. 541. Выписки из газеты «Одесский листок» о прибытии десанта англо-французских интервентов в г. Одессу, 1918 – 1919 гг.
28. Державний архів Херсонської області. Ф-Р. 3264 «Зібрання документів з історії революції і встановлення радянської влади на Херсонщині». 1905 – 1988 рр. Оп. 2. Спр. 4. Матеріали про боротьбу трудівників Херсонщини з англо-французькою інтервенцією (виписки з газет, телеграми, повідомлення та інші) 24 січня 1919 р. – 26 квітня 1919 р.
29. Державний архів Херсонської області, Ф-Р. 3264 «Зібрання документів з історії революції і встановлення радянської влади на Херсонщині». 1905 – 1988 рр. Оп. 2. Спр. 3. Матеріали про боротьбу трудівників з контрреволюційними військами Денікіна і відновлення Радянської влади на Херсонщині (3 травня – з листопада 1919 р.).
30. Зарубин А.Г. Второе Краевое правительство к «единой и неделимой» // Историческое наследие Крыма. – 2007. – № 20. – С. 107 – 146.
31. Из архива организаторов гражданской войны и интервенции в Советской России // Исторический архив. – М., 1961. – №6. – С. 58-117.
32. Камінський Є.Є. Політика США в українському питанні (1917-1990 рр.) : дис... доктора історичних наук : 07.00.03 / Є.Є. Камінський. – К. : Київський національний університет імені Т.Шевченка, 1993. – 400 с.
33. Карпенко О.Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні. 1918–1920. – Львів : Вид-во Львів. держ. ун-ту, 1964. – 256 с.
34. Костяев Ф. Интервенция на Юге России, Кавказе и в Туркестане 1918-1920 гг. // Кто должник? К вопросу о франко-советских отношениях. – М. : Авиоиздательство, 1926. – С. 333-428.
35. Крымское краевое правительство в 1918-1919 гг. // Красный архив. – М.-Л., 1927. – Т.3. – С. 95-152.
36. Кучик О. С. Україна в зовнішній політиці Антанти (1917–1920 рр.): автореф. дис... на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “історія України”. – Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2001. – 20 с.
37. Ленин В.И. I Всероссийский съезд по внешкольному образованию 6-19 мая 1919 г. Речи об обмане народа лозунгами свободы и равенства. 19 мая 1919 г. [Текст] / В.И. Ленин // Полное собрание сочинений. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1969. – Т. 38. Март – июнь 1919 г. – С. 333-365.
38. Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах [Текст] / Д. Ллойд Джордж. – М.: Издательство иностранной литературы, 1957. – Т.1. – 656 с.
39. Лукомский А.С. Деникин и Антанта [Текст] / А.С. Лукомский // Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев. – М. : Отечество, 1991. – С. 65-111.

40. Макарчик В.С. Політика Франції, Великобританії та США щодо України (1918–1921 рр.) // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: держава та армія, Львів, № 408 (2000). – С. 62.
41. Марголин А. Украина и политика Антанты: записки еврея и гражданина. – Берлин: Издательство С. Ефрон, 1934. – 397.
42. Матяш І.Б. Українська консульська служба 1917 – 1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії. – К.: Інститут історії НАН України, 2016. – 482 с.
43. Машевський О.П. Проблема Чорноморських проток у міжнародних відносинах (1870 р. – початок 1920-х рр.). – К. : «Аквілон-Плюс», 2010. – 792 с.
44. Одесские новости. – Одесса, 1918. – 10 декабря.
45. Одесские новости. – Одесса, 1919. – 12 января.
46. Одесские новости. – Одесса, 1919. – 14 января.
47. Одесские новости. – Одесса, 1919. – 16 января.
48. Одесские новости. – Одесса, 1919. – 16/29 ноября.
49. Одесские новости. – Одесса, 1918. – 29 декабря.
50. Одесские новости. – Одесса, 1918. – 30 ноября.
51. Одесские новости. – Одесса, 1919. – 7 января.
52. Одесский листок. – Одесса, 1919. – 10 января.
53. Одесский листок. – Одесса, 1919. – 13/26 ноября.
54. Одесский листок. – Одесса, 1919. – 17 января.
55. Одесский листок. – Одесса, 1918. – 18 января.
56. Одесский листок. – Одесса, 1919. – 19 августа / 1 сентября.
57. Одесский листок. – Одесса, 1918. – 22 ноября.
58. Одесский листок. – Одесса, 1918. – 29 декабря.
59. Одесский листок. – Одесса, 1919. – 3 декабря.
60. Одесский листок. – Одесса, 1918. – 31 декабря.
61. Одесский листок. – Одесса, 1919. – 9 марта.
62. Освобождение Крыма от англо-французских интервентов в 1918 - 1919 гг. – Симферополь: Крымгиз, 1940. – 176 с.
63. Проюг. – Одесса, 1919. – 26 февраля.
64. Херсонский вестник. – Херсон, 1918. – 28 декабря.
65. Херсонский вестник. – Херсон, 1919. – 28 (15) января.
66. Цвілюк С.А. Одеса революційна. Хроніка подій в період громадянської війни та іноземної воєної інтервенції (1918 – лютий 1920 рр.). – Одеса: Маяк, 1972. – 252 с.
67. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 5. «Комісія з історії громадянської війни при ЦК КП(б)У». 1917 – 1938 рр. Оп. 5-1. Спр. 149. Фото-документ. Объявление правления союза офицеров о прибытии англичан, 1918 г.
68. Черчилль У. Мировой кризис: 1918-1925. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 336 с.
69. Шевчук Г.М. Розгром іноземних інтервентів на півдні України і в Криму (листопад 1918 – квітень 1919 р.). – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – 174 с.

Дяченко В.І.

Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальних дисциплін Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», підполковник (м. Одеса)

Климович Д.В.

Курсант Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», матрос (м. Одеса)

ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ВІЙСЬКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ ПІД ЧАС ВИХОВНОЇ РОБОТИ СЕРЕД ВОЯКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ (УГА)

Дослідження військово-політичної історії України ХХ ст., зокрема періоду війн і Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., має виняткове значення для характеристики боротьби українського народу за державну незалежність і соборність.

Процес формування національної свідомості як основи військово-патріотичного виховання воїнів Галицької армії (з 06.11.1919 - Української Галицької армії (УГА)) опирався на підвалини здобутків, закладених у процесі національного відродження на зламі ХІХ-ХХ ст. У ті часи із розвитком національної свідомості й активізацією громадсько-політичного руху поширювалася ідеологія самостійності та соборності української держави, до якої закликали великі національні пророки Тарас Шевченко та Іван Франко.

На зламі століть (у травні 1900 р.) снятинський адвокат Кирило Трильовський, один із провідних діячів радикальної партії, заснував товариство "Січ", відродивши тим самим у Галичині традиції Запорозької Січі. У подальшому військові традиції українського народу розвинулися і розквітли завдяки діяльності західноукраїнських патріотичних організацій: «Січ», «Січові Стрільці», «Пласт», «Сокіл», «Мазепінський рух мілітарний», які виховували молодь у дусі патріотизму, готовності до визвольних змагань, формували відповідальність, насамперед, за долю рідного народу та військову дисципліну. Як результат, у 1914 році постав добровольчий Легіон Українських Січових Стрільців (УСС). Найбільшою заслугою стрілецтва стало збройне повстання 1 листопада 1918 р., створення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) та її Збройних сил – Української Галицької Армії (УГА).

Керівним та організаційним органом морально-психологічного забезпечення особового складу легіону Українських Січових Стрільців та УГА була Пресова Квартира, діяльність якої охоплювала військову, ідеологічну, політичну, виховну та культурну сфери. Її основним завданням була пропаганда знань історії народу та його змагання за волю. Пропаганда велася за допомогою часописів, книжок, усних засобів. У бригадах і корпусах працювали пропагандні старшини, у підрозділах - підстаршини і стрільці. Ідейним наставником галицького стрілецтва

був Іван Франко, який на зламі століть переконливо висловив у своїй творчості і громадсько-політичній діяльності ідеї відродження Української держави.

Потужним чинником патріотичного виховання та плекання громадянської і військової відповідальності стало видання журналів у легіоні УСС "Новініана", "Самоохотник", "Бомба", "Червона Калина" та ін., в УГА – "Стрілець", "Козацький голос", "Стрілецький шлях" та ін. Велике значення в справі формування патріотичних почуттів відіграло відродження українських військових нагород, прийняття власної військової присяги. Вихованню патріотизму як стрільців, так і населення, сприяла стрілецька пісня. В УГА ефективно морально-психологічного забезпечення було налагоджено завдяки діяльності бюро пропаганди в корпусах і бригадах, а також старшин освіти та польових духівників (капеланів).

Перші командири, які стояли біля витоків Галицької армії, цілком відповідали вимогам сучасності, вони володіли глибокими національними почуттями, освіченістю, високими особистими якостями й досвідом війни: полковники Д.Вітовський, В.Курманович, О.Микитка, Г.Коссак, Є.Мишковський, генерали М. Тарнавський, О.Греков, М.В.Омелянчик-Павленко та інші. Командування Галицької армії та її виховні структури використовували багатий арсенал навчально-освітніх форм і методів впливу, виховуючи високу відповідальність за поставлені завдання та військову дисципліну серед підлеглого особового складу.

З перших днів війни звичайним явищем стала практика оголошення командуванням подяки окремим корпусам і бригадам за успішні бойові дії або проведені операції, що сприяло зростанню військової дисципліни.

Великий вплив на формування патріотичних почуттів, відповідальності, насамперед за долю рідного народу, у особового складу мали урочисті заходи уряду і командування.

Незважаючи на чисельну і технічну перевагу польського війська, Галицька армія під час українсько-польської війни 1918-1919рр. провела низку блискучих наступальних операцій і тільки втручання міжнародних чинників або брак матеріально-технічного забезпечення рятував противника від воєнної поразки. У лютому 1919 командування Галицької армії розробило і успішно розпочало Вовчухівську операцію. Внаслідок наступу українських частин практично завершилося оточення Львова.

Про боездатність УГА свідчать її численні перемоги, часто над краще озброєними противниками. Сформована відповідальність за долю рідного народу, за бойові завдання та військова дисципліна дозволили провести блискучі військові операції: Чортківську офензиву (наступ), наступ на Київ і Одесу (разом з Дієвою Армією УНР). 30.8.1919 передові частини УГА під командуванням генерала А.Кравса вступили у столицю України.

Отже, висока відповідальність та свідомо військова дисципліна в українських збройних формуваннях у минулі часи ґрунтувалися на кращих традиціях українського народу, що

забезпечило їх боєздатність, високий морально-бойовий дух. Незважаючи на велику нестачу матеріальних засобів та труднощі, Українська Галицька армія була кращою армією серед тих, що постали на руїнах попередніх режимів. У сучасних Збройних Силах України триває перебудова морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування сил і підрозділів, що охоплює також вироблення високої відповідальності та свідомої військової дисципліни на основі духовного відродження своєї військової історії та національних традицій. Зважаючи на російську агресію проти держави Україна, цей процес слід прискорювати.

Література:

1. Бойко О.Д. Історія України / О.Д. Бойко. – К.: «Академвидав», 2004. – 656 с. - (Посібник).
2. Даценко О. Військово-патріотичне виховання в українських збройних формуваннях в умовах боротьби за українську державність (березень 1917 – листопад 1920 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / О.Даценко. – К., 2002. – 19 с.
3. Історія українського війська / – Львів: Світ, 1992.
4. Крип'якевич Іван. Історія українського війська (1917 – 1995) / Іван Крип'якевич. – Львів: Світ, 1996.
5. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ століття / І.Нагаєвський. – Київ, 1994.
6. Науменко А.О. Національно-патріотичне виховання в Армії Української Народної Республіки періоду Директорії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 20.02.22 / А.О. Науменко. - Національна академія оборони України. – К., 2004. – 20 с.
7. Темко Г.Д. Виховна робота в Збройних силах України: історія і сучасність / Г.Д. Темко. – К.: Варта, 1996. – 146 с. (Монографія).
8. Темко Г.Д. Основи формування системи виховання воїна в Україні у період утвердження державності (світоглядно-філософський аналіз) / Г.Д. Темко. - К.: Варта, 1997. – 288 с. (Монографія).
9. Тинченко Ярослав. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921) / Ярослав Тинченко. - Кн.1.Київ:Темпора, 2007.

ПОЛІТИКА ФРАНЦУЗЬКОЇ ДЕРЖАВИ В ФАШИСТСЬКИХ КОЛАХ У ВІЙНІ ПРОТИ СРСР (1941-1942)

Сьогоднішня історіографія дуже пильно розглядає Другу світову війну. Але в той же час існують теми, що маловивчені або зовсім не розглядались в історичній науці. Однією із таких тем є діяльність фашистських партій у Французькій державі проти СРСР. У працях французьких і радянських істориків даний період маловивчений і майже не проаналізований. В українській історіографії ця тема поки що не була висвітлена.

Якщо говорити про тих авторів, які торкалися цієї теми, то це в першу чергу: Кіссельгоф І. С. у своїх працях: «Історія Франції в роки Другої Світової війни» та «Правлячі кола і народні маси Франції після нападу фашистської Німеччини на СРСР» дає опис та невеликий аналіз взаємин між Французькою державою та Радянським Союзом. В своїх працях він показує, що керівництво Франції в перші дні після початку бойових дій Третього Рейху проти СРСР діяло рішуче щодо розриву дипломатичних відносин [3,4]. Більш детально про діяльність фашистських лідерів на Східному фронті та проведення пропаганди серед населення пише Кондратьєв А.Г. У своїй статті він аналізує діяльність Французької народної партії та її керівника Жака Доріо [5]. Радянський історик Смірнов В. П. у повній мірі висвітлює основні тези в доповідях керівників фашистських партій та Французької держави [6].

Після невдалих бойових дій союзників на території Франції, німецькі війська швидко розгромили французькі і англійські з'єднання. 10 червня 1940 р. був зайнятий Париж, уряд залишає столицю і переїжджає в Бордо. Прем'єр-міністр Франції Поль Рейно подав у відставку, і 16 червня 1940 р. на його місце призначають маршала Франції Анрі Філіп Петена, який веде переговори з А. Гітлером. 22 червня 1940 р. Німеччина і Франції підписує перемир'я. За його умовами країна була розділена на три зони: заборонена зона – до неї входили Ельзас і Лотарингія та прибережні зони. Цю територію контролювали німецькі служби. Вільна зона – південь від Луари, контроль здійснювався режимом Віші. Окупована територія – тут знаходилися силові структури Рейху, але адміністративний контроль здійснювало петеновський уряд [1, с. 146]. 10 липня в місті Віші під час засідання парламенту П.Лаваль оголосив про передачу влади до рук маршала Ф.Петена, що ознаменувало кінець Третьої республіки і створення Французької держави. [7, с. 84]. Вона проіснувала з 10 липня 1940 р. по 22 квітня 1945 р. (де-факто до 25 серпня 1944 р.) в Південній Франції, але до 1942 р. юридично уряд маршала Петена керував усією Францією [2].

Не дивлячись на, те що між СРСР та Французької державою були встановлені дипломатичні відносини напередодні початку бойових дій у французькій пресі змінилася риторика по відношенню до Радянського Союзу. Все частіше і частіше говорити про те, що ресурси СРСР необхідні для побудови «нової Європи» [6, с. 136,142].

Вже 22 червня 1941 року в Парижі почалися арешти, спрямовані проти радянських громадян [6, с. 144]. А 24 червня адмірал Дарлан на засіданні кабінету міністрів оголосив про те, що маршал Петен прийняв рішення про розрив дипломатичних відносин з СРСР [4, с. 81]. Через 6 днів на території Французької держави були проведені арешти громадян СРСР і оголошено радянському послу А.Е.Богомолу про припинення дипломатичних відносин між Французькою державою та Радянським Союзом. Радянське посольство було відправлено на іспанський кордон і надалі обмінюва на посольство Німеччини, Франції та Італії [3, с. 99-100]. Вже 7 серпня 1941 року з'явилося повідомлення про те що Петена: «За всяку ціну хоче співпраці з Німеччиною. У нього немає ніяких зобов'язань по відношенню до Англії. У боротьбі проти Росії він бажає прийняти максимальну моральну і матеріальну участь» [6, с. 145]. Окремого розгляду потребує позиці лідерів фашистських партій, щодо початку бойових дій проти СРСР.

Жак Доріо та його Французька народна партія, після початку бойових дій проти Радянського Союзу, були першими хто запропонував створення Легіону французьких добровольців (ЛФД). Як він сам говорив своєму оточенню, що ця війна є логічним продовженням боротьби ФНП: «Відтепер ця війна знаходить істинний сенс. Відтепер ця війна є нашою війною. Вона є логічним продовженням боротьби, яку ми почали в Сен-Дені п'ять років тому майже день у день...».

В подальшому Ж. Доріо сам записався у добровольці і взяв активну участь на Східному фронті. За що отримав від німецького командування залізний хрест другого класу і залізний хрест першого класу [5, с. 167]. Для ФНП це був час боротьби в союзі з німцями проти комунізму, марксизму, євреїв і масонів [18, р. 1]. На своїх виступах він наголошував на боротьбі проти СРСР і говорив про священний обов'язок ФНП захисту Франції від більшовицької навали [23, р. 1-3].

З захопленням сприйняв новину про напад Німеччини на СРСР лідер ННО Марсель Деа. Він писав наступне: «Я знаходжу це дуже втішним: ця європейська війна, потім світова війна, підпорядковується глибокої логіці, яка об'єднує справедливість.не можна було забути огидну радянську агресію проти Фінляндії і неможливо було прийняти остаточну поразку героїчного народу. Гітлер веде боротьбу за соціалізм...борючись проти Англії, він веде боротьбу з лондонським Сіті і міжнародним єврейським капіталом. Завтра соціалізм буде правити Європою, і робочий, звільнений від руйнівного комунізму, нарешті, дізнається соціальну

справедливість. І очевидно, що боротьба на Сході - це наше майбутнє. Російське вторгнення означало б більшовизацію Франції. Радянський крах звільнить наше майбутнє, одночасно відкидає надії комуністів і голлістів, перервавши назавжди сталінські проникнення і наступальні повернення англосаксонського капіталізму... за європейську революцію, за загальний захист ідеалів Заходу» [26, р. 1-2].

Попри на свою антипатію до Жака Доріо Марсель Деа підтримав ідею створення Легіону французьких добровольців проти більшовизму (ЛФД) та став членом його установчого Центрального комітету. У своєму виступі він наголошував на тому що відтепер це війна і французів: «Стало зрозуміло, що французьке справа більше не може бути відокремлене від інших народів. Ми раптово усвідомили, що німецькі солдати, б'ючись проти Сталіна, руйнуючи силу Червоної Армії, завойовуючи Україну та її пшеницю, націлені на Кавказ і його нафту, проводять міжнародну операцію...Франція не могла залишатися поза цього руху, не могла залишатися байдужою до цього хрестового походу» [9, р. 1].

8 липня за ініціативою фашистських партій та організацій був створений Центральний комітет Легіону французьких добровольців [11, р. 1-2]. Його творці Доріо, Деа, Бюкар, Константіні говорили про те що: «... Від її імені візьме участь в справі захисту європейської цивілізації» [6, с. 145]. Вже 9 липня був оголошено про набір до ЛФД, рядові члени ННО були в захваті та створення військового підрозділу: «Ми раді і пишаємося тим, що ННО з ініціативи своїх лідерів Марселя Деа і Ежена Делонкля взяли ініціативу, щоб зібрати всі сили для боротьби з більшовизмом. І ми вітаємо той факт, що з боку в окупованій зоні співпрацюють з нами у великій задачі, яку ми робимо» [17, р. 1].

У перші дні існування легіону керівники наголошували на, те що фінансова допомога військовому новоутворенні є важливою справою кожного французького громадянина: «Французи, ніхто з вас не має права бути відсутнім під час відновлення країни. В той момент, коли французькі добровольці представлять Францію на фронті Європи проти більшовизму, ви зобов'язані зробити це для своєї країни, ви зобов'язані зробити це заради себе, щоб допомогти їм. Комітет Легіону французьких добровольців проти більшовизму об'єднав французькі політичні рухи для боротьби з Радами, і він закликає вас до вашого фінансового внеску... Ви зобов'язані Франції та її майбутньому. Ті, хто залишається, повинні допомогти максимально тим, хто пішов» [27, р. 1]. Під свої потреби лідер ЛФД реквізували магазини і лавки для широкої агітації серед населення [20, р. 1].

Вже 15 липня у місцевих газетах була надана інформація щодо набору до ЛФД. У лави легіону запрошувались чоловіки від 18 до 40 років, виключення робили для офіцерського складу - до 50 років. Зарахування чоловіків з військовою підготовкою проводили за наступними категоріями: піхота, артилерія, кавалерія, танкові екіпажі, протитанкові війська. інженерна

служба, санітарна служба, ветеринарна служба. Для авіації категоріями були наступні розвідка, льотчики-винищувачі, бомбардувальники, війська зв'язку. Чоловіки у віці від 18 до 21 років, які не пройшли військову підготовку, могли також записатися в якості водіїв, мотоциклістів, кучерами, до кавалерії, кухарами, секретарями, помічниками зброярів. бухгалтерами, ковалями. Розмір платні, витрати на відрядження, допомога всіх видів для учасників бойових дій, сімей і будь-які пенсії по інвалідності будуть такими ж, як і в інших союзних арміях, що борються проти СРСР [21, р. 3].

18 липня керівництвом легіону французьких добровольців було опубліковано статут в якому говорилось наступне, що це військове формування, яке утворено з схвалення глави Французької держави і канцлера Рейху. Основне завдання є боротьба з більшовицькою Росією в будь-якій точці фронту. Підрозділи будуть контролюватися французькими офіцерами і підкорятися французькому командуванню. Найбільші французькі підрозділи, які будуть сформовані, будуть передані під командування командувача союзними військами проти СРСР. Загальні положення та кодекс військової юстиції французької армії застосовуватися в підрозділах Легіону.

Основні вимоги до кандидата були наступні : «Кожен француз арійської раси, який пройшов військову службу, може бути прийнятий до лав французьких добровольців проти більшовизму. З цією метою він повинен підтвердити письмово:

- A) Угоду;
- B) Заяву про дату народження кандидата, виписки про судимість і арійства.
- C) Довідка про сімейний статус.
- D) Анкетні дані про військову службу.
- D) Довідка про стан здоров'я.»

Після оформлення документації майбутній військовослужбовець в найкоротші терміни отримають точну інформацію про місце збору свого підрозділу і транспортних засобів, щоб дістатися туди. Його угода буде досягнута з моменту його вступу до його підрозділу. Президент центрального комітету мав можливість відхилити заяву кандидата без пояснювання причини. Але при цьому іноземцям, що проходили службу в Іноземному легіоні або воювали в підрозділах французької армії, у виняткових випадках можуть бути прийнятий до лав Легіону [22, р. 3].

Окрім цього лідери фашистських партій організовували різноманітні мітинги та зустрічі, що супроводжувались антибільшовицькою риторикою, та закликами про священний обов'язок французів у боротьбі з СРСР [14, р. 1,3]. У пресі говорилось, що ці мітинги були численні (15 тис. чоловік), що вважалось успіхом для керівників ЛФД [15, р. 2]. 26 серпня у своєму радіозверненні Делонкль акцентував на основних завданнях легіону та його основної місії у

майбутніх баталіях [24, р. 2]. Вже 27 серпня 1941 року у Версалі відбувся урочистий парад Легіону французьких добровольців [8, р. 1] де і розташовувались військові формування до вересня 1941 року. Перша партія військовослужбовців було відправлено 6 вересня [10, р. 2], [19, р. 1] до Польщі у тренувальний табір, де в подальшому ЛФД звідки на Східний фронт [13 р. 2].

У подальшому в пресі можна побачити, що як лідери країни, так і керівники Легіону говорять с гордістю, то мужність військових. У відповідь військовослужбовці відправляють письмове звернення до маршала Петена говорячи, що для них честь воювати під знаменами ЛФД [12, р.1-2]. Також акцентувалось на успішно проведеній кампанії з боку Доріо, Деа, Делонкля, Константіні [28, р.1].

З боку вішістської адміністрації, як і з боку інших держав-союзниць була підтримана кампанія щодо військових дій проти Радянського Союзу: «У Парижі величезний білий прапор з великим червоним V підноситься на вершині Ейфелевої вежі

Німецьке радіо вчора транслювало гімн нової кампанії - «Марш Перемоги». І вже було відправлено безліч телеграм в Берлін з незліченних європейських країн, що бажають розмістити цю нову пісню в програму своїх передач. Прохання буде виконана, як тільки перекладачі завершать роботу на всіх європейських мовах».

Після невдалих бойових дій на території СРСР лідери фашистських партій дещо змінили риторику, вони говорили про те що франко-німецькі угруповання зазнали поразки із-за кліматичних умов, але із-за дій супротивника. У виступах залишилися заклики про збереження європейської цивілізації та захист Європи проти більшовицької навали, але при цьому активно акцентували на мужність та хоробрість військових як і керівники ЛФД [16, р.1-2] так і німецькі командувачі [25, р. 3].

Підводячи підсумки до вищесказаного, можна зробити наступні висновки. Відразу після оголошення Німеччиною про початок війни проти Радянського Союзу в Французькій державі, як серед державних керівників, так і серед лідерів політичних партій фашистського напрямку наголошувалось на співпраці з Німеччиною в військовій сфері на майбутньому Східному фронті. Але при цьому з боку Третього Рейху, не надавалось фінансування для створення військового угруповання Легіону французького добровольців. Але незважаючи на цей факт, треба відмінити, що серед керівників ЛФД за короткий час була ефективно проведена призовна кампанія. Було створено статут, щодо надавав повну інформацію про діяльність легіону та основні критерії до його вступу. В той же час у Французькій державі активізувались антибільшовицька пропаганда, яка в результаті не була широко підтримана серед населення країни.

Джерела та література:

1. Германские планы расчленения Франции. «Международная жизнь» / [авт. вступ., текста К. Цыбина] – М., 1959. – № 12. – 153 с.
2. Голль Ш. де. Военные мемуары: Единство 1942-1944 [Электронный ресурс] / Ш. де. Голль. — М.: АСТ, Астрель, 2003. — Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/french/gaulle2/09.html> (13.02.2015)
3. Киссельгоф И. С. История Франции в годы Второй Мировой войны / И. С. Киссельгоф. – М.: Высшая Школа, 1975. –208 с.
4. Киссельгоф И.С. Правящие круги и народные массы Франции после нападения фашисткой Германии на СССР / Ученые записки Башкирского гос. ун-та им. 40 - летия Октября. – 1957. – С.73-106.
5. Кондратьев А.Г. Жак Дорио: от идей коммунизма к сотрудничеству с нацизмом / А.Г. Кондратьев // Тоталитаризм и тоталитарное сознание. — 2012. — № 2. — С. 160-170.
6. Смирнов В.П. Правительство Виши и война гитлеровской Германии против СССР // Французский ежегодник. 1965 г.: Статьи и материалы по истории Франции – М.: Наука, 1966 – С.311-326.
7. Эррио Э. Эпизоды 1940-1944 / Э. Эррио – М.: Институт международных отношений, 1961. – 120 с.
8. A Versailles, au cours de la cérémonie du départ de la Légion des volontaires contre le bolchevisme mm. Pierre Laval et Marcel Deat blessés a coups de revolver par un jeune engage // Journal des débats politiques et littéraires. — 1941. — 29 août. — P. 1.
9. Déat M. Contre le bolchevisme / M. Déat // L'Œuvre. — 1941. — 7 juillet. P. 1.
10. Départ du premier contingent de volontaires français // Journal des débats politiques et littéraires. — 1941. — 6 septembre. — P. 1.
11. En prenant part à la croisade anti-bolchevique la France affirme sa place en Europe // L'Ouest-Éclair : journal quotidien d'informations, politique, littéraire, commercial. — 1941. — 9 juillet. — PP. 1-2.
12. En reponse a l'adresse de la legion un message du maréchal aux volontaires français contre le bolchévisme // L'Ouest-Éclair. — 1941. — 6 novembre. — P. 1-2.
13. La Legion Française Antibolchevique Est A Pied D'oeuvre // L'Ouest-Éclair. — 1941. — 5 décembre. — P. 2.
14. La légion française opposera une digue au communism // Le Matin : derniers télégrammes de la nuit. — 1941. — 19 juillet. — P. 1.,3.
15. La manifestation de la Legion française des Volontaires contre le bolchevisme a remporté un grand succès // L'Ouest-Éclair. — 1941. — 20 juillet. — P. 2.
16. La manifestation DE LA L V. F. // L'Ouest-Éclair. — 1941. — 2 février. — P. 1-2.
17. La première journée d'enrôlement des volontaires français a connu un grand succès // L'Œuvre. — 1941. — 9 juillet. P. 1.
18. Le 4e congrès national du P. P. F. s'est ouvert ce matin sur un discours de Jacques Doriot // Paris-soir. — 1942. — 5 novembre. — P. 1.
19. Le départ de la legion antibolchevique l'absence de la France dans la croisade contre les Rouges eut été une abdication // L'Ouest-Éclair. — 1941. — 6 septembre. — P. 1.
20. Le R. N P. a requis hier matin des boutiques de juifs // Le Matin : derniers télégrammes de la nuit. — 1941. — 9 juillet. — P. 1.

21. Les modalités d'engagement dans la Légion des volontaires français contre le bolchevisme // Le Matin : derniers télégrammes de la nuit. — 1941. — 17 juillet. — P. 3.
22. Les statuts de la legion des volontaires français contre le bolchevisme // Paris-soir. — 1941. — 18 juillet.. — P. 3.
23. Si le barrage établi à l'Est s'effondrait l'Europe s'effondrerait à son tour dans le chaos et l'horreur» proclame au Vel d'Hiv' Jacques Doriot // Le Petit Parisien : journal quotidien du soir. — 1943. — 9 août. — PP. 1-3.
24. Un discours radiodiffuse du president de la legion contre le bolchevisme // Journal des débats politiques et littéraires. — 1941. — 28 août. — P. 2.
25. Un ordre du jour du baron von Gablenz aux volontaires français contre le bolchevisme // Le Journal. — 1942. — 29 janvier. — P. 3.
26. Une réunion franciste // L'Ouest-Éclair. — 1943. — 7 mai. — P. 2.
27. Une souscription de la Légion des volontaires français // L'Ouest-Éclair. — 1941. — 16 juillet. — P. 1.
28. Vers l'unité politique de la France // Le Matin : derniers télégrammes de la nuit. — 1941. — 10 octobre. — P. 1.

Куцька О.М.

Доктор історичних наук, доцент кафедри тактики факультету бойового застосування військ Національної академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів)

РАДЯНСЬКА МЕМУАРИСТИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ВОЄННОЇ ПРОПАГАНДИ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ В ХОДІ БОЙОВИХ ДІЙ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА ТЕРИТОРІЇ КРАЇН ЄВРОПИ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Спогади відомих радянських військово-політичних діячів (маршалів Радянського Союзу І. Баграмяна, Г. Жукова, О. Василевського, А. Єрьоменка, І. Конєва, К. Рокоссовського, В. Чуйкова; віце-адмірала М. Смирнова; генералів армії К. Галицького, С. Штеменка, І. Плієва та генерал-лейтенантів Х. Худалова, К. Телегіна) відкривають широкий спектр історико-психологічних проблем на індивідуально-особистісному рівні учасників Другої світової війни.

Вони є цікавими у формуванні історичного полотна, на якому розгорнулись основні стратегічні операції Другої світової війни. Проте, хотілось би відзначити, що відомості щодо морально-психологічного стану армій і населення, які були основними гравцями на воєнній сцені, та особливості інформаційного впливу розкриваються авторами надзвичайно фрагментарно, що не дає можливості накласти на картину розгортання бойових дій пропагандистську складову їх забезпечення.

Водночас, було б неправомірно стверджувати, що жоден із військових посадовців Радянського Союзу не згадував у своїх працях про пропагандистське забезпечення. Зокрема, цього питання у своїх спогадах торкаються генерал-майори М. Бурцев і К. Калашніков та віце-адмірал М. Смірнов.

Так, книга очільника управління спецпропаганди РСЧА М. Бурцева під назвою «Прозрение» дає важливу інформацію з точки зору технологій радянської пропагандистської роботи в роки Другої світової війни [1]. Автор розповідає, як відбувався пропагандистський вплив на солдатів і офіцерів ворожих армій. Окремий інтерес з окресленої теми становлять глава п'ята «На захід!» та шоста «Перемога!», на сторінках яких власне й розкриваються особливості пропагандистського забезпечення бойових дій Червоної Армії на Європейському Театрі воєнних дій.

На відміну від першого із зазначених авторів, спогади К. Калашнікова під назвою «Право вести за собою» формують уявлення про організацію та ведення воєнної пропаганди на дещо нижчому рівні, оскільки автор очолював наприкінці війни політичне управління Карельського фронту [2].

Окремо слід зупинитись на мемуарному виданні «Заметки члена Военного совета» під авторством віце-адмірала М. Смірнова [3]. У праці значна увага приділена роботі з особовим складом, а саме: місцю морального фактора у війні, діяльності військової ради, Політуправління, політorganів у частинах і на кораблях, командирів і політпрацівників із всебічного зміцнення бойової міці радянських військовослужбовців-моряків.

Для розуміння особливостей спецпропаганди корисними стануть мемуарні спогади, авторами яких були люди не військові, а представляли керівні кола держави, культурних діячів, журналістів тощо. Так, у 1999 році вийшла в світ книга М. Хрущова «Время. Люди. Власть. (Воспоминания)», який у досліджуваній нами період очолював КП(б)У [4]. При цьому цінною є частина II «Великая Отечественная Война», у якій автор торкається непростих взаємин між поляками та червоноармійцями наприкінці війни.

Численними є праці нарративного характеру, присвячені історії міжнародних відносин. Серед них варто згадати видання «Воспоминания советского дипломата, 1925–1945 гг.» під авторством І. Майського, який у досліджуваній період був заступником наркома закордонних справ СРСР В. Молотова [5]. Дана праця відкриває у певній частині дипломатичні аспекти наприкінці Другої світової війни. Проте, за словами самого автора, при написанні її він поставив за мету викриття західних фальсифікацій радянської зовнішньої політики, що, з огляду на рік виходу в світ роботи, ставить під сумнів «чистоту» матеріалів.

Серед робіт фронтових кореспондентів, з огляду на поставлену нами проблему, цікавими є спогади російського письменника, поета, журналіста І. Еренбурга, який відомий тим, що разом із колегою, К. Симоновим пропагували в роки війни ненависть до ворога. У книзі п'ятій другого тому видання «Люди, годы, жизнь» він, власне, й розкриває особливості своєї «антифашистської роботи» [6].

Проте, зважаючи на поважність авторів радянських мемуарів із питань Другої світової війни, варто наголосити, що як для сучасного дослідження їх інформаційний матеріал здебільшого є синхронним до загальної політики Радянського Союзу, громадської думки того часу та комуністичних стереотипів. Внаслідок таких невдалих підходів до рук істориків потрапили не реальні факти, а їх трансформований, змінений варіант, що існує тільки в уяві мемуариста. Навіть у перевиданому вигляді спогади «червоного генералітету» не відповідають новітнім тенденціям, що запанували у суспільстві протягом останньої декади ХХ століття. Нам вважається, що це спричинено гіперболізованим відчуттям зв'язку поколінь, внаслідок чого у дослідженнях перевага віддавалась виданням «періоду перемагаючого соціалізму», аніж «перехідного періоду».

Проте, дослідник не повинен нехтувати жодним джерелом або вважати його непридатним для наукового пізнання. А, отже, при всьому можливому необ'єктивізмі мемуарних видань

вони надають можливість ознайомитись із тими подіями та моментами історичного процесу, яких практично не зустрінеш в інших виданнях. Саме ця багатогранність спогадів дозволяє уточнити чимало аспектів презентованої теми.

Література:

1. Бурцев М. И. Прозрение. Москва, 1981. 320 с. URL: http://militera.lib.ru/memo/russian/burtsev_mi/index.html. (дата звернення: 23.10.2015).
2. Калашников К. Ф. Право вести за собой. Москва, 1981. 239 с. URL: http://militera.lib.ru/memo/russian/kalashnikov_kf/index.html. (дата звернення: 4.01.2015).
3. Смирнов Н. К. Заметки члена Военного совета. Москва, 1973. 192 с. URL: militera.lib.ru/memo/russian/smironov_nk/index.html. (дата звернення: 13.01.2017).
4. Хрущёв Н.С. Время. Люди. Власть. (Воспоминания). Москва, 1999. Кн. I. URL: <http://militera.lib.ru/memo/russian/hruschev1/index.html>. (дата звернення: 17.09.2016).
5. Майский И. М. Воспоминания советского дипломата, 1925–1945 гг. Ташкент, 1980. 672 с. URL: http://militera.lib.ru/memo/russian/maisky_im1/index.html. (дата звернення: 4.09.2016).
6. Эренбург И. Г. Люди, годы, жизнь: в 3-х томах. Москва, 2005. Т. 2. Кн. 4, 5. 608 с. URL: http://militera.lib.ru/memo/russian/erenburg_eg07/index.html. (дата звернення: 29.05.2017).

Дяченко В.І.

Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальних дисциплін Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», підполковник (м. Одеса)

Кукленко Р.В.

Курсант Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», старшина 1 статті (м. Одеса)

ІЗ ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ УКРАЇНСЬКОГО ВОЇНА В УПА

Ідея незалежності Української держави ніколи не вмирала на українських землях. У січні 1929 р. у Відні було створено Організацію українських націоналістів (ОУН), метою якої була боротьба за самостійну соборну Українську державу, в якій гарантуються права людини.

У світоглядному й ідеологічному сенсі воїни Української Повстанської Армії (УПА) опиралися на українську національну ідею, яка в розрізі військової традиції була невіддільна від різних етапів національної державності. Скажімо, для українського воїна тих часів зразком були княжі дружинники часів Русі-України, січовики козацько-гетьманської доби, вояки Української Галицької Армії й Дієвої Армії Української Народної Республіки, карпатські січовики, які зі зброєю в руках захищали Карпато-Українську державу в 1939 році.

Для реалізації завдань формування світогляду вояка УПА існувала політична префектура ОУН та політвиховники УПА. Головним у вихованні вояків було використання усної пропаганди і агітації у формі бесід, короткого інформування, зміст яких розкривав загарбницькі цілі німецького нацизму та фашизму взагалі, роз'яснював глибину небезпеки, яка нависла над Україною, справедливий характер боротьби українського народу, можливість усвідомлення особистої відповідальності за долю Батьківщини, ненависть до німецьких, польських та радянських окупантів. Для ведення виховної роботи створювалися відділи політико-виховної роботи: рейдові та територіальні. Вони розробляли програми, плани виховної роботи, готували тези виступів. Активно здійснювався процес пошуку форм виховної роботи, які б могли підняти її на якісно новий рівень. Для цих цілей в УПА була створена Українська пресова служба (УПС), що застосовувала такі методи, способи та засоби подання інформації населенню для формування певного світогляду: друкована пропаганда («Інформації з фронту УПА», «Український Перець», «Інформатор» та ін.); візуальна пропаганда (листівки-афіші, летючки, бофони, печатки та штампи, хрести-ордени, медалі і відзнаки УПА та ОУН); радіослужба (радіостанція «Афродита»); усна пропаганда (індивідуальні та групові бесіди, таємні збори, «шептана пропаганда»).

Формуванню релігійного християнського світогляду у повстанців сприяла наявність військових капеланів (священників греко-католицької або православної віри) в УПА, а також колективні молитви. Ранкова й вечірня молитви відбувалися в такий спосіб: вояки шикувалися в три ряди, отримавши команду «До молитви», всі знімали шапки й ставали «струнко», потім, після команди «спочинь», відставляли вбік ліву ногу й трохи згинали в коліні праву. Один з повстанців (чия була черга) голосно промовляв слова Господньої молитви «Отче наш» і Богородичної молитви «Богородице Діво, радуйся», після чого виголошувалася особлива «повстанська» молитва до України.

З метою налагодження системи навчання і виховання командирських кадрів головним командуванням повстанської армії були створені професійні підстаршинські (тринадцять) та старшинські школи (п'ять) УПА, які підпорядковувалися вишкільним відділам Головного та Краєвих штабів УПА. Крім занять з бойової підготовки, на підставі спеціальної програми, розробленої Проводом ОУН, проводилися заняття з політичного виховання, це займало для кандидатів на старшин 72 години, а кандидатів на підстаршин за повним циклом 48 годин навчального часу (12% навчального часу). Предмет ідеологічного вишколу курсантів у командирських школах УПА посідав чільне місце. Насамперед курсанти військових шкіл доволі детально студіювали історію української літератури та слухали лекції з історії України. Курс лекцій з ідеологічної і політичної підготовки охоплював широку гуманітарну підготовку, основи ідеології українського націоналізму, напрямки філософії ідеалізму, історію українських визвольних рухів, програмні документи ОУН, огляд політичного й економічного життя в СРСР, історію більшовицької партії тощо. Заслуговує на увагу те, що курсанти старшинських шкіл вивчали такий предмет, як економічно-політична географія світу, який не завжди входив у програму вишколу навчальних закладів з кількарічним терміном навчання. Таким чином формувалися науково-філософська та патріотична складові світогляду воїна УПА. Загалом ідеологічне виховання у командирських школах УПА перебувало на досить високому рівні. Після закінчення курсу вчорашній селянин чи студент ставав ідеологічно підготовленим і фанатично відданим справі національного визволення старшиною або підстаршиною УПА.

На основі історичного аналізу проблеми формування світогляду українського воїна в УПА зроблено висновок про те, що процес формування світогляду воїна має комплексний та поетапний характер. Зміст виховання майбутнього воїна розкривається через вивчення національної історії, культури, народних традицій, звичаїв, обрядів, формування у воїнів спроможності давати власну оцінку історичним подіям і фактам минулого і сучасного, забезпечення якнайповнішого задоволення національно-культурних інтересів, досягнення високих результатів у навчально-виховному процесі.

Література:

1. Шаповал Ю. ОУН і УПА на терені Польщі (1944—1947 рр.) — К.: Інститут історії України НАН України, 2000. — 240 с.
2. Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр. / Упоряд.: О. Є. Лисенко, І. К. Патриляк. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. — 254 с.
3. ОУН в 1941 році: Документи. / Упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. — 618 с.
4. ОУН в 1942 році: Документи. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. — 243 с.
5. ОУН і УПА в 1943 році: Документи / НАН України. Інститут історії України. — К. : Інститут історії України, 2008. — 347 с.
6. ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 1. Упорядники: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Відповідальний редактор С. Кульчицький / НАН України. Інститут історії України. — К. : Інститут історії України, 2009. — 292 с.
7. ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 2. Упорядники: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Відповідальний редактор С. Кульчицький / НАН України. Інститут історії України. — К. : Інститут історії України, 2009. — 256 с.

ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ТОРПЕДНИХ КАТЕРІВ АМЕРИКАНСЬКИМИ ВМС НА ТИХОМУ ОКЕАНІ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА СУЧАСНІСТЬ

До Другої світової війни командування ВМС США не приділяло належної уваги будівництву торпедних катерів, віддаючи перевагу великим кораблям типу лінкор. І лише із початком війни на Тихому океані виникла потреба саме у малих кораблях, до яких відносять й торпедні катери.

Проблема використання торпедних катерів у воєнних діях на Тихому океані в американській історіографії розроблена значною мірою. Так, у своїй монографії «Забутый богами флот. Азиатский флот США во Второй мировой войне» У. Уинслоу характеризує дії торпедних катерів на початковому етапі війни (грудень 1941 – квітень 1942 рр.) [1]. С. Моріссон [2] та Ф. Шерман [3] вказують на значну, але недооцінену роль торпедних катерів у воєнних діях в регіоні. Стаття М.Вего [4] присвячена ролі малих кораблів у військово-морських операціях сучасності.

Радянська та пострадянська історіографія також приділяла належну увагу цій проблематиці. Монографія С.Б. Переслегіна та О.Б. Переслегіної [5] присвячена як широковідомим, так і малодослідженим подіям війни на Тихому океані і містить цікаві висновки щодо формування концепції дій американських ВМС в регіоні. Історія створення та технічні характеристики торпедних катерів, в тому числі, американських, розглядаються у колективній монографії під загальною редакцією білоруського історика А.Є. Тараса «Торпедой – пли! История малых торпедных кораблей» [6], а також у статті Г.Смирнова та В.Смирнова [7], публікаціях «Малые боевые корабли и катера: США» [8] та Лагуніної І. «История американского «комариного флота» [9]. Характеристика торпедних катерів повоєнного часу подана у колективній праці радянських дослідників Н.С. Суворова, В.П. Иванова, В.П. Федорова [10].

Оскільки в даній статті проводитиметься паралель між торпедними та сучасними ракетними катерами, дуже цікавою є стаття українських дослідників А.С. Поспелова та А.П. Хапова [11], в якій автори запропонували концепцію створення швидкісного ракетного катера для ВМС України.

Мета даної статті – дослідити досвід застосування американськими ВМС торпедних катерів у битвах на Тихоокеанському театрі воєнних дій і визначити можливість його

використання в умовах сучасності.

В міжвоєнний період на озброєнні ВМС США торпедні катери не перебували. І лише під час японсько-китайської війни 1937-1945 рр. та Громадянської війни в Іспанії 1936-1939 рр., досвід яких продемонстрував, що торпедні катери можна використовувати для нічних атак на значно більші кораблі, зокрема, крейсери та есмінці, ставлення до цього виду військово-морської техніки змінилося. Першим, хто заявив про необхідність мати на озброєнні торпедні катери, був командуючий американськими військами в Південно-Східній Азії генерал Дуглас Мак-Артур, який вважав, що тільки для оборони Філіппін потрібно не менше 300 катерів [6]. А з огляду на те, що в Тихоокеанському регіоні американці не мали добре обладнаних військово-морських портів [5], ставка саме на торпедні катери була виправданою, оскільки утримання малих кораблів не потребує значних зусиль.

17 травня 1938 р. в США було прийнято нову програму морських озброєнь, і розпочалася розробка торпедних катерів [5, с. 55; 6]. За роки війни в короткі терміни було побудовано 426 катерів, 42 з яких загинуло внаслідок ворожих атак [4].

Перші американські торпедні катери з'явилися у 1940 р. і позначалися аббревіатурою РТ (англ. Patrol Torpedo boat). Однак ці катери практично відразу були передані Великій Британії по програмі ленд-лізу [8].

Напад японської авіації на Перл-Харбор 7 грудня 1941 р. дав поштовх масовому будівництву цього виду військово-морської техніки. Протягом 1941-1945 рр. на озброєнні ВМС США з'явилися катери кількох типів: «Елко», «Хіггінс», «Хаккінс» [8]. Середня довжина катеру сягала 21-24 м, ширина – 6 м, осадка не перевищувала 1,7 м, водотоннажність – від 40 до 61 т, на озброєнні вони мали 2-4 торпедні апарати та різного калібру кулемети. Катери мали дерев'яну обшивку. Параметри техніки змінювались в залежності від серії, року випуску та виробника [6].

На озброєнні американського Тихоокеанського флоту перші торпедні катери з'явилися 28 вересня 1941 р. Це були шість катерів РТ-31, РТ-32, РТ-33, РТ-34, РТ-35 та РТ-41 3-ої ескадри під командуванням молодшого лейтенанта Джона Балклі. Вони базувалися в Манілі (Філіппінські острови). Ще шість катерів мали прибути із Перл-Харбора, однак після японського бомбардування 7 грудня 1941 р. так і не з'явилися [6].

Після японської атаки на Перл-Харбор американський гарнізон на Філіппінах був оточений ворожими силами. В умовах, коли японська авіація могла легко обстрілювати великі кораблі, саме малі торпедні катери залишилися єдиною ефективною бойовою силою в регіоні [9].

Перший бій торпедні катери прийняли 10 грудня 1941 р., коли японські літаки атакували американську оперативну базу в Кавіті. Торпедні катери увійшли в Манільську бухту і були

обстріляні японською авіацією. Сутичка показала чудову ефективність катерів: будучи швидкісними і маневровими, вони легко ухилялися від ворожих бомб, тому всі шість вийшли з бою без ушкоджень, і крім того, змогли збити три японські літаки [1]. Таким чином, торпедні катери стали приманкою для японської авіації і змогли відволікти її увагу на себе, тим самим рятуючи великі кораблі.

Торпедні катери намагалися всіма можливими зусиллями знищити якнайбільше японських кораблів. Так, 18 січня 1942 р. зусиллями катерів РТ-31 і РТ-34 під загальним командуванням Д. Балклі було організовано військову операцію в бухтах Субік-бей та Бінанга-бей на півострові Батаан. Кінцевою метою американських кораблів була атака чотирьох японських суден в бухті Бінанга-бей. І хоча РТ-31 свою задачу не виконав (він наразився на риф і був спалений командою), РТ-34 вдалося потопити японське транспортне судно [1].

Торпедні катери мали можливість навіть влаштовувати пастки для японських суден. 17 лютого 1942 р. 3-я ескадра провела таку операцію в бухті Субік-бей. На той момент вхід у бухту був прикритий японською артилерією, тому проникнення в бухту було вкрай небезпечним. Балклі розробив план операції: катер РТ-34 під командуванням молодшого лейтенанта Келлі замаскувався біля входу в бухту, а РТ-35 під командуванням енсина Е.Ейкерса для відволікаючого маневру повинен був зайти в бухту, розпочати стрілянину і відтягнути на себе увагу супротивника, після чого РТ-34 мав вийти із засідки і обстріляти японські судна [1]. План був реалізований наполовину, оскільки екіпажі японських кораблів не піддалися на провокацію РТ-35 і не почали його переслідувати, а тільки обстріляли. На нашу думку, рішення не переслідувати одиночний американський катер було прийняте через те, що японці, скоріш за все, вважали його розвідником, тому серйозної небезпеки для них він не становив. Таким чином, в результаті операції не було потоплено жодного японського корабля. Незважаючи на це, дана тактика мала право на існування за умови, що відволікаючий маневр робили б кілька катерів, що дало б привід японським кораблям побачити в їхніх діях потенційну небезпеку.

Вказаний вище приклад також демонструє, що торпедним катерам краще діяти в парі. Наступна подія це наглядно довела. 8 квітня 1942 р. біля острова Себу з'явилися два японських есмінця та крейсер з чотирма гідролітаками. Їм назустріч вийшли катери РТ-34 та РТ-41 під командуванням Балклі. Вночі 9 квітня вони спільними зусиллями атакували японський крейсер. В ході сутички РТ-34 потрапив під обстріл відразу двох японських кораблів (крейсера та есмінця), однак йому вдалося врятуватися завдяки сміливим діям команди РТ-41, який зміг відволікти вогонь на себе [1].

В ході сутичок з японськими кораблями катери зазнавали різного характеру ушкоджень, але для ремонту постійно не вистачало запасних частин, тому ремонтні роботи здійснювалися без спеціальних пристосувань і підручними засобами, іноді за допомогою звичайного дроту.

Торпедні катери використовувалися й як транспорти для евакуації. Коли стало зрозумілим, що становище американських військ на Батаані та Коррехідорі стало вкрай небезпечним, 22 лютого 1942 р. президент Ф. Рузвельт віддав наказ генералу Мак-Артуру залишити Філіппіни і перебазуватися до Австралії. Операцію з евакуації штабу Мак-Артура було наказано провести саме торпедним катерам Балклі. 11 березня 1942 р. на катері РТ-41 Балклі вивіз Мак-Артура з Коррехідора на Мінданао, а на катерах РТ-32, РТ-34 і РТ-35 – штаб Мак-Артура, всього 23 особи. Операція була проведена в умовах жорсткої облоги японського флоту [1; 2]. Катери знову продемонстрували свою ефективність, цього разу – успішно діяти в тилу ворога.

Таким чином, в перші місяці війни на Тихому океані торпедні катери 3-ї ескадри в кількості всього шести одиниць довели свою ефективність у боротьбі із значно сильним і краще озброєним супротивником. Використовуючи цю нову для себе техніку, американські ВМС у найважчий для них період війни змогли завдати хоч і невеликої, але відчутної шкоди японському флоту в ситуаціях, коли ворог не очікував нападу і змушений був витратити додаткові резерви. По суті, торпедні катери, перебуваючи в тилу японського флоту, вели партизанську війну.

Успішність застосування торпедних катерів також переконала американське військове керівництво у необхідності значно збільшити випуск даної техніки [6].

Торпедні катери вдало використовувались американськими ВМС в наступальних операціях другої половини 1942-1945 рр. Але за нових умов ці кораблі стали однією з основних бойових одиниць у сфері знищення конвоїв супротивника, а також часто використовувалися для несподіваних атак на японські кораблі під час переходу морем чи на якорній стоянці. В якості прикладів можна навести битви в морі Бісмарка, за Гуадалканал, на Соломонових островах, на Філіппінах, в тому числі, в затоці Лейте.

Під час битви у морі Бісмарка 3-4 березня 1943 р. торпедні катери спільно з авіацією постійно атакували транспорти супротивника, що везли підкріплення з Рабаула в Лае. В результаті майже всі японські транспорти були знищені. Як указує Ф. Шерман, загибель військ і втрата вантажів завдали сильного удару по планах японців, які намагалися втримати свої позиції на Новій Гвінеї; крім того, цей бій поклав кінець вільній доставці японцями поповнення своїм військам по морю вздовж північного узбережжя острова [3].

Під час кампаній на Соломонових островах (1942-1945 рр.), на Гуадалканалі (серпень 1942 – лютий 1943 рр.), в наступальних операціях на Філіппінах (1944-1945 рр.) завдяки агресивним нічним нальотам торпедних катерів на японські конвої у прибережних водах також було потоплено багато транспортів супротивника. Неможливість вчасно отримати підкріплення і продовольство в достатній кількості вплинула на боєздатність японських військ на суходолі.

Це допомогло американським військам швидше просуватися в сухопутних операціях.

В ході битви за затоку Лейте (23-26 жовтня 1944 р.) використання торпедних катерів також виявилось дуже ефективним. Так, в одному з епізодів битви – в бою в протоці Сурігао 25 жовтня 1944 р. – завдяки діям катерів був розпорошений стрій японських кораблів під командуванням адмірала Нісімури, і американцям вдалося знищити майже все з'єднання японців. Хоча катери й не потопили жодного ворожого судна, вони сприяли розладнанню бойових порядків супротивника на початковому етапі битви. Також катери виконали роль розвідки флоту: саме вони першими виявили японський флот. Крім того, своїми постійними атаками катери здійснювали моральний тиск на моряків супротивника.

Як показали описані вище історичні події, торпедні катери продемонстрували свою високу ефективність і в оборонних, і в наступальних діях американських ВМС.

В чому полягають переваги і які недоліки є у торпедних катерів?

Серед переваг торпедних катерів можна вказати їх малопомітність для супротивника, високу маневреність, здатність з'являтися у неочікуваних місцях, порівняно низьку вартість і швидкі терміни виробництва, легкість в обслуговуванні. Перевага торпедних катерів полягає ще й в тому, що їх можна ремонтувати в будь-якому місці, не заводячи в доки. Парадокс полягає в тому, що їхні переваги переросли в недоліки. Мала автономність (до 10 діб), невеликий радіус дії (в межах 500 миль), порівняно невеликий боєзапас робили катери залежними від наявності прибережних баз чи кораблів постачання.

Американський досвід використання торпедних катерів під час Другої світової війни можна застосувати для сучасного воєнно-морського флоту. І нині в умовах ведення війни буде не зайвим використання торпедних катерів.

Оскільки сьогодні у більшості країн світу на озброєнні цієї техніки вже немає, а отже, напад торпедних катерів в бойових сутичках, як правило, не передбачається, ці малі кораблі можуть створити ефект неочікуваності для супротивника. Навіть коли неприятель дізнається про наявність цієї техніки, він може поставитися до неї скептично.

Завдяки тому, що торпедні катери мають велику швидкість, практично неможливо запеленгувати їхнє точне місцеперебування [4]. Це дає можливість під покровом ночі непомітно підійти до супротивника на відстань 2-3 км і зробити залп. Для більш вдалої атаки краще використовувати торпеди з електродвигунами, оскільки вони не залишають слідів на поверхні води.

Торпедні катери можна використати й в якості розвідників для отримання точних координат супротивника.

В мирний час торпедні катери доцільно використовувати для патрулювання прибережних вод своєї держави, оскільки вони легко піддаються переобладнанню.

За необхідності торпедні катери можна переробити на ракетні.

Тактику торпедних катерів можна використати і для сучасних катерів різних класів.

Держави, які знаходяться в складній економічній ситуації, можуть скористатися деякими прийомами американських моряків. При відступі моряки ховали запаси палива на малих островах, щоб мати можливість дозаправитися, не заходячи на свою базу. Цей прийом можна використати, щоб заплутати супротивника в бою. Група катерів, виходячи зі своєї бази, атакує свого противника. Після атаки противник очікує, що катери повернуться в свою первісну точку дислокації. Однак катери, зробивши обманний маневр, йдуть в іншу точку – на місце, де було приховано паливо, дозаправляються і знов атакують супротивника, уже з іншого боку. Таким чином, супротивник може вважати, що на нього напали інші кораблі, тим самим перебільшуючи кількість атакуючих.

Можна застосовувати тактику атаки супротивника невеликими групами катерів, як це робили американські торпедні катери під час битви за затоку Лейте. Плануючи операцію, командуванню необхідно розташувати групи по 3-4 ракетні катери в кожній в різних точках театру воєнних дій на різній відстані одна від одної. При підході супротивника його починає обстрілювати перша група, потім долучаються інші групи. При цьому катери постійно маневрують, щоб уникнути з боку супротивника вогню у відповідь. Атаки можна проводити у випадковому порядку. Якщо супротивник зможе знищити чи почати переслідування однієї групи, інші групи почнуть відволікати увагу на себе. Для обстрілу можна використати ракети різної дальності. Якщо бій відбувається в прибережних водах, то, як вказують А.С.Поспелов та А.П.Хапов, доцільніше використовувати ракети з дальністю дії до 60 км, оскільки це полегшує задачу цілевказування і потрапляння в ціль [11].

Для країн зі стабільним економічним розвитком (США, Франція), використання катерів також є доцільним, з огляду на їхні ефективні дії у прибережних зонах та внутрішніх морях [4].

Як показали події війни на Тихому океані, агресивні дії катерів дають певну перевагу над супротивником, який краще озброєний. Можливі три реакції супротивника, кожна з яких можна використати у своїх цілях.

1. Самовпевненість. Побачивши катери, які перебувають поблизу свого розташування, супротивник може віднестися до цих малих кораблів досить скептично, не очікуючи від них значної загрози. Якщо катери при цьому здійснять атаку чи навіть імітацію атаки неприятеля, це викличе розлад у бойових порядках останнього.

2. Боязнь. Постійна присутність катерів поблизу розташування кораблів супротивника може здійснювати психологічний тиск на нього. Фактично це психологічна атака, що збільшує шанси у супротивника допустити різного роду помилки.

3. Концентрація сил. Побачивши групу катерів, супротивник може зібрати в одній точці

свої кораблі. Цим він полегшує задачу катерів з виявлення і нанесення удару по неприятелю. В цій ситуації можна використати торпедні катери в ролі приманки, а ракетними – обстріляти супротивника.

Таким чином, в роки Другої світової війни ВМС США накопичили великий досвід використання торпедних катерів в різних умовах (стратегічних, тактичних). В разі необхідності здійснювати оборону ці малі кораблі можуть ефективно діяти в тилу супротивника, виконуючи роль приманки для авіації, влаштовуючи пастки для великих кораблів, слугуючи транспортом для евакуації військових. Крім того, цю техніку можна використати для завезення диверсантів на ворожу територію. В наступальних операціях торпедні катери успішно виконують задачі із знищення конвоїв супротивника, а також є найкращими в організації несподіваних атак на марші чи на якорній стоянці.

Хоча нині торпедні катери й вважаються застарілою технікою, їхні можливості ще не вичерпані. Тактику їх застосування в роки Другої світової війни можна використовувати і в сучасних умовах, але й з певними застереженнями з огляду на стратегічну обстановку. Це, зокрема, введення в оману супротивника, а також організація атаки кількома невеликими групами.

Мати на озброєнні малі кораблі є доцільним як для країн з нестабільною економічною ситуацією, так і для держав зі сталою економікою.

Застосовуючи агресивну тактику, малі кораблі можуть мати певну перевагу над своїм більш сильним супротивником. Викликавши своїми діями різноманітні реакції у неприятеля (самовпевненість, боязнь, концентрацію сил), катери можуть використати їх у своїх цілях.

На сьогоднішній день морським державам доцільно мати на озброєнні і ракетні, і торпедні катери. Об'єднавши можливості цих різних видів воєнно-морської техніки, флоту можна успішно виконувати різноманітні задачі як у воєнний, так і в мирний час для оборони своїх берегів.

Джерела та література:

1. Уинслоу У. Забытый богами флот. Азиатский флот США во Второй мировой войне [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://militera.lib.ru/h/winslow_w/08.html#.
2. Моррисон С. Флот двух океанов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading.club/bookreader.php/1051889/Morison_-_Flot_dvuh_okeanov.html.
3. Шерман Ф. Война на Тихом океане. Авианосцы в бою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/h/sherman/index.html>.
4. Вего М. Дополнительные малые боевые корабли могут значительно расширить возможности ВМС США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://flot.com/science/tactic/usasmallfleet.htm>.
5. Переслегин С.Б., Переслегина Е.Б. Тихоокеанская премьера. – М.: ООО

«Издательство АСТ», 2001. – 701 с.

6. Тарас А.Е. Торпедой – пли! История малых торпедных кораблей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/h/torpedo/index.html>.

7. Смирнов Г., Смирнов В. По чужим чертежам // Моделист-конструктор. – 1987. - №6. – С. 23.

8. Малые боевые корабли и катера: США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://wwii.space/%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D1%8B%D0%B5-%D0%B1%D0%BE%D0%B5%D0%B2%D1%8B%D0%B5-%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D0%B8-%D0%B8-%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0-%D1%81%D1%88%D0%B0/>.

9. Лагунина И. История американского «комариного флота» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.svoboda.org/a/435026.html>.

10. Суворов Н.С., Иванов В.П., Федоров В.П. Современные боевые корабли. – М.: ДОСААФ, 1978. – 258 с.

11. Поспелов А.С., Хапов А.П. Концепція малого ракетного катера та протикорабельної ракети обмеженої дальності для Військово-Морських Сил України // Система озброєння і військова техніка. – 2017. – №2 (50). – С. 94-105.

Магдалюк А.В.

*Заступник командира Військово-морської бази «Південь»
Військово-Морських Сил Збройних Сил України з морально-
психологічного забезпечення, капітан 2 рангу (м. Одеса)*

Поспелов А.С.

*Кандидат історичних наук, доцент кафедри кораблеводіння та
штурманського озброєння Інституту Військово-Морських Сил
Національного університету «Одеська морська академія»
(м. Одеса)*

ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВМФ СРСР У ПЕРІОД 1945-1991 РОКІВ

Постановка задачі дослідження:

Під час «холодної війни» 1946-1991 рр., тобто глобального політико-ідеологічного і військово-економічного протистояння між Заходом (Сполучені Штати Америки та їх союзники й сателіти) та Сходом (Радянський Союз та його союзники і сателіти) одним з суттєвих її гравцем став Військово-Морський Флот (ВМФ) СРСР. За період після закінчення Другої світової війни (вересень 1945 р.) та до фізичного розпаду Радянського Союзу і де-факто закінчення «холодної війни», ВМФ СРСР перетворився на потужну не стільки військову, скільки політичну силу Москви, на її головний елемент проєціювання сили в будь яку точку Земної кулі. За сукупністю бойових можливостей, ВМФ СРСР у 1945 р. формально опинився на 4 місці в світі (після ВМС США, Великобританії та Франції) [29, с. 21], хоча реальні його можливості були менші навіть за ВМС Італії (в тому числі й після репарацій 1947-1949 рр.), ВМС Нідерландів, ВМС Канади, Австралії, Аргентини й Бразилії, в першу чергу через переважно прибережний характер операційного використання його корабельної та авіаційної складової [підраховано за 24; 46].

Однак вже у 1980-х рр., ВМФ СРСР фахівцями ВМС США був визнаний другим військовим флотом в світі, а по чисельності та міці підводних сил, сил берегової оборони, в тому числі й «москітного флоту» і морської ракетнонової авіації (берегового базування, але ж переважно стратегічного радіусу дії), рівних йому в світі не було [51, р. 511]. По своїм бойовим можливостям він за класичним висловлюванням командуючого ВМФ СРСР у 1956-1986 рр., Адмірала Флоту Радянського Союзу С.Г. Горшкова перетворився на «океанський ракетно-ядерний» [14, с. 4].

Така суттєва еволюція і міці (від 4 чи 9 флоту в світі на 2-й, а по низці характеристик - на 1-й) і географії застосування ВМФ СРСР (від прибережного до океанського) робить аналіз всіх аспектів його розвитку у період 1945-1991 рр. доволі актуальною науковою задачею.

Всю сукупність літератури (джерел), щодо повоєнного ВМФ СРСР можна розділити на три великі групи. До першої відносимо праці радянської доби. Серед великої кількості таких можна виділити лише невеличкий перелік назв, де у вкрай заідеологізованій формі

висвітлюється в певному хронологічному порядку розвиток ВМФ СРСР після 1945 р. Перш за все це 4 офіційні історії радянських флотів [15; 27; 31; 32]. Не дивлячись на офіційний характер праць, реальної корисної інформації в них доволі мало і тенденції розвитку ВМС СРСР повоєнної доби з них можна виявити лише по сукупності класів бойових кораблів та географії їх походів на навчання чи ділових заходів в іноземні порти (причому в цих роботах інколи більш корисне навантаження має не стільки текст, скільки фотоматеріали до нього).

Лише в другій половині 1980-ті рр. по публікаціях в низці радянських монографій та журналів можна виявити епізоди бойової служби кораблів ВМФ СРСР [45, с 73], наприклад, в ході конвойних операцій в акваторії Перської затоки за часів Ірано-іракської війни 1980-1988 рр. [43, с. 13-16], та тенденції їх технічної еволюції [див. часописи «Морская коллекция» за 1989-1990 рр.]. Причому найбільш повно це представлено в спогадах колишнього першого заступника головнокомандуючого ВМФ СРСР адмірала флоту Г.М. Єгорова [17].

Другу групу джерел складають роботи «з протилежного боку», тобто праці західних, переважно американських авторів. Нами проаналізовані класичні монографії Нормана Полмара [51] та Кріса Шанта [44] й колективна праця «Ядерна зброя СРСР» [50]. На відміну від радянських праць ці роботи вкрай інформативні і комплексні за аналізом представленої там інформації. Це в тому числі реально можна побачити і по розсекреченим аналітичним матеріалам ЦРУ, що були опубліковані на початку вересні 2017 р. Нами використано 2 доповіді Центрального розвідувального управління США стосовно перспектив розвитку корабельної складової ВМФ СРСР [53] та тенденцій розвитку військових флотів СРСР та його союзників по Організації Варшавського Договору [52] (роботи 1969 та 1973 рр.), а також комплексний аналітичний огляд ЦРУ стосовно ВМФ СРСР, підготовлений у 1988 р. [54]

Втім, вся інформація західних аналітиків стосовно ВМФ СРСР базувалася на оцінках різного рівня і повністю дійсності не відповідала. З огляду на сучасне знання стосовно ВМФ СРСР, її якість ми можемо оцінити максимум у 70%

Саме тому, лише роботи, що з'явилися у пострадянську добу, які складають *третю, найбільш представницьку за чисельністю і змістовним навантаженням групу джерел стосовно повоєнного ВМФ СРСР*, слід по всіх аспектах визнати найбільш цілісними і інформативними, в першу чергу тому, що їх авторами або були професійні військові моряки (офіцери ВМФ СРСР та Росії), або громадянські фахівці історики та журналісти, зацікавлені вказаною тематикою і які в своїх працях спиралися на опубліковані в різних джерелах данні по кораблям та технічним засобам радянського флоту.

В цій групі найбільш комплексною роботою слід визначити класичну монографію В.П.Кузіна та В.І.Нікольського «Военно-морской флот СССР 1945-1991 гг.», в котрій в усій кількості аспектів ВМФ СРСР розглянутий з критичної точки зору. Мова іде як про

організацію, систему підготовки так і технічну складову по всім типам бойових кораблів, літаків, зброї та берегових систем [33].

Щодо історії розвитку ВМФ СРСР у 1945-1991 рр., найбільш інформативною слід визнати монографію І.Дроговоза «Большой флот Страны Советов» [16], в котрій в популярній і в край критичній формі показані всі аспекти будівництва і застосування ВМС СРСР після 1945 р. Втім розрахована на масового читача ця монографія, вкрай заідеологізована вже з антирадянських позицій і навіть досягнення та успіхи (реальні) ВМФ СРСР в ній фактично завуальовані суцільною критикою як радянського уряду так і радянського флоту в цілому.

Корабельну складову повоєнного радянського флоту найбільш комплексно розкрив в своїх монографіях Ю.В. Апальков [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. Їх головна цінність полягає не тільки у вкрай виваженому підході автора – професійного офіцера-підводника щодо перепетій створення того чи іншого типу бойового корабля чи катера ВМФ СРСР, а й ретельному аналізу їх бойових можливостей і різновидам у середині кожного типу.

Нарешті, суттєву цінність, особливо в плані розуміння тенденцій розвитку зброї ВМФ СРСР, в першу чергу артилерійської та ракетної, мають монографії А.Б. Широкограда [47; 49]. Цікаво, але саме цей автор на їх сторінках і окремо відстоює ідею хибності припинення розробки та будівництва класичних артилерійських кораблів у складі ВМФ СРСР [48].

Вкрай інформативними, хоча і з певними недоліками, пов'язаними з наявністю великого обсягу зайвої інформації слід визнати також і мемуарні праці колишніх керівників ВМФ СРСР, що вийшли вже в пострадянську добу. Нами використані були в першу чергу роботи адмірала І.Капітанця [24], контр-адмірала Г.Костева [29] та генерал-майора берегової служби В.Манойліна [35]. Саме з цих, по суті «аналітичних спогадів», можна встановити деякі аспекти розвитку повоєнного ВМФ СРСР, у плані наприклад розширення і згортання бази військово-морських навчальних закладів [29, с. 39-40, 70-71] чи тенденцій у розвитку системи базування радянського ВМФ як на теренах СРСР так і на територіях країн – сателітів радянського Союзу в Азії й Африці [35, с. 56, 69].

В цілому, існуюча на сьогодні джерельно-історіографічна база по ВМФ СРСР 1945-1991 рр. дозволяє практично повністю вивчити й розкрити майже всі аспекти його розвитку та частково бойового застосування під час «холодної війни». Комплексність та хиби проглядаються лише по деяким ключовим аспектам, висвітлення котрих представлено у даній контрольній роботі нижче.

Виклад основного матеріалу.

Розкриваючи головні особливості та тенденції у розвитку ВМФ СРСР у повоєнну добу необхідно виділити основні напрями цього. На наш погляд цей аспект слід характеризувати по напрямкам розвитку корабельної, авіаційної та берегової складових.

Розвиток корабельної складової

Другу світову війну ВМФ СРСР закінчив у статусі флоту-переможця. Втім, не дивлячись на збільшення корабельної складової за рахунок постачання техніки по програмам ленд-лізу [11] та трофеїв, взятих у Болгарії, Румунії та частково Німеччини [12], технічний стан бойових кораблів, катерів та допоміжних суден, які активно діяли на фронтах Другої світової був вкрай незадовільним. Фактично, на 2 вересня 1945 р. ВМФ СРСР був небоєздатним.

На папері міць ВМФ СРСР виглядала значною: 3 лінійних корабля (по одному у складі Північного (ПФ), Балтійського (БФ) та Чорноморського (ЧФ) флотів), 9 легких крейсерів (1 у складі Північного флоту, по 2 у складі Балтійського та Тихоокеанського (ТОФ) й 4 у складі Чорноморського флотів), 4 лідери ескадрених міноносців (2 у складі Балтійського флоту та по 1 у складі Північного та Тихоокеанського) та 48 ескадрених міноносців (у складі БФ – 11, у складі ЧФ – 9, у складі ПФ – 16, у складі ТОФ – 12). Картину доповнювали 176 підводних човнів (з них 78 у складі ТОФ), 21 сторожевий корабель спеціальної будови та приблизно три сотні різноманітних бойових катерів [16, с. 140-148].

Однак, максимум відсотків 30 з усього наявного складу кораблів та катерів могли реально діяти, а кількість бойових одиниць, які спроможні були оперувати на океанських просторах рахувалася лише кількома десятками. Переважно підводних човнів серій «К», «С» та «Л» [16, с. 149].

Пояснюється ця невідповідність насамперед тим, що практично всі кораблі БФ, ЧФ та ПФ вкрай активно діяли за часів Другої світової війни, отримували чисельні ушкодження бойового та навігаційного гатунку, однак ремонтувалися вкрай слабо. Все це і виявили повоєнні обслідування. Так в січні 1946 р. з'ясувалось, що з 14 бойових кораблів Ескадри ЧФ (як радянської будівлі, так і трофейні румунські), до виконання бойових завдань в будь який момент готові лише 5. І то, ці одиниці, за виключенням тільки не побудованого есмінця «Огневой» вимагали середнього ремонту. Інші кораблі повинні негайно були пройти тільки капітальний ремонт. Наприклад, есмінці «Бойкий» та «Бодрий» були заборонені до експлуатації. Оскільки їх подвійне дно у районі котлів та машинних відділень заржавіло наскрізь, а 40% зовнішньої обшивки та усі котельні трубки вимагали повної заміни [9, с. 176-177].

Проте ремонтних площ катастрофічно не вистачало і у період 1946-1955 р. середні й капітальні ремонти пройшли найбільш цінні надводні кораблі. Проте, через неоперативність підготовки проектів модернізацій, постійних змін які вносилися в них, ремонти лідерів та есмінців затягнулися, що призвело до того, що після повернення у бойовий склад флотів, ці кораблі вже могли виконувати лише учбові та допоміжні задачі. Яскравий приклад цього –

ремонт і модернізація лідера «Ленінград», який тягнувся 7 років та 9 місяців, а ремонт есмінця «Славный» загалом тривав більше 8 років [9, с. 179-183; 26, с. 116].

Ще до завершення Другої світової війни у 1944 р. була створена спеціальна комісія на чолі з видатним радянським військово-морським теоретиком адміралом С.П. Ставицьким, завданням якої став аналіз досвіду вказаної війни з метою вироблення класів та типів бойових кораблів, катерів та допоміжних суден, які планувалось будувати по закінченню бойових дій [26, с. 17-18]. Проте, слід зазначити, що майже всі профільні радянські конструкторські бюро за часів Другої світової війни активно працювали (навіть і в блокадному Ленінграді), однак в серії тоді вдалось запустити лише дві принципово нові бойові одиниці класу катер: - рейдовий тральник проекту 253Л (до кінця війни побудовано 92 одиниці) та морський броньований катер проекту 161 (11 одиниць) та 186 (8 одиниць). Проте, активно йшла робота над проектами підводних човнів (доведені до робочої документації були проекти 607 та 608 – малих та середніх ПЧ), сторожевими кораблями та есмінцями. Втім, жоден з проектів не пішов у серію і це не дивлячись на те, що по своїм характеристикам вони відповідали вимогам бойових дій що йшли.

Причина цього коїться в ознайомленні радянськими спеціалістами як з досягненнями кораблебудування США (розглядався навіть проект будівництва в США есмінців по типу американських «Флетчер» чи «Ален М. Самнер» та замовлення тамо ж ескортного авіаносця типу «Бог» [22, с. 686]), так і з досягненням німецьких інженерів (наприклад, готувався до масового будівництва проект океанських великих ПЧ № 614, створених на базі відомої германської серії XXI). В результаті, Головний штаб ВМФ СРСР на чолі з адміралом Л.М. Галлером у 1946 р. підготував 10-річну програму військово-морського будівництва, яка була суттєво відкорегована лідером СРСР І.В. Сталіним.

Слід зазначити, що ця програма в значній мірі базувалася на висновках комісії адмірала Ставицького. Однак при дослідженні як висновків вказаних флотських експертів так і аналізу двох варіантів програми, складається враження про повне ігнорування досвіду Другої світової війни. Так як до початку найстрашнішої війни в історії людства, майбутньою основою ВМФ СРСР повинні були стати потужні артилерійські кораблі, тільки тепер не лінійні, а важкі (по суті лінійні) і легкі крейсера. Численні ескадрені міноносці і сторожові кораблі проектувалися з недостатньою дальністю плавання, не універсальною артилерією головного калібру і слабким зенітним та протичовновим озброєнням. Дивно, але власний досвід, коли на рахунок гітлерівської авіації довелося майже не половина потоплених радянських кораблів – ігнорувався [41, с. 543].

Проте, в зруйнованій страшною війною, голодною, але гордій країні розгорнулася не має аналогів в світі програма будівництва військово-морського флоту. Її темпи були просто

вражаючими для західних аналітиків (на перший погляд) - наприклад, кожні 5 днів ВМФ СРСР отримував новий підводний човен. Але підійшовши до оцінки типажу військових кораблів, що тоді будувалися в СРСР тверезо, американські і британські фахівці швидко зрозуміли - в СРСР будується флот минулої війни [18, с. 215].

Розуміли це і в радянському керівництві, особливо після смерті І.В. Сталіна. А тому, наступний радянський глава - Н.С. Хрущов, майже відразу ж після приходу до влади влітку 1953 р., програму 1946 р. зупиняє (загалом по їх виконанні у бойовий склад ВМФ СРСР увійшло:

- 5 легких крейсерів проекту 68-К;
- 15 легких крейсерів проекту 68-біс;
- 1 ескадрений міноносець проекту 41;
- 27 есмінців проекту 56;
- 11 есмінців проекту 30-К;
- 70 есмінців проекту 30-біс;
- 26 великих ПЧ проекту 611;
- 215 середніх ПЧ проекту 613;
- 31 малих ПЧ проекту А615;

640 великих торпедних катерів проекту 183 «Більшовик» та інші кораблі й катери, як повоєнних так і воєнних проектів [38, с. 6-154].

Навіть в не до кінця здійсненому вигляді, кораблебудівна програма 1946 р. в цілому виконала свою функцію – корабельна складова ВМФ СРСР була переоснащена новими і боєздатними кораблями, які, щоправда в нових військово-стратегічних умовах могли виконувати лише обмежану кількість бойових задач.

А тому цілком зрозуміло, що наступна радянська програма військового кораблебудування 1956-1965 рр., розроблялася під керівництвом М.Г. Кузнецова, повинна була подолати вказаний недолік. Згідно неї планувалося за 10 років побудувати:

Програма військового кораблебудування на 1956-1965 рр.

- 5 - 9 легких авіаносців проекту 85 (5 бойових та 4 учбових);
- 5 артилерійських крейсерів ППО проекту 84 (для супроводження бойових АВЛ проекту 85);
- 5 ракетних кораблів (крейсерів) ППО проекту 81 (для супроводження бойових АВЛ проекту 85);
- 7 атомних легких ракетних крейсерів проекту 63;
- 3 - 8 легких крейсерів з ракетним озброєнням далекої дії проекту 64;
- 8 легких ракетних крейсерів з ракетним озброєнням близької дії проекту 67;
- 1 експериментальний легкий крейсер ППО з зенітно-ракетним комплексом проекту 70Э;

5 лёгких крейсерів ППО с ЗРК проекту 70 (4 спарених пускових установки);
8 лёгких крейсерів ППО с ЗРК проекту 71 (2 спарених пускових установки);
3 ракетних кораблі ППО проекту 1126;
4 кораблі далекого радіолокаційного спостереження проекту 62 (по одному на кожен флот);
26 сторожових кораблів проекту 47;
35 сторожових кораблів проекту 49;
1 опитовий корабель проекту 33;
1 опитовий та навчальний корабель проекту 33М [підраховано автором на підставі інформації з матеріалів списку джерел].

Вочевидь, що ця програма суттєво корегувалася майже до 1965 р. вже під керівництвом С.Г. Горшкова. Однак навіть на 10 відсотків виконана вона не була, переважно через те, що не вистачало як відповідних потужностей будівництва та переоснащення кораблів (всі крейсери проекту 64, 67, 70 та 71 повинні були бути створені на базі крейсерів проекту 68), так і через закладеність в неї нових – ракетних та радіоелектронних засобів ведення війни, енергетики та іншого обладнання, що оперативно створити та довести до практичного застосування не вдалося.

Втім, саме ця програма, нехай і більше теоретична ніж практична виводить радянську науку і техніку на зовсім новий рівень, в результаті чого ВМФ СРСР став отримувати кораблі принципово нових типів, що будувалися на протязі 1960-1970-х рр.

На сьогодні важко сказати по яких кораблебудівним програмам вони створювались. У історіографії фігурують програми 1961 р., 1965 р., 1971-1981 рр. та інші. Втім саме до початку 1980-х рр. ВМФ СРСР отримав:

23 дизельних ракетних ПЧ проекту 629 (ще 2 були побудовані для КНР);

8 атомних ракетних ПЧ проекту 658 та 658А (обидва типи були оснащені 3 пусковими стаканами для ракет Р-11 ФМ (дальність польоту 150 км), а після модернізації Р-13 (600 км – надводний старт) та Р-21 (1420 км – підводний старт).

34 атомними ракетними ПЧ проекту 667А (на оснащені 16 балістичних ракет Р-27 різних модифікацій з дією в 2400-3000 км. Це була перша радянська малогабаритна ампулізована ракета морського базування).

18 АРПЧ проекту 667Б та 4 проекту 667БД (на озброєнні 12 та 16 відповідно БРПЧ Р-29 з модифікаціями. Це були перші в світі міжконтинентальні балістичні ракети підводних човнів).

14 АРПЧ проекту 667БДР (16 БРПЧ Р-29 з бойовими блоками індивідуального наведення).

5 (з 32 запланованих) АРПЧ проекту 659 (на оснащенні 6 крилатих ракет П-5 класу «корабель-земля», однак через технічну недоведенність зброї, через 5 років «ракетної» експлуатації АРПЧ були перебудовані в торпедні);

29 (з 72 запланованих) атомних проекту 675 (8 пускових установок) та 16 дизельних проекту 651 (4 пускові установки) крилатих ракет протикорабельної дії П-6 (дальність стрільби 350 км.).

1 атомний ракетний ПЧ проекту 661 «Анчар» (з 11 запланованих) (10 протикорабельних крилатих ракет П-120 (дальність стрільби 110 км). Цій субмарині належить досі не побитий рекорд підводної швидкості – 44,6 вузлів.

11 АРПЧ проекту 670А (перша радянська ракетна субмарина з протикорабельними ракетами підводного старту) та 6 їх модифікацій проекту 670М. Доречі одна з таких субмарин зі складу ТОФ у 1987-1989 рр. була передана в аренду Республіці Індія і експлуатовалася під назвою «Чакра» вкрай вдало.

14 атомних торпедних ПЧ проекту 627 та 627А (це були перші радянські атомні субмарини) та 645 (перша радянська атомна субмарина з жидкісно-металевими атомними реакторами).

48 атомних торпедних ПЧ проектів 671, 671 РТ та 671 РТМ (фактично перші радянські багатоцільові атомні субмарини, хоча офіційно розраховані для протичовневої боротьби).

7 атомних ПЧ проекту 705 «Ліра». Ці скоростні субмарини. Які не інакше як «випишувачі» називалися керівництвом радянського ВМФ стали першими і єдиними досі в світі комплексно автоматизованими атомними субмаринами з рекордною в 41 вузел підводною швидкістю та феноменальною маневреністю. За різними оцінками існували плани будівництва щонайменше 100 таких субмарин, які б «вирвали» б ініціативу у ВМС США та НАТО.

40 великих дизельних ПЧ проекту 641 та 20 їх модифікацій проекту 641Б «Сом». Останні були першими радянськими ПЧ з «альбакорівським» корпусом і вперше в ВМФ СРСР були розраховані на боротьбу з підводними цілями.

В складі надводних сил домінували великі протичовневі кораблі (ВПК). Всі вони створювались на базі чудових за морехідними характеристиками корпусів есмінців проекту 56 [7, с. 123-180] і включали дві великі серії. До першої відносились 20 ВПК проекту 61. Це були перші в світі бойові кораблі з всережимною газотурбінною головною енергетичною установкою. Вона дозволила цим кораблям, які отримали серед радянських моряків прізвисько «поючий фрегат» оперувати на досить високих в 22-26 вузлів оперативних ходах під час бойової служби. Універсальне озброєння цих кораблів та інші конструктивні й оперативні характеристики дозволили проекту 61 бути еталоном військового корабля «холодної війни» на

протязі 20 років. Лише поява в США нових протичовневих есмінців типу «Раймонд А. Спрюенс», похитнуло переваги радянського ВПК.

Втім, ВМФ СРСР вже мав на озброєнні «Беркути» - ВПК проектів 1134 (4 одиниці), 1134А (10 одиниць) та 1134Б (7 одиниць). За оцінкою фахівців ВМС США саме на останньому радянськими конструкторами вдалося добитися ідеального співвідношення маси корабля до числа та маси його універсального озброєння. По цьому показнику фактично універсальний корабель – ВПК проекту 1134Б «Беркут-Б» і досі є неперевищеним в світі [3, с. 104].

«Беркути», на яких вперше в ВМФ СРСР на постійній основі базувалися протичовневі вертольоти Ка-25ПЛ, повинні були стати флагманами протичовневих корабельних груп, куди увійшли б менші за водотонажністю сторожеві кораблі (на початку будівництва класифікувалися як ВПК 2-го рангу) проекту 1135 та 1135М (32 одиниці). Протичовневі корабельні ж з'єднання повинні були очолити перші в світі крейсера –вертольотоносці проекту 1123 «Кондор». Ці унікальні кораблі несли вперше в радянському ВМФ повноцінну авіаційну групу з 12 протичовневих гелікоптерів Ка-25ПЛ та 2 допоміжних (Ка-25ПС та Ка-25РД). На них вперше в світі були встановлені протичовневі балістичні ракети з ядерними глибинними бомбами та ракетні системи постановки радіолокаційних та дипольних перешкод. Останні, вкрай вдало вперше на практиці будуть застосовані ВМС Ізраїлю під час арабо-ізраїльської війни 1973 р. Нажаль, замість 12 запланованих одиниць побудовано було лише 2 корабля - «Москва» та «Ленинград», які у складі ЧФ активно діяли майже до 1991 р. [8, с. 8-63].

Ударну міць ВМФ СРСР складали ракетні кораблі (8 проекту 57 з невдалими протикорабельними ракетами КСЩ, в результаті чого на протязі 1970-х рр. вони були модернізовані в ВПК) та ракетні крейсери (4 проекту 58, замість 16 запланованих до будівництва). До ракетних крейсерів були причислені й 4 ВПК проекту 1134, через наявність на їх озброєнні протикорабельних крилатих ракет П-35. Однак наявність лише 4 ракет, замість 16 у проекті 58, робила ці «ракетні крейсери» невдалими [3, с. 44].

Протикорабельні ракети, переважно типів П-15 та П-15М, стали основною зброєю радянських ракетних катерів проекту 183Р (побудовано 110 одиниць) та 205 й 205У (побудовано 239 одиниць) [1, с. 264-263]. Більш сучасні протикорабельні ракети «Аметист» та «Малахит» пішли на озброєння унікального класу, що займає проміжне місце між ракетними катерами та кораблями – малих ракетних кораблів проектів 1234 (46 одиниць).

Найпотужнішими ж радянськими кораблями 1970-х рр. розробки стали 4 унікальних важких авіаносних крейсери проекту 1143 типу «Київ». Ці кораблі водотоннажністю майже 44 тисячі тон стали гібридом легкого авіаносця, ракетного крейсера та ВПК. Оцінки цього типу серед фахівців вкрай протилежні [3, с. 18; 20, с. 153]. Втім, беззаперечливим залишається факт того, що завдяки ним ВМФ СРСР отримав палубну авіацію і авіаційне прикриття своїх

корабельних угруповань у відкритому морі. Щоправда це прикриття було теоретичним переважно, оскільки тактико-технічні характеристики корабельного штурмовика вертикального зльоту та посадки Як-38 виявились доволі низькими [34, с. 17-18].

На протязі 1960-1980-х рр. ВМФ СРСР отримав і повноцінну тральну складову у вигляді різних проектів рейдових, базових та морських тральників. Слід зазначити, що в плані протимінних сил, ВМФ СРСР до початку 1980-х рр. мав переваги перед аналогічними силами країн НАТО. Піком радянської переваги стало вперше в світі будівництво тральників зі склопластиковим корпусом (проекти 1258 «Корунд» (45 одиниць) та 12650 «Яхонт» (72 одиниці)), а також будівництво серії морських тральників проекту 266М «Аквамарін» (45 одиниць) з повністю алюмінієвим корпусом. Останні крім того і досі вважаються найбільш озброєними та універсальними по ступені виконання різноманітних завдань протимінними кораблями. Однак перейти на нову ступень протимінної боротьби – створення автономних підводних протимінних апаратів та тральників – шукачів мін ВМФ СРСР, на відміну від країн НАТО не вдалося [5, с. 11].

Що ж до десантних кораблів та катерів, тут слід зазначити дві принципові речі. По-перше, основну масу великих (проект 775) та середніх (проекти 770-771) десантних кораблів були побудовані в Польській Народній Республіці. Більш ніж 50 таких кораблів дозволили ВМФ СРСР під час «холодної війни», розпочинаючи з другої половини 1970-х рр. проєціювати свою міць у будь яку точку планети [6, с. 7]. Крім того ВМФ СРСР був лідером у плані прийняття на озброєння та застосування (щоправда лише під час навчань) десантних кораблів на повітряній подушці [6, с. 8, 30-39].

На початок 1980-х рр. ВМФ СРСР в технічному плані зрівнявся з ВМС США. Дві останні радянські програми кораблебудування (1981-1991 рр. та 1991-2000 рр.) повинні були вивести ВМФ СРСР на зовсім новий рівень. Замість перекосу у будівництві підводного та москітного флоту, передбачалось створення міцного і збалансованого надводного флоту під який були розроблені і відповідні проекти бойових кораблів. Так передбачалось створення повноцінної авіаносної компоненти з 4-х важких авіаносних крейсерів (фактично багатоцільових авіаносців) проекту 11435, причому два останніх повинні були отримати ядерну енергетику [39, с. 16]. Однак під кінець існування СРСР вдалося завершити будівництво лише головного в серії – «Тбілісі».

Ударну компоненту ВМФ СРСР повинні були складати унікальні атомні підводні човни з важкими протикорабельними далекобійними ракетами П-700 «Гранит» (дальність дії 550 км) проекту 949 (заплановано до будівництва було 24 одиниці як елемент 12 протиавіаносних дивізій на Північному та Тихоокеанському флотах), а також швидкісні та глибоководні атомні

субмарини з титановим корпусом проектів 945 та 685 (остання має й досі не перекрытий рекорд зануріння бойових субмарин – 1250 метрів) [2, с. 86].

Багатоцільову підводну компоненту склали б атомні ПЧ проекту 971 «Щука-Б» та дизельні 877 «Варшавянка», що мали рекордно низкий рівень шумів (через це останній тип фахівці НАТО умовно назвали «чорна діра в океані»).

Надводна ударна компонента повинна була складатися з атомних ракетних та ракетних з газотурбінною енергетикою крейсерів проектів 1144 «Орлан» (побудовано 4 замість 10 запланованих) та 1165 «Атлант» (3 з 10 запланованих) відповідно [3, с. 16-28].

Особливий інтерес являють й кораблі багатоцільового призначення – есмінці проекту 956 та ВПК проекту 1155. Спочатку їх планувалося побудувати по 50 одиниць, але у 1987 р. кількість знизили до 32 обох типів. Унікальність цих проектів в тому, що через неможливість створити дійсно універсальний корабель вирішено було розділити базовий проект на два – есмінці повинні були забезпечувати боротьбу з надводними цілями, підтримку сухопутного флангу армії та десанту й ППО корабельних груп, тоді як на ВПК проекту 1155 були покладені функції боротьби з підводними цілями [3, с. 70-74; 4, с. 40-46].

Для берегової оборони призначалися великі ракетні катери проекту 1241 та протичовневі 1241.2. Велася розробка нових поколінь мінно-тральних кораблів та інші.

Розвиток авіаційної складової

Морська авіація ВМФ СРСР у повоєнний період, умовно пройшла три етапи свого розвитку. На першому (1945-1955 рр.) пройшло переоснащення радянської морської авіації з літаків, оснащених поршневыми двигунами на реактивні при збереженні й поступовому збільшенні її ударного та винищувального потенціалу. Так, мінно-торпедні та бомбардувальні дивізії змінили свої Іл-4Т та передані США по ленд-лізу Б-20 «Хавок» на реактивні Іл-28 й Ту-14 та Ту-16 [28, с. 4-12]. Винищувальна авіація, яка переважно мала у своєму складі різні варіації винищувачів Як-9Д та Ла-7/9, вже до 1953 р. переозброїлася на МіГ-15. І не просто переозброїлася, а й якісно їх засвоїла, що дозволило кільком винищувальним полкам Тихоокеанського флоту прийняти участь в бойових діях Корейської війни 1950-1953 рр. складі легендарного 64-го винищувального авіаційного корпусу [30, с. 28-29].

Протичовнева авіація з застарілих летаючих човнів типів МБР-2 й «Каталіна», перейшла на сучасні Бе-6 й Бе-10. Одночасно флот проводив на конкурсній основі випробування перших корабельних вертольотів типів Ка-15 й Мі-1.

На другому, найбільш тривалому етапі свого розвитку (1956-1986 рр.), радянська морська авіація лишилася берегової винищувальної і бомбардувальної компоненти тактичного радіусу дії (відповідні авіаційні підрозділи були або скорочені, або передані у склад ВПС). Між тим, саме в цей період отримала свого активного розвитку морська ракетносна авіація далекого

радіусу дії берегового базування, на оснащення котрої поступили різні модифікації ударних ракетноносних, розвідувальних і допоміжних (заправники, рятувальники) бомбардувальника Ту-16 [28, с. 4-12]. Втім, керівництво ВМФ СРСР не влаштувала дозвукова швидкість цього літака, хоча його ударний потенціал залишався таким, що відповідав умовам часу майже до кінця 1990-х років. Через це, на протязі усього періоду йшла наполеглива робота по оснащенню морської ракетнонової авіації надзвуковими машинами. Середній ракетноносець Ту-22, який з'явився у 1958 р. через цілу гаму недоліків не зміг замінити ветерана Ту-16. Однак його глибока модернізація, яка фактично перетворилася на створення абсолютно нової машини, наприкінці 1970-х рр. призвела до прийняття на озброєння ракетнонової авіації ВМФ СРСР дійсно революційної машини – Ту-22М2/М3, який поступово став замінювати легендарний Ту-16 [50, с. 2-13] і в сучасний момент становить основу ударного потенціалу морської авіації Російської Федерації.

Протичовнева авіація розвивалася в напрямку створення ешелонованої системи пошуку та знищення підводних човнів потенційного супротивника, причому на глобальному рівні. Саме тому, в окремі протичовневі полки літаків берегового базування поступили Бє-12 (ближнього радіусу дії), Іл-38 (середнього) та Ту-142 (великого) [20, с. 9-10, 19-21, 126-128]. Одночасно берегові вертольоті полки поповнили універсальні вертольоти-амфібії Мі-14, а авіацію корабельного базування – Ка-25, а з початку 1980-х рр. – Ка-27 [42, с. 4-30].

Цікавою особливістю даного періоду стало створення морської штурмової авіації. Причому корабельні авіаполки, призначені для базування на авіа несучих крейсерах проекту 1143 отримали перший радянський серійний літак вертикального зльоту і посадки Як-38 [34, с. 8-18], а от берегові, створені лише на Балтійському й Чорноморському флотах – Су-17М4. Причому виникнення морської штурмової авіації берегового базування стало радянською відповіддю на швидке будівництво в ФРН та в Туреччині цілих флотилій ракетних катерів [21, с. 88].

Третій етап в розвитку радянської морської авіації прийшовся на добу Перебудови в СРСР (1986-1991 рр.) і тому був лише означений. Головною ідеєю цього етапу стало створення потужної і сучасної палубної авіації. Тому, спеціально для базування на авіаносцях проекту 11435 велася розробка цілої гами палубних літаків: бомбардувальник Су-32, важкий винищувач Су-33 (Су-27К), легкий винищувач МіГ-33 (МіГ-29К), протичовневий палубний літак П-42, літаки далекого радіолокаційного спостереження й наведення авіації Як-44 та Ан-71 [39, с. 18-22]. Причому для старту авіагрупи з цих кораблів розроблявся трамплінний та катапультний старт.

А от для базування на модернізованих авіа несучих крейсерах проекту 1143 був створений і пройшов вдалі випробування перший в світі надзвуковий винищувач вертикального зльоту й

посадки Як 141 (Як-41) [20, с. 143-146]. Втім, розпад СРСР не дозволив довести ідеї 3-го етапу до практичної реалізації.

Розвиток берегової складової

Що ж до берегових частин, то тут слід зазначити, що відразу ж після Другої світової війни були повністю розформовані морські стрілецькі бригади, а бригади та батальйони морської піхоти (5 та 11 відповідно), не дивлячись на їх високий бойовий потенціал у вигляді професійної підготовки, бойового досвіду та морального духу, максимум могли виконувати функції частин берегової оборони через практично повну відсутність десантних засобів. А ті що і були на озброєнні (в європейських флотах – десантні боти вітчизняного виробництва та десантні баржі трофейні, в тихоокеанських передані по ленд-лізу кілька десятків піхотно-десантних кораблів та катерів), могли забезпечити лише обмежені за розмахом тактичні десанти. Саме тому майже до 1951 р., головною ударною силою радянських морських десантів були визначені стандартні стрілецькі дивізії приморських округів.

Втім на початку 1950-х рр. відбувається процес відновлення радянської морської піхоти, яка почала різко збільшуватися як чисельно так і по оснащенню. На неї окрім функцій морського десанту (до того вже був створений флот амфібійних кораблів тактичного радіусу дії) були покладені функції берегової оборони. Однак смерть Й.В. Сталіна призводить до знову повної ліквідації морської піхоти [29, с. 56].

Лише в кінці 1960-х рр., радянська морська піхота була створена вже втретє і до кінця існування СРСР мала до 12 тисяч особового складу й по одній бригаді на кожному флоті. Окрім Тихоокеанського, де була сформована 55-та дивізія морської піхоти. Не дивлячись на свою обмежену чисельність, реальний потенціал радянської морської піхоти та її бойові можливості були вкрай високі.

Так, найбільший успіх радянської морської піхоти припав на 1977 р. Тоді, армія колишнього, з 1964 р. радянського союзника Сомалі, напала на сусідню Ефіопію - теж радянського партнера, тільки з 1974 р. Не вдаючись в подробиці цього цікавого і багато в чому безглузлого конфлікту, в якому уряд СРСР і Куби підтримали по до досі не ясним причин Ефіопію, відзначимо інше. Розлючений настільки «зрадницької» позицією радянського керівництва президент Сомалі Сиад Барре (сам по собі цікавий лідер, який розмовляв з Леонідом Брежнєвим цитатами О. С. Пушкіна), розірвав 13 листопада всі відносини з СРСР і зажадав протягом трьох днів залишити країну 2 тисячам радянським фахівцям і радникам. З психологічної точки зору зрозуміти дії С.Барре не складно, а ось з чисто практичної - він таким чином прагнув зберегти побудовану радянськими фахівцями для своїх же кораблів і атомних підводних човнів базу в Бербері. За 3 дня евакуювати її було не реально.

Втім, до столиці Сомалі Могадішо з Бербері прийшов на наступний день великий десантний корабель Червонопрапорного Тихоокеанського флоту БДК-80 «50 років шефства ВЛКСМ» - природно для евакуації радянських і кубинських громадян (останнім на все про все взагалі дали лише добу). Місцева влада намагалися не допустити заходження корабля в порт. Тоді на берег, на танках і бронетранспортерах і з артилерією, був висаджений батальйон морської піхоти. Це викликало шок у місцевих військових і тихоокеанські морпіхи швидко і оперативнo як на вченні евакуювали на свій корабель радянських і кубинських громадян. А заодно демонтували частину обладнання на побудованих СРСР і Кубою об'єктах. Прихопивши ще й Плавмайстерня і плавучий док, корабель пішов в Аден, звідки радянські громадяни літаками були доставлені на Батьківщину [13, с. 406-408].

Єдиним недоліком радянської морської піхоти в 1970-1980-ті рр, тобто на піку її могутності, як відмічають сучасні дослідники, стало оснащення її бойовою технікою 2-го повоєнного покоління (наприклад танками Т-55), тоді як сухопутні війська СРСР були майже повністю оснащені технікою 3-го повоєнного покоління (танками Т-64, Т-72 та Т-80) [33, с. 588]. А спроби прийняти на озброєння спеціально створений для морської піхоти плаваючий танк ПТ-76М, який на відміну від масового сухопутного зразка мав підвищену морехідність, не досягли успіху [25, с. 217].

Що ж до берегової артилерії у вигляді стаціонарних та мобільних (на механічній та залізничній тязі) батарей, їх суттєвими вадами були вкрай примітивні оптичні системи керування вогнем та повна відсутність протиповітряного прикриття. Цікаво, що в перші повоєнні роки в СРСР був не тільки повністю відновлений потенціал стаціонарної берегової артилерії (406 батарей, з них 37 крупного калібру), а й створена чисельна мобільна берегова артилерія [29, с. 55]. Втім, «хрущовська доба» призвела до повної ліквідації стаціонарних берегових батарей (за дуже незначним виключенням, наприклад севастопольської батареї № 35 [49, с. 489]).

Між тим, з початку 1960-х рр., берегові війська СРСР почали отримувати ракетні проти корабельні системи. Створення стаціонарних, з ракетами типу П-35 «Прогрес», особливого розмаху не мало (лише по одному дивізіону у складі Чорноморського та Північного флотів). Проте, мобільні ракетні системи типів «Сопка» та «Рубеж», з проти корабельними ракетами КСС й «Терміт» отримали поширення в ВМФ СРСР і кожен флот отримав від одного до трьох полків таких комплексів. Єдиний раз в повоєнний період, берегові ракетні системи ВМФ СРСР діяли за межами країни лише в період славнозвісної Карибської кризи, коли на Кубу був перебазований 51-й окремих береговий ракетний полк Чорноморського флоту [47, с. 514].

Висновки. Отже, за період 1945-1991 рр. Воєнно-морський флот СРСР пройшов шлях від флоту берегової оборони, оснащеного переважно технікою, яка мало відповідала вимогам часу, до флоту, який за своїм бойовим потенціалом міг вирішувати майже усю гаму бойових й політичних задач на глобальному рівні і в ситуації протиборства з найсильнішим флотом світу – ВМС США.

Стан «холодної війни» визначив стратегічний напрям у розвитку ВМФ СРСР – розвиток саме тих складових, які б могли швидко і відносно дешево побороти панування ВМС США та їх союзників в світовому океані, особливо шляхом перерізання міжконтинентальних морських комунікацій. Виключно цим можна пояснити активний розвиток підводних сил і потенціалу морської ракетноносії авіації. Між тим, необхідність боротьби з американськими підводними човнами стратегічного призначення призвело до активного будівництва засобів протичовневої оборони у вигляді спеціалізованих надводних кораблів, підводних човнів і літаків значного радіусу дії. Втім, навіть потенціал цих сил, в основу яких були покладені найсучасніші досягнення науково-технічного комплексу Радянського Союзу виявився вкрай обмежаним і не дозволив створити глобальну протичовневу оборону країни. Вбачається, що вирішення цієї задачі в сучасних умовах теж буде провальним, не дивлячись на значний прогрес в створенні засобів ведення війни на морі.

Локальні кризи та війни продемонстрували й суттєві проблеми ВМФ СРСР по впливу на них, особливо в якості корабельної складової та політичної доцільності вибору радянської дипломатії. Однак навіть в цих умовах ВМФ СРСР показав себе як потужна і в цілому дуже ефективна геополітична сила великої держави. Проте, в реальній ситуації глобальної війни, ВМФ СРСР скоріше за все виявився б флотом одноразової стратегічної дії і інструментом локальних боїв на замкнутих і не пов'язаних один з одним театрах.

Джерела та література:

1. Апальков Ю.В. Катера отечественного флота. – СПб: Галей-Принт, 2013.
2. Апальков Ю.В. Корабли ВМФ СССР. Т. 1. Подводные лодки. – СПб.: Галей-Принт, 2000.
3. Апальков Ю.В. Корабли ВМФ СССР. Т.2. Ракетные корабли. – СПб: Галей-принт, 2002,
4. Апальков Ю.В. Корабли ВМФ СССР. Т 3. Противолодочные корабли. – СПб, 2005,
5. Апальков Ю.В. Корабли ВМФ СССР. Т. 4. Десантные корабли. - Противолодочные корабли. – СПб, 2006,
6. Апальков Ю.В. Корабли ВМФ СССР. Т. 5. Минно-тральные корабли. - Противолодочные корабли. – СПб, 2006.
7. Апальков Ю.В. Эсминцы проектов 56. 57бис и их модификации. – СПб.: Галей-Принт, 2010.

8. Балакин С., Заблоцкий В. Советские авианосцы. Авианесущие крейсера адмирала Горшкова. - М.: Коллекция – Яуза - Эксмо, 2007.
9. Балакин С. Легендарные «семёрки». Эсминцы «сталинской» серии. - М.: Коллекция – Яуза - Эксмо, 2007.
10. Бережной С. С. ВМФ СССР 1945-1995. Крейсера, эсминцы, большие противолодочные корабли // Морская коллекция. – 1995. - № 1.
11. Бережной С.С. Флот СССР. Корабли и суда ленд-лиза. Справочник/ С. С. Бережной. – СПб.: Велень, 1994.
12. Бережной С.С. Трофеи и репарации ВМФ СССР. – М., 1992.
13. Гордон Е., Ригмант В, Кудрявцев В, Совенко А. Легендарный Ту-16 // Авиация и время. – 2001. - № 2. - С. 4-30.
14. Горшков С.Г. Морская мощь государства. – М.: Воениздат, 1976.
15. Дважды Краснознамённый Балтийский флот / Под ред. А.М. Косова. – М.: Воениздат, 1977.
16. Дрововоз И. Большой флот Страны Советов. – Минск: Харвест, 2003.
17. Егоров Г.М. Фарватерами флотской службы. – М.: Патриот, 1992.
18. Заблоцкий В. Крейсера «Холодной войны». – М.: Коллекция – Яуза-Эксмо, 2008.
19. Золотарёв В.А. Как создавалась военно-морская мощь Советского Союза. Книга 2. – М.: АСТ, 2004.
20. Зуенко Ю., Коростелев С. Боевые самолёты России. – М.: Арсенал-Пресс, 1994.
21. Ильенкова М. Прерванный полёт. О легендарном палубном лётчике, основателе российской корабельной истребительной авиации, герое России, генерал-майоре Тимуре Апакидзе. – СПб: Галера-Принт, 2005.
22. История отечественного судостроения / Под ред. И.Д. Спасского. – СПб.: Судостроение. – Т. 4.
23. История отечественного судостроения / ред. И.Д. Спасского. – СПб.: Судостроение. – Т. 5.
24. Капитанец И.М. Битва за Мировой океан. – М.: Вече, 2002.
25. Карпенко А. В. Обзорение отечественной бронетанковой техники (1905-1995). – С.Пб.: Невский бастион, 1996.
26. Качур П. «Гончие псы» Красного флота. Лидеры Великой Отечественной. - М.: Коллекция – Яуза - Эксмо, 2008.
27. Козлов И.А., Шломин В.С. Краснознамённый Северный флот. – М.: Воениздат, 1977.
28. Константинов В., Хаусов А, Романенко Д. Сверхзвуковой долгожитель // Авиация и время. – 1996. - № 2. – С. 12 - 13, 31 – 32.
29. Костев Г.Г. Флот Советского Союза и России в 1945-2000 гг. – М., 2004.
30. Котлобовский А. Двадцать лет в боях (история боевого применения истребителя МиГ-15) // Аэрохобби. – 1994. - № 2. – С. 25-29.
31. Краснознамённый Тихоокеанский флот / под. ред. С.Е. Захарова. – М.: Воениздат, 1981.
32. Краснознамённый Черноморский флот / под. ред. И.Ф.Зоткина. – М.: Воениздат, 1979.
33. Кузин В.П., Никольский В.И. Военно-морской флот СССР 1945- 1991. – СПб.: Историческое морское общество, 1996.

34. Лунев Ю. Як-38 – тернистый путь первопроходца // *Авиация и время*. – 1995. - № 6. – С. 2-18.
35. Манойлин В.И. Базирование ВМФ СССР. – М.: Вече, 2004.
36. Марковский В. «Бэкфайр». Прорыв из неизвестности // *Аэрохобби*. – 1993. - № 1. – С. 2-13.
37. Мартыненко В, Сальников А. Самолёт-амфибия Бе-12 // *Авиация и время*. – 1997. - № 3 . – С. 4-16;
38. Павлов А. С. Боевые корабли СССР и России 1945-1995. – Якутск, 1994.
39. Павлов А. С. Рождение и гибель седьмого авианосца. – Якутск, 2000.
40. Петлеванный М. Корабли стран Варшавского договора. - СПб: Галера-Принт, 2010.
41. Платонов А.В. Энциклопедия советских надводных кораблей 1941-1945. – СПб: Полигон, 2002.
42. Роман В. Ка-25 – «длинная рука» адмирала Горшкова // *Авиация и время*. – 1996. - № 6. – С. 4-30.
43. Турченко С. Конвой среди мин // *Советский воин*. – 1988. - № 22. – С. 13-16.
44. Шант К. Военно-морской флот. – М.: АСТ, 2002.
45. Ципоруха М.И. За жизнь корабля. – М. ДОСААФ СССР, 1989.
46. Широкоград А. Корабли и катера ВМФ СССР 1939-1941. – М., 2002. – С. 256-267.
47. Широкоград А.Б. Оружие отечественного флота 1945-2000. – Минск: Харвест, 2001.
48. Широкоград А.Б. Флот, который уничтожил Хрущёв. - М.: АСТ, 2004.
49. Широкоград А. Энциклопедия отечественной артиллерии. – Минск: Харвест, 2003.
50. Ядерное вооружение СССР / под. ред. Т. Кохрана, У. Аркина, Р. Норриса, Дж. Сэндса. Перевод с английского. – М.: ИздАТ, 1992.
51. Polmar N. Guide to the Soviet Navy. – London-Sydney: Arms and armour press, 1986. – 536 p.
52. SOVIET AND EAST EUROPEAN GENERAL PURPOSE FORCES // <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/0005512851>
53. SOVIET NAVAL SHIPBUILDING PROGRAMS: IMPACT ON MAJOR SURFACE FORCES // <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/0005499465>
54. Soviet Navy: Intelligence and Analysis During the Cold War // <https://www.cia.gov/library/publications/intelligence-history/soviet-navy-cold-war/soviet-navy-historical.pdf>

ОСТАННІЙ ПОХІД РАДЯНСЬКОГО АТОМНОГО ПІДВОДНОГО ЧОВНА «К-8» У СПОГАДАХ СТАРШОГО ЛЕЙТЕНАНТА І.В. ОЛІЙНИКА

Протягом століть етнічні українці становили значну частину корабельних екіпажів у флотах Російської імперії та Радянського Союзу. У другій половині ХХ ст. ця тенденція зберіглась при комплектації екіпажів нового типу кораблів – атомних підводних човнів [2]. В команді атомного підводного човна «К-8», побудованого у 1959 р., також були українці, матроси і офіцери. Підводний човен «К-8» Північного флоту СРСР з першої серії радянських атомних підводних човнів проекту 627 (627А) «Кит», став першим радянським атомним підводним човном, який трагічно загинув внаслідок аварії у відкритому океані [2].

Учасником останнього походу «К-8» у 1970 р., свідком та ліквідатором наслідків аварії на кораблі був старшина 2-ї статті Іван Васильович Олійник, уродженець с. Малі Канівці Чернобаївського р-ну сучасної Черкаської області. Написані колишнім членом команди підводного човна І.В. Олійником спогади є цінним джерелом дослідження перебігу аварії на борту корабля, яка спричинила його загибель та забрала життя 52 моряків-підводників.

*Член екіпажу атомного підводного човна К-8, старшина 2-ї статті
Олійник Іван Васильович.*

Фото 1970 р. зроблено після загибелі К-8.

Іван Васильович Олійник народився 1949 р. у селянській родині. Зі шкільних років захоплювався книгами у яких оспівувалась морська романтика, мріяв про море, брав участь у

гуртках художньої самодіяльності, добре співав та грав на баяні. 17 травня 1968 р. юнак був призваний до Збройних Сил. Завдяки артистичним здібностям мав можливість проходити строкову військову службу недалеко від дому, але служити в ансамблі пісні та танцю Київського військового округу відмовився і був зарахований курсантом учбового загону підводного плавання у Кронштадті. У 1969 р. після закінчення навчання І.В. Олійник був направлений на Північний флот та зарахований до екіпажу атомного підводного човна «К-8». Після успішного складання заліку на керування бойовим постом був призначений на посаду трюмного машиніста 9-го відсіку [3].

І.В. Олійник згадує, що члени екіпажу «К-8» бажали скоріше вийти у відкрите море, на бойову службу. Високі показники в бойовій та політичній підготовці давали надію на отримання почесного звання «Відмінний екіпаж». Навіть отриману серйозну травму меніску І.В. Олійник приховував, так як тривале лікування не дозволило би взяти участь в автономному плаванні.

Після всіх необхідних перевірок бойової готовності 17 лютого 1970 р. «К-8» з екіпажем у 125 матросів та офіцерів вийшов в свій останній похід. У відкритому морі командир корабля капітан 2-го рангу В.Б. Бессонов оголосив екіпажу, що підводний човен прямує в Середземне море, де у берегів Італії має завдання слідкувати за кораблями 6-го флоту США. На озброєнні підводного човна крім звичайних торпед були і 2 торпеди з ядерними боєголовками [3].

«К-8» непомітно для американців, під корпусом радянського надводного корабля пройшов протокою Гібралтар. Після успішного проходження протокою виникла необхідність заміни гумової прокладки під листом другого відсіку. Вночі «К-8» сплив на поверхню недалеко від острова Альборан, були проведені необхідні роботи. Під час автономного плавання підводний човен був помічений кораблем НАТО. «К-8» різкими змінами курсу та швидкості намагався відірватися від переслідувача, але це вдалося тільки після відстрілу патронів-імітаторів, що створювали шум гвинтів.

Після виконання поставлених завдань в Середземному морі підводний човен отримав наказ завантажити продукти харчування та банки з «регенерацією» (спеціальною сумішшю, що під час хімічної реакції виділяє кисень для екіпажу корабля) та прямувати на навчання «Океан» в Атлантику. У районі Тріполі з борту великого ракетного корабля «Бойкий» (проект 57) моряки прийняли припаси та взяли курс на Гібралтар.

І.В. Олійник згадує, що екіпаж корабля жив у поході розміреним життям. У вільний час матроси читали книги, дивились фільми, серед яких найулюбленішим був «Трембіта», слухали магнітофонні записи. Але давались важкі умови автономного плавання, коли люди тривалий час дихають повітрям зі зміненим складом, відчують постійний шум, перебувають у замкнутому просторі. Це негативно відображалось на членах екіпажу: моряки ходили сонні,

втомлені, зникав апетит до їжі та інтерес до книг і фільмів. Навіть були випадки засинання матросів на вахті [3].

І.В. Олійник користувався повагою товаришів по команді, за розсудливість та грамотність матроси і офіцери звали його на ім'я по батькові Іваном Васильовичем [4]. Старшина І.В. Олійник як комсорг третьої бойової зміни намагався підняти моральний та бойовий дух команди – випускав стінгазету, складав вірші, в яких описував бойові будні екіпажу. Знаючи про стан моряків, які втомлені тривалим походом, на комсомольських зборах командир корабля сказав пророчі слова: «Пильуйте! Аварії та пожежі трапляються саме в кінці походів!» [3].

8 квітня 1970 р. о 22.30, коли підводний човен «К-8» знаходився в Атлантичному океані на північ від Азорських островів, команда корабля почула гучний дзвін тривоги. Командир бойової частини-5 інженер-капітан 2-го рангу В.Н. Пашин оголосив про пожежу в 3-му, а потім і в 7-му відсіках. Горіла «регенерація», що було надзвичайно небезпечно, адже при температурі горіння 3000° суміш сама себе підпитувала киснем, що виділяла.

Автор спогадів детально описує розгортання аварійної ситуації на кораблі, власні дії та відчуття в той день. Почувши сигнал тривоги, І.В. Олійник, діючи згідно з інструкцією, за лічені секунди загерметизував двері та замкнув клінкети судової вентиляції. Спроби ввести в дію аварійну систему гасіння пожежі ВПЛ-52 не вдалися: вогонь пошкодив магістральний пінопровід. Намагаючись запустити систему гасіння пожежі, І.В. Олійник перезарядив пристрій двічі, але тиск в магістралі так і не з'явився [3].

Знаходячись в глибині 9-го відсіку, І.В. Олійник почув, що хтось зняв з герметизації двері у 8-й відсік, що заборонялося робити інструкцією, адже у замкнутому просторі підводного човна дим від пожежі у 7-му відсіку швидко поширився би не лише у сусідньому 8-му, але і в 9-му відсіках. У дверях стояв, ледь тримаючись на ногах, капітан-лейтенант Г.О. Сімаков. І.В. Олійник швидко затягнув всередину Г.О. Сімакова та матроса Ф. Гропила, який теж був поруч, зачинив за ними двері. Г.О. Сімакову було зле, він вже дихнув чадного газу. Зникло освітлення у відсіку, але моряки почули рипіння клапанів продувки баластних цистерн, це означало, що підводний човен спливав на поверхню. Незважаючи на те, що човен вже був на поверхні океану, старшина І.В. Олійник та 18 підводників були заблоковані у 9-му відсіку, вихід з нього на верхню палубу був можливий лише через 8-й відсік, який заповнювався димом [3].

Трагічні події розгортались в цей час у 8-му відсіку, де моряки кинулись до вертикального трапу, щоб вийти на верхню палубу, але відкрити люк не вдавалося: під дією повітря високого тиску кремальєру (механізм відкривання) люку заклинило. Змінюючи один одного, моряки наполегливо піднімались в шахту до люку і кожний докладав максимум фізичних зусиль,

намагаючись зрушити з місця кремальєру. На ці спроби витрачалось багато кисню з дихальних апаратів, моряки втрачали свідомість, падали на палубу, а на їх місце піднімались інші [4].

І.В. Олійник пригадує, як почув стривожений голос товариша, матроса В. Богданова: «Ваня, десь з`явилося шипіння!». Повітря поступало з-під нижньої частини двері у 8-й відсік. І.В. Олійник більш щільно підтягнув двері до комінгсу, забив кувалдою до упору аварійні важелі, але марно. Шипіння збільшувалось, стиснене повітря, а за ним і дим почали поступати у відсік, загрожуючи смертю дев`ятнадцятьом морякам.

Діяти треба було рішуче та швидко, навіть невеликої кількості чадного газу достатньо, щоб отруїтися та втратити свідомість. При світлі ліхтарика старшина І.В. Олійник уважно обстежив механізм герметизації, його важелі вже були забиті до упору, але шипіння повітря збільшувалось. І.В. Олійник добре знав конструкцію дверей корабля і здогадався, що потрібно збільшити товщину нижніх важелів пластинами однакової товщини, це збільшило би притискання дверей до комінгсу. Старшина швидко перебрав запасні частини до фреонового холодильного пристрою, кілька разів озирнувся по сторонах вузького проходу, але так і не знайшов підходящої товщини пластини. І.В. Олійник пригадує, як в голову вкралась думка, що підводникам 9-го відсіку доведеться поділити долю моряків 8-го, задихнутися в замкненому просторі підводного човна [3].

Раптом у темряві І.В. Олійник зачепив ногою ящик з посудом, сяйнула думка: а якщо ручки звичайних ложок з алюмінію вставити між важелями дверей та комінгсом, адже вони однакової товщини? Негайно І.В. Олійник разом з В. Богдановим кинулись до дверей. В. Богданов підкладав ручку ложки, а І.В. Олійник обережно підбивав важіль до упору. Після того, як два важелі стали на свої місця, шипіння повітря припинилося, чадний газ більше не надходив у відсік.

В ізольованому темному відсіку підводного човна моряки провели довгі 3 години, аж поки запрацював судовий телефон та І.В. Олійник почув голос командира В.Б. Бессонова. І.В. Олійник доповів, що 8-й відсік загинув, а в 9-у всі живі. «Тримайтесь, ми вас відчинимо!», – передав командир [3].

Через деякий час почулися звуки у 8-му відсіку, це піднімали на верхню палубу тіла загиблих моряків. Згодом капітан 3-го рангу В. Рубеко постукав у двері та віддав команду: «Готуйтеся на вихід!». Старшина І.В. Олійник пригадує, що відчиняв двері у 9-й відсік, та, даючи дихнути кисню морякам з дихального апарату ІДА-59, по одному відправляв їх на верхню палубу. І.В. Олійник разом з командиром 9-го відсіку капітан-лейтенантом Г.О. Сімаковим останніми залишили відсік.

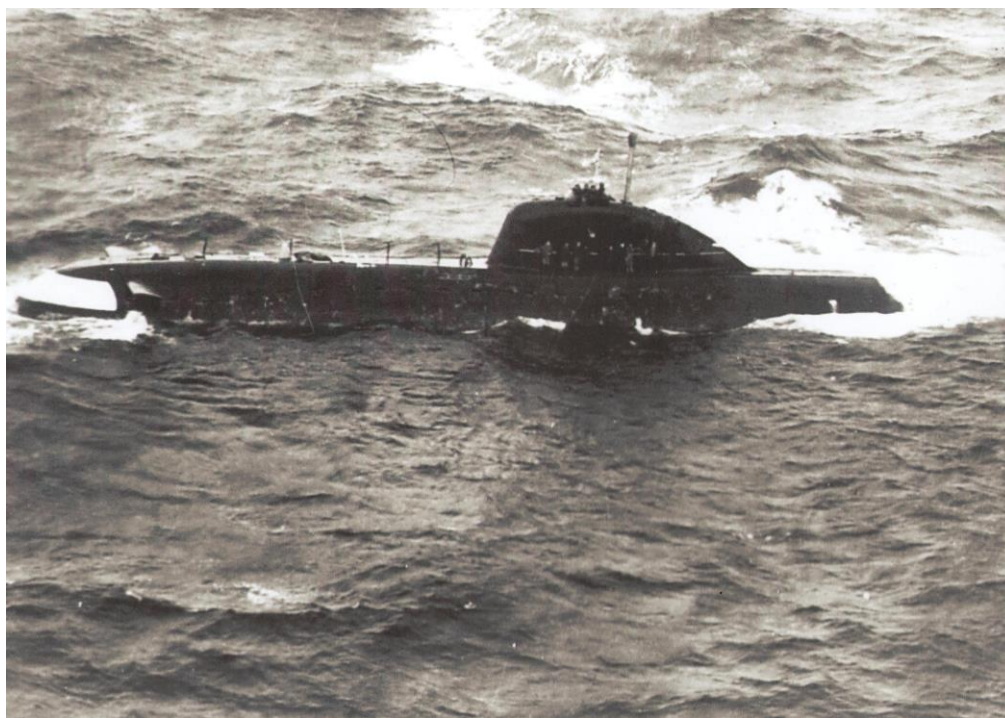
І.В. Олійник згадує, як на верхню палубу підводного човна виносили отруєних чадним газом моряків, робили їм штучне дихання, до останньої можливості намагалися повернути

людей до свідомості. Спроби були марними. Люди, навіть подаючи ознаки життя, знаходились в стані клінічної смерті. І.В. Олійник намагався врятувати О. Кіріна, 15 хвилин робив йому штучне дихання, але О. Кірін помер. На верхній палубі лежали тіла 16-ти моряків, ще 14-ть загиблих залишилися у внутрішніх відсіках човна [3].

На світанку 9 квітня «К-8» із заглушеним ядерним реактором дрейфував, не працювали радіостанції, запустити дизель-генератори також не вдалося. Старшина І.В. Олійник разом з іншими моряками знаходився на верхній палубі. Моряки періодично спускались у 1-й відсік за продуктами харчування.

У другій половині дня 10 квітня 1970 р. до місця аварії «К-8» першим прибув болгарський теплохід «Авіор», капітаном якого був радянський моряк Р.Г. Смірнов. Насувався шторм, у внутрішніх відсіках підводного човна не припинялася пожежа, тому командир прийняв рішення евакуювати 43 моряка з «К-8», в їх числі і старшину І.В. Олійника, на борт болгарського судна. Болгари гостинно зустріли радянських підводників. І.В. Олійник на борту «Авіора» надавав медичну допомогу пораненим товаришам, робив перев'язки та обробляв опіки.

11 квітня до місця аварії прибули радянські теплоходи «Комсомолец Литвы» та «Касимов». Підводників з «Авіора» пересадили на теплохід «Касимов». Океан штормив. Пошкоджений пожежею «К-8», на якому залишились моряки аварійної команди разом з командиром корабля капітаном 2-го рангу В.Б. Бессоновим, почав тонути. Спроби взяти його на буксир були невдалими, буксирний трос обривався [4].

Тонучий К-8. Біскайська затока. 11 квітня 1970 р.

І.В. Олійник пригадує, як почув глухий удар об корпус теплохода, потім другий. Він вийшов з каюти і зустрів іншого моряка з підводного човна. «Все, Ваню, човна більше немає!»,

– у розпачі сказав той. О 6.00 12 квітня 1970 р. підводний човен «К-8» затонув та забрав с собою життя 22 підводників аварійної команди, які до останнього залишались на кораблі [3].

Серед 52 загиблих членів екіпажу «К-8» були і моряки з прізвищами українського походження: старший матрос В.М. Міщенко, капітан-лейтенант І.В. Кузнеченко, мічман А.А. Устенко, старший лейтенант А.Н. Лавріненко, капітан-лейтенант Н.Ф. Ясько, мічман Л.Н. Деревянко [4].

Після повернення членів екіпажу «К-8» в Севе́роморськ була створена державна комісія на чолі з адміралом флоту В.П. Касатоновим, яка провела детальне розслідування обставин аварії та загибелі корабля. На однотипному з «К-8» підводному човні «К-181» члени екіпажу відтворили перебіг аварії та власні дії. Старшина І.В. Олійник двічі демонстрував членам державної комісії, як за допомогою ложок припинив потрапляння диму у 9-й відсік та отримав схвальні відгуки за кмітливість в критичних обставинах [3].

Вручення медалі ушакова І.В. Олійнику. ВМБ Греміха. 1970 р.

Члени екіпажу «К-8» були нагороджені орденами та медалями, командир корабля капітан 2-го рангу В.Б. Бессонов був удостоєний звання Героя Радянського Союзу, посмертно. За мужність та відвагу в океанському поході старшина І.В. Олійник був нагороджений медаллю Ушакова. На мітингу, який відбувся після нагородження в с. Греміха, саме І.В. Олійнику надали почесне право оголосити промову від імені екіпажу корабля. На мітингу був присутній вищий командний склад Північного флоту та Міністр оборони Маршал Радянського Союзу А.А.

Гречко. Щоб не забути слова промови від хвилювання, І.В. Олійник зробив собі чернетку. Ця чернетка зберіглась в особистому архіві І.В. Олійника.

Виступ І.В. Олійника на мітингу в ВМБ Греміха. 1970 р.

Екіпаж «К-8» був розформований, матроси та офіцери отримали нові призначення. Старшина І.В. Олійник був призначений старшим інструктором з комсомольської роботи в політвідділ 17-дивізії підводних човнів Північного флоту. У 1971 р. він закінчив службу та повернувся у с. Малі Канівці.

Спогади старшого лейтенанта у відставці Івана Васильовича Олійника була написані у 2017 р. Автор спогадів вступає в полеміку та спростовує версію порятунку моряків 9-го відсіку, викладену капітаном 1-го рангу В.В. Шигінім у його книзі «Бискайський реквієм». За версією В.В. Шигіна моряки врятувались завдяки правильним діям та керівництву командира 9-го відсіку капітана-лейтенанта Г.О. Сімакова. І.В.Олійник вказує на суттєві помилки, зроблені у книзі. Так, наприклад, на 19 моряків 9-го відсіку було лише 3 ІДА (індивідуальних дихальних апарата) замість вказаних у книзі 8. Місця знаходження окремих моряків та їх дії під час аварії були описані неправильно, нічого не говориться і про відчайдушні спроби моряків закрити двері відсіку та про те, в який спосіб їм вдалося це зробити [3].

Матеріали з архіву І.В. Олійника – фото, документи, матроський комір та вимпел з «К-8» – були використані на виставці «Морська душа Черкащини», яка відкрилась у 2018 р. до Дня Військово-Морських Сил Збройних Сил України в Черкаському обласному краєзнавчому музеї.

Література:

1. К-8 (подводная лодка). Режим електронного доступу:
[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A-8_\(%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%BA%D0%B0\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A-8_(%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%BA%D0%B0))
2. М. Мамчак. Україна: шлях до моря. Історія Українського флоту. – 2016.
3. Спогади старшого лейтенанта у відставці І.В. Олійника. Рукопис.
4. Шигин В.В. Бискайский реквием (К-8). Режим електронного доступу:
<http://avtonomka.org/literatura/488%D0%B1%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%B2%D0%B8%D0%B5%D0%BC-%D0%BA-8.html>

Беспека В. Ю.

*Ад'юнкт, штатний працівник науково-організаційного відділу
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана
Петра Сагайдачного, майор (м. Львів)*

АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ: ОРТОДОКСАЛЬНА ШКОЛА (1945-1991 рр.)

Зважаючи на агресивну політику Росії на міжнародній арені, новий виток гонки озброєнь, прослідковуються чіткі риси конфронтації між США та Російською федерацією, яку політологи та військові фахівці іменують «новою холодною війною», саме тому досвід «холодної війни» другої половини ХХ ст. є важливим підґрунтям для розуміння тенденцій взаємовідносин у сучасному світі. Актуалізація проблеми дослідження історіографії цього явища спричинена виникненням нових підходів, поглядів, доступом до нових архівних даних та цифрових матеріалів спецслужб протиборчих сторін.

У зв'язку з тим, що американо - радянське протиборство здебільшого не висвітлювалося об'єктивно радянськими та пострадянськими науковцями в період конфронтації, доцільно звернути увагу на широкий та різноманітний спектр наукових здобутків американських дослідників. Вони поділяють історіографію визначеного періоду на «стару» (1946 - 1991рр.) та «нову» (1991 - т.ч.)

На відміну від радянських досліджень того часу, у США існує декілька напрямків наукових розробок присвячених проблематиці виникнення та розгортання «холодної війни». До основних американських наукових шкіл першого із зазначених періодів історіографії, належать: ортодоксальна, ревізійністська, пост - ревізійністська та нео - ортодоксальна.

Пропонуємо зупинитись на школі, яка з'явилась першою. Ортодоксальна школа виникла в другій половині 1940-х років та активно працювала до першої половини 1960-х. Вона отримала неофіційну назву - «традиційна», в зв'язку з підтримкою офіційної позиції влади. Одним з основоположників «традиційної» школи вважається Дж. Кеннан. Саме постулати його «довгої телеграми» за твердженнями фахівців лягли в основу наукових пошуків представників школи. Аналізуючи роботи істориків ортодоксального напрямку У. Макнейла, Г.Файса, А.Шлезінгера, Дж.Комбса, можна стверджувати, що основна ідея «традиціоналістів» - показати Радянський Союз безжальним агресором. Водночас Сполучені Штати висвітлювались з позитивного боку. В своїх наукових розробках вищезазначені дослідники припускали, що Сполучені Штати вимушені утвердитися в якості глобальної сили проти наростаючої комуністичної загрози. Історики підкреслювали, що початок «холодної війни» став результатом післявоєнного розподілу Європи та відмовою СРСР від співпраці з демократичним Заходом.

Таким чином, головними тезами ортодоксальної школи можна вважати:

- 1) радянська агресія з точки зору експансіоністської політики в Східній Європі знищила будь-яку надію на мирну співпрацю між СРСР і США;
- 2) комуністична ідеологія та історія не давали жодної надії на компроміс між капіталістичним і комуністичним устроями;
- 3) Сполучені Штати прагнуть виключно миру;
- 4) дії Америки були спрямовані на захист принципів свободи і демократії в усьому світі від комуністичної агресії.

Отже, ортодоксальне бачення «холодної війни» займає чільне місце в сучасних наукових дискусіях американських дослідників. Водночас слід зауважити, що незважаючи на використання вченими-ортодоксами значної кількості архівних джерел, державних документів, мемуарів та листів вищого керівництва держави прослідковується чітка однобічність у поглядах. Тому аналіз ортодоксальної теорії окремо від поглядів інших шкіл не може об'єктивно окреслити проблематику явища «холодної війни».

Ковальський С. В.

*Кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та
новітньої історії Одеського національного університету імені
І.І. Мечникова (м. Одеса)*

СТРАТЕГІЧНА РОЛЬ О. КІПР У АРАБО-ІЗРАЇЛЬСЬКОМУ КОНФЛІКТІ (1948-1991 РР.)

В період «холодної війни» о. Кіпр мав важливе стратегічне значення в контексті регіональної безпеки. Такому статусу Кіпр зобов'язаний двом аспектам. По-перше, острів неодноразово опинявся в епіцентрі греко-турецьких суперечок, спричиняючи дипломатичні та політичні конфлікти між двома країнами-членами НАТО. По-друге, розташування Кіпру на транспортних магістралях між Європою та Близьким Сходом з одного боку, Туреччиною та зоною Суецького каналу – з іншого, перетворювали його на зручний форпост для оперативних дій в зоні арабо-ізраїльського конфлікту. В силу зазначеного географічного фактору Кіпр був втягнутий в процеси, що відбувалися в регіоні в 1980-ті рр. Це перетворювало острівну республіку на арену протистояння між Ізраїлем та арабськими країнами, центр боротьби з наркотрафіком, зону дипломатичних скандалів тощо. Таким чином, Кіпр, будучи учасником Руху Неприєднання, проти своєї волі ставав об'єктом пильної уваги як головних полюсів «холодної війни» (США та СРСР), так й регіональних держав. Геополітичне становище Кіпру активно використовувалось усіма гравцями, зацікавленими в контролі над середземноморським та близькосхідним регіонами.

Проблема стратегічного значення о. Кіпр досліджувалась автором й раніше. Була описана роль острова в контексті регіональної політики Великої Британії та системи безпеки в 1950-х рр. [6] Окремі аспекти цього питання розглядались в статтях українських дослідників Гончара Б.М., Гуменюка Б.І., Конопацького Є. та інших. Узагальнюючої роботи, яка б провела паралель між близькосхідними процесами та статусом Кіпру в українській історіографії ще не видавалось. Враховуючі наявність великої кількості оприлюднених фотокопій документів зовнішньополітичних відомств США та Великої Британії, ця обставина робить обрану тему науково обґрунтованою.

Мета дослідження полягає у аналізі стратегічного значення острова як геополітичного та геостратегічного об'єкту в регіоні часів «холодної війни». Такий підхід дозволить в перспективі розширити розуміння сучасного становища на Близькому Сході, доповнити системний аналіз близькосхідних проблем новими аспектами.

Історія Кіпру як стратегічно-важливого об'єкту в Середземному морі часів «холодної війни» поділяється хронологічно на два етапи відповідно до його ролі в близькосхідних

процесах. Перший етап співпадає з колоніальним правлінням британців в 1945-1960 рр. В означений проміжок часу острів адміністративно та економічно залежав від Великої Британії. Кіпр являв собою територію, всі ресурси якої, в тому числі геополітичні, використовувались метрополією та її союзниками на власний розсуд. Другий етап припадав на період незалежності Кіпру з 1960 р. до завершення «холодної війни». Внутрішня періодизація цього етапу, яка пов'язана із етнічними конфліктами та розколом кіпрської держави, мала другорядне значення для близькосхідного регіону. Для визначення стратегічної ролі острова в контексті арабо-ізраїльського конфлікту враховувались такі події, як війни 1967 р., 1973 р., 1982 р., «боротьба на виснаження» 1967-1973 рр. та військово-політична ситуація після Першої Ліванської війни 1982 р.

В другій половині 1940-х рр. перед Британською імперією постала проблема неконтрольованого переселення євреїв з Європи в Палестину. Означений процес викликав політичний дисбаланс в британських володіннях на Близькому Сході. Незадоволення арабського населення Палестини та спорадичні міжетнічні сутички заважали переговорам по наданню цим територіям незалежності. Утримання демографічної ситуації в регіоні під контролем стало пріоритетом для британської політики. Тому Велика Британія пішла на крайні міри. Англійська влада обладнала 12 спеціальних таборів на Кіпрі для єврейських переселенців. Офіційно заявлена кількість євреїв, що перебували в кіпрських таборах з 1946 по 1948 рр., складала 52.384 чол. [17, р. 125, 135]. Табори використовувались для концентрації євреїв з подальшим переселенням їх в Палестину за квотою в 1500 чол. на місяць [17, р. 112]. Необхідність в таборах відпала після проголошення незалежності Ізраїлю в 1948 р. Ті хто там залишався в 1948 р. отримали змогу переїхати до нової Батьківщини. Таким чином, в Першій арабо-ізраїльській війні, яка тривала з 1947 по 1949 рр., о. Кіпр виконував гуманітарну функцію.

Вперше про Кіпр як про важливий стратегічний об'єкт заговорили в середині 1950-х р., коли виникла загроза націоналізації Суецького каналу та втрати британської військової присутності в Єгипті. Під час Суецької кризи 1956 р. Кіпр став опорною базою антиєгипетських союзників для проведення військової операції в регіоні. На острові був розміщений штаб англо-французького командування під керівництвом англійського генерала Кейтелі та його заступника – французького віце-адмірала Баржо.

В першій половині 1950-х рр. острів був непристосований для військово-морських сил по причині незручності його узбережжя, про що згадував прем'єр-міністр Аттоні Іден у своїх мемуарах [5, с. 137]. Але, як база тилового забезпечення та військово-повітряних сил Кіпр мав велике значення. Звіти Ради Раціональної Безпеки США, з посиланням на інформацію американського військового аташе в Парижі, зазначали, що французька сторона ще з середини

серпня 1956 р. активно залучала Кіпр для підготовки операції на Синайському півострові. В кінці літа 1956 р. в аеропорт Нікосії та в морські порти острова почали прибувати транспорт, вантажі та військові контингенти французів в кількості приблизно 1 тис. чол. [24, р. 9] У Фамагусту були перекинуті 150 військовослужбовців з 7 десантної механізованої дивізії та 10 легкої піхотної дивізії, що дислокувалися в Алжирі [24, р. 10]. В подальшому кількість військовослужбовців Франції на Кіпрі збільшувалась. 21 вересня 1956 р. на Кіпр з німецької дислокації були переведені 3 військові підрозділи з важким озброєнням [23, р. 2]. Перед початком бойових дій на Кіпрі нараховувалось вже 1300 чол. тільки з обслуговуючого персоналу французів та ескадрон літаків F84F [22, р. 4]. В англійському Парламенті лунали звинувачення щодо запрошення французьких військ на Кіпр напередодні спільної операції в зоні Суецького каналу. Такі дії були названі: «найнебезпечнішою серед усіх дурних та диких речей, які робив уряд» [15, с. 65].

На дебатах в британському Парламенті в середині вересня 1956 р. була оголошена загальна цифра в 30 тис. британських військових та 9 тис. французьких військових, які дислокувались на Кіпрі [16, с. 390]. Англійський публіцист та політичний діяч П. Датт, який в 1959 р. приділив цій проблемі особливу увагу, вслід за матеріалами англійської преси наводив вочевидь занижену загальну кількість військовослужбовців на Кіпрі в 15 тис. чол. [2, с. 456-457]

Стратегічне значення Кіпру змінилось після Суецької кризи 1956 р. Ця обставина була пов'язана із погіршенням англійських позицій у Східному Середземномор'ї та на Близькому Сході після втрати контролю над Суецьким каналом. П. Датт вважав, що англійська геополітика на Близькому Сході була переглянута трохи раніше 1956 р. та зосереджена на Кіпрі як на основній базі в цьому регіоні ще в середині 1950-х рр. Автор вважав, що англо-іранські договори 1954 р. стали відправним моментом зміни пріоритетів Лондону. На його думку, значення острова як воєнно-політичного плацдарму посилилось в тому ж році після укладення англо-єгипетської угоди про евакуацію британських військ із зони Суецького каналу [2, с. 335]. Вже з 1 грудня 1954 р. з Суєцу в кіпрський район Епіскопі (25 км. від Лімасолу) почалась передислокація штабу англійських сухопутних військ та командування британських військово-повітряних сил на Близькому Сході [1, с. 10].

Згідно колоніальним звітам, в другій половині 1950-х рр. планувалось будівництво військової бази в районі Декелії на 5 тис. солдатів та найбільшої на Близькому Сході військово-повітряної бази біля Акротирі. Фінансові витрати на військові потреби острова вказували на збільшення його значення в загально імперській системі. Якщо за період 1952-1953 рр. було витрачено 554,280 англ. фунтів, а за 1953-1954 рр. – 1,742,769 англ. фунтів, то з 1955 р. по 1956 р. витрати склали 6,565,074 англ. фунтів [11, р. 89]. Таким чином, тільки за 1956 р. Велика Британія витратила в 2 рази більше коштів, аніж за попередній трьохрічний термін.

Британські урядовці також звернули увагу на зростання ролі «кіпрських позицій». В Парламенті ця дискусія була висловлена формулою: «військова база на Кіпрі, чи Кіпр як військова база?» [16, с. 390]. 14 березня 1956 р. під час дебатів у англійському Парламенті прем'єр-міністр А. Іден заявив, що «єдина можливість гарантувати безпеку Великій Британії та її громадянам полягає у встановленні контролю над родовищами нафти на Близькому Сході, що неможливо без стратегічної ініціативи на Кіпрі» [14]. Він підкреслив, що збереження контролю над островом гарантуватиме стабільність в східно-середземноморському регіоні. Його думку поділяв міністр закордонних справ Великої Британії Алан Леннокс-Бойд, зазначивши в вересні 1956 р., що Кіпр мав ключове значення для стратегічних інтересів країни [16, с. 369]. На той час майже усі англійські урядовці сходились на думці, що Кіпр був гарантією виконання умов Багдадського Пакту та трьохстороннього договору по арабо-ізраїльським кордонам.

Після проголошення незалежності Кіпру в 1960 р. його стратегічна цінність для Лондона не зменшилась. Головною умовою підписання Акту про незалежність з боку колишньої метрополії було надання Великій Британії права на користування зазначеними вище базами в Акротирі та Декелії. Таким чином, британська сторона, втрачаючи політичний контроль над Кіпром, зберігала за собою стратегічну ініціативу в регіоні. Лондонська конференція від 19 лютого 1960 р., один з головних кіпрських державотворчих форумів, не залишив поза увагою британські інтереси. Згідно ст. 23 Лондонської конференції, Велика Британія закріплює за собою право розпоряджатися кіпрськими територіями Декелія та Акротирі, відведеними під військові бази [29, р. 9]. Усі умови утримання визначених територій під британським суверенітетом обговорювались на 70 сторінках в доповненні до «Угоди про заснування республіки Кіпр». В договорах відзначались усі деталі, пов'язані з військовою присутністю Великої Британії на Кіпрі, від кордонів військових баз до фінансування та керування військовим контингентом.

Важливим етапом еволюції стратегічного значення о. Кіпр стала Четверта арабо-ізраїльська війна 1973 р. США звернули увагу на надзвичайну зручність острова для проведення операцій військового та невійськового характеру. Тому після цієї війни почали всебічно використати його переваги. Радянський дослідник В.А. Шмаров, посилаючись на грецьку пресу, наводив факти того, що британська база Акротирі використовувалась в 1973 р. для переведення американської техніки, в тому числі літаків, в склад ізраїльської армії [9, 30]. Але без конкретних документальних підтверджень цей аспект залишався в дискусійному полі. Реальні масштаби використання острова в зазначений період наводять документи американської розвідки. Одним з таких документів є телеграма адресована посольству США в Нікосії, в якій докладалось, що 11 жовтня 1973 р. на Акротирі здійснили посадку 57 літаків Фантом ВПС США. 25 з них в той же день злетіли в сторону американських авіабаз в Туреччині

[13]. Конкретна мета маневру з використанням англійської авіабази не зазначалась, але рекомендувалось не повідомляти про подію кіпрській стороні, так як кіпрська влада виступала категорично проти використання їх території проти арабів. До того ж надавався припис в разі потреби заспокоїти «арабське посольство». Це джерело однозначно свідчило про те, що кіпрські бази були задіяні американцями для своїх тактичних задач в регіоні Близького Сходу в супереч інтересам кіпрського уряду.

На офіційному рівні СРСР не висловлював своєї обізнаності в цьому аспекті. Скоріш за все, ця авіагрупа була описана в журналі Міністерства Оборони СРСР «Зарубежное военное обозрение» як така, що прямувала через Іспанію до місця бойових дій 10 жовтня. Видання нарахувало лише 48 «Фантомів». Втім, в змістовній аналітичній статті, де наводився значний об'єм технічної інформації, Кіпр як транзитний об'єкт жодного разу не згадувався [7]. Радянські інформаційні джерела датували перше безпосереднє використання англійських баз американцями 1974 роком, тобто наступного року після Четвертої арабо-ізраїльської війни. Так охарактеризував спеціальну операцію американців журнал «Международная жизнь» за 1974 р. [8, с. 131] В журналі описувалась дислокація американського вертолітного обладнання та військового персоналу на базі Акротирі в квітні 1974 р. Заявлена мета операції полягала у проведенні саперно-інженерних робіт по ліквідації наслідків бойових дій в зоні Суецького каналу. З цією ж метою до бази британського флоту в Декелії був підведений американський вертольотоносець із 250 морськими піхотинцями. Таким чином, навесні 1974 р. американці застосовували Кіпр як опорну базу для виконання технічних задач.

Після Четвертої арабо-ізраїльської війни Кіпр використовувався американськими військовими не тільки для виконання технічних задач, таких як саперно-інженерна робота, але й як зручний центр проведення розвідувальних операцій. Заступник директора Міжнародного інституту стратегічних досліджень Ричард Берт в статті для «New York Times» від 1979 р. зазначав, що на Акротирі розміщувались американські літаки-розвідники U-2 для моніторингу ситуації в зоні Близького Сходу [10]. Ще восени 1973 р. існували секретні інструкції, які надавали можливість використовувати британські суверенні території Кіпру для базування розвідників U-2R та SR-71 з метою спостереження за процесом припинення вогню в зоні Суецького каналу та Голанських висот [25, р. 6]. На карті, яка супроводжувала вказані інструкції, база Акротирі, серед інших запропонованих (в Туреччині, Греції та Італії), виявлялась найзручнішою, з найближчим коридором для входження в зону розвідки, що було окремо відзначено [25, р. 10].

Кіпр потрапляв в окремі епізоди арабо-ізраїльської ворожнечі, іноді сам перетворюючись на арену бойових дій. В 1978 р. у зв'язку із так званим єгипетським рейдом на Ларнаку загострилась дипломатична криза між Єгиптом та Кіпром. Причиною взаємних звинувачень

став збройний інцидент між Національною гвардією Кіпру та спецназом Єгипту, який без дозволу почав антитерористичну операцію в кіпрському аеропорту проти палестинських бойовиків. Внаслідок перестрілки загинуло 15 єгипетських командос на кіпрській території [20, р. 2]. Справа дійшла до розриву дипломатичних відносин між Нікосією та Каїром, які відновились тільки через три роки.

25 вересня 1985 р. на території Кіпру спалахнула ще одна криза, пов'язана із палестинськими терористами. Внаслідок захоплення заручників арабськими бойовиками були вбиті 3 ізраїльські туристи. Інцидент відбувся в бухті Ларнака під час захоплення яхти. Ізраїль звинуватив кіпрську владу в неефективності її антитерористичних дій [21]. Кіпрський інцидент спровокував ізраїльську операцію «Дерев'яна нога», яка полягала у бомбардуванні штабу Організації Визволення Палестини в Тунісі [30].

«Кіпрський фактор» в контексті близькосхідних проблем з'явився на порядку денному міжнародних новин й під час Першої Ліванської війни в 1982 р. В меморандумі інформаційної служби ЦРУ (FBIS) від 11 жовтня 1983 р. констатувалось, що на сторінках світової преси Кіпру приділена значна увага. Одне з питань, що найбільше дискутувалось, полягало у «ролі Кіпру в Ліванській кризі» [19, р. 1]. Зазначалось, що військова база Великої Британії в Акротирі активно використовувалась для матеріального забезпечення багатонаціональних військ. Особливо запеклу дискусію, на думку інформантці, викликав інцидент, який відбувся 16 вересня 1983 р., пов'язаний з примусовою посадкою на військовий аеродром Акротирі двох літаків ліванських військово-повітряних сил, які повертались з місії в районі Ліванських гір [19, р. 1]. До того ж, на авіабазі Акротирі було утворено «об'єднане англо-американське командування оперативного керування в зоні Східного Середземномор'я». Під час Ліванської війни кіпрський уряд заключив домовленості із США про надання права використовувати аеропорт в Ларнаці міжнародними силами, де американці створили власні обслуговуючі комплекси [3, р. 25].

В другій половині 1980-х рр. різко погіршилась ситуація на Близькому Сході та виникла терористична загроза дипломатичним представництвам США. Вашингтон посилив засоби безпеки своїх дипломатів. З цією метою американська влада облаштувала на Кіпрі «дипломатичний коридор» із арабськими країнами. Між британськими військовими базами на Кіпрі та американським посольством в Бейруті курсували вертольоти, які доставляли кореспонденцію, персонал та високопосадовців. Цей припис був обов'язковим і фігурував як інструкція в меморандумах, пов'язаних із стратегією США в період з 1986 по 1988 рр. [18] Слід відмітити, що в 1976 р. в плані евакуації цивільного персоналу з Американського посольства та Американського університету в Бейруті серед інших баз НАТО в Середземному морі, фігурувала Акротирі, де розміщались 4 важкі транспортні вертольоти HH-53 [12, р. 26].

Крім того, в стратегію безпеки США входив контроль над основними наркотрафіками світу, де «ліванський трафік» займав не останнє місце. Власних контролюючих відомств для наркоборотьби у США на Близькому Сході в середині 1990-х рр. не існувало. Тому основний центр Управління по боротьби з наркотиками створили в складі посольства США на Кіпрі. Управління по боротьбі із наркотиками було невеликим за своїм штатом, але мало компетенцію, що розповсюджувалась на весь регіон, в тому числі й на Ліван. Нікосійське відділення Управління встановило масштаби наркозагрози, яка виходила з Лівану та визначила Кіпр як ключовий транзитний пункт між Близьким Сходом та Європою [27].

В кінці 1980-х рр. Кіпр отримав ще одну функцію в регіоні – інформаційну. Після того, як 16 березня 1985 р., в Бейруті було викрадено журналіста Associated Press, більшість інформаційних агенцій переглянули свій підхід до організації роботи на Близькому Сході. Associated Press, Agence France Press, а в слід за ними й інші, перенесли свої близькосхідні офіси на Кіпр та розгорнули там телекомунікаційні центри [26, р. 9]. Газета «The Cyprus Weekly» в 1985 р. зазначала, що, окрім Єгипту, Кіпр був єдиною країною, де одночасно знаходились посольство Ізраїлю та офіс Організації Визволення Палестини. Також, на той момент Кіпр залишався єдиною державою, яка зберігала регулярне паромне сполучення із Бейрутом [28]. Ці обставини полегшували транспортний зв'язок як з Ізраїлем, так й з арабськими країнами, та перетворювало Кіпр на найзручніший комунікаційний центр на Близькому Сході. Але не минуло й без конфліктів. Так в 1987 р. Ізраїль звинувачував кіпрську владу у тому, що на її території знаходилась координаційна база Організації Визволення Палестини. І, хоча кіпрська сторона спростовувала свою співпрацю із палестинцями, ізраїльські патрульні кораблі інспектували паромне сполучення Кіпру із Ліваном з метою запобігання незаконного перевезення палестинських бойовиків [27].

Таким чином, о. Кіпр як стратегічний об'єкт відіграв важливе значення у вирішенні військово-політичних та гуманітарних завдань, а також вирішував інфраструктурні потреби англійців, а потім й американців, в регіоні. Протягом «холодної війни» роль Кіпру для провідних держав світу змінювалась від «Кіпру-бази Великої Британії» до американського форпосту, що інтегрувався в систему захисту регіональних інтересів. Арабо-ізраїльський конфлікт, що в різних своїх кондиціях існує від кінця 1940-х рр. до сьогодні, кращим образом продемонстрував зміни в регіональному статусі острова. Ця конфронтація активізувала всі геополітичні важелі, змушуючи такі держави як Велика Британія та США прикладати зусилля для збереження контролю над ситуацією в регіоні. З цією метою залучались всі можливі механізми, одним з яких була територія британської колонії, а потім й суверенної республіки Кіпр. Протягом перших арабо-ізраїльських війн Кіпр використовувався виключно британцями та, з їх дозволу, союзниками. В подальшому кіпрські території все більше

опинялися в зоні американської уваги, перетворюючись на частину американської військової та невійськової інфраструктури.

Джерела та література:

1. Анатольев Г. Проблема Кипра / Г. Анатольев, В. Орлов – М.: Знание, 1959. – 148 с.
2. Датт П. Кризис Британии и британской империи / Палм Датт; [авотризи́р. пер. с англ.] – М.: Изд-во иностранной лит-ры, 1959. – 586 с.
3. Егоров Б.Г. Кипр: тревоги и надежды. – М., 1986. – 63 с.
4. Зарубежная военная хроника // Военный вестник. – 1956. – № 12. – С. 78-79.
5. Иден А. Мемуары (отрывки) / Антони Иден // МЖ. – 1960. – № 5. – С. 129-140.
6. Ковальський С.В. Кіпрська політика Великобританії в контексті близькосхідної безпеки в 1950-60-ті рр. / С.В. Ковальський // Британская политика и мир: контуры исторического взаимодействия. Сборник научных статей. К 55-летию профессор Михаила Степановича Бурьяна. – Луганск - Одесса, 2011. – С. 108-115.
7. Михайлов В. Авиация Израиля в войне 1973 года / В. Михайлов // ЗВО. – 1974. – № 8. – С. 45-51.
8. Петряшена Н. Кипр. Происки империализма не прекращаются / Н. Петряшена // МЖ. – 1974. - № 12. – С. 131-132.
9. Шмаров В. Кипр в средиземноморской политике НАТО / В. Шмаров. – М., 1982. – 248 с.
10. Burt R. U.S. May Use Modified U-2 Plane to Monitor Soviet Missiles Testing / R. Burt // New York Times. April 4, 1979.
11. Colonial Report. Cyprus 1955 / Colonial Office. – London: Her Majesty's Stationery Office, 1956. – 144 p.
12. Combine Force Helicopter Lift Capabilities // Lebanon Crisis. Box 9. P. 26. Richard B. Cheney. Gerald R. Ford Library. – Mode of Access: <https://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/0005/1561507.pdf> [27 жовтня 2018 p.]
13. Cyprus Paper: U.S. Phantoms Land at British Base in Cyprus. October 11, 1973. – Mode of Access: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/LOC-НАК-185-3-21-0.pdf> [27 жовтня 2018 p.]
14. Daily Worker. – 1956, March 15; June 5.
15. Hansard HC Deb 12 September, 1956, vol. 558, cc. 2-149. – Mode of Access: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1956/sep/12/suez-canal> [27 жовтня 2018 p.]
16. Hansard HC Deb 14 September 1956, vol. 558, cc. 355-454. – Mode of Access: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1956/sep/14/cyprus> [27 жовтня 2018 p.]
17. Keser U. Jewish Survivors and Detention Camps in Cyprus after the Second World War / U. Keser // Journal of Modern Turkish History Studies. – 2013. – Spring. – P. 105-138.
18. Lebanese Situation. Talking Points for the DCI. September 29, 1988. – Mode of Access: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP06T00412R000707380017-8.pdf> [27 жовтня 2018 p.]
19. Monthly Report – September 1983, FBIS, Nicosia, October 11, 1983. 6 p. – Mode of Access: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP86-00040R000100260004-3.pdf> [27 жовтня 2018 p.]

20. National Intelligent Daily Cable. February 23, 1978. 4 p. – Mode of Access: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/1978-02-23.pdf> [27 жовтня 2018 р.]
21. New York Times. September 26, 1985.
22. NSC Briefing. Background – Suez Development . October 24, 1956. 5 pp. – Mode of Access: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79R00890A000700100038-8.pdf> [27 жовтня 2018 р.]
23. NSC Briefing. Background – Suez Development. September 25, 1956. 5 pp. – Mode of Access: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79R00890A000700090030-8.pdf>
24. NSC Briefing. Background – Suez. September 4, 1956. 12 pp. – Mode of Access: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79R00890A000700090024-5.pdf> [27 жовтня 2018 р.]
25. Photographic Capabilities to Monitor Middle East Cease-Fire, October 22, 1973. 10 p. Mode of Access: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80B01495R001200080022-0.pdf> [27 жовтня 2018 р.]
26. Special Report Dateline Cyprus. July 1, 1987 // Cyprus Life. – July, 1987. – P. 9-12.
27. Tyler P.E. Smugglers, Gun Runners, Spies Cross Path in Cyprus // Washington Post, March 12, 1987.
28. The Cyprus Weekly. 1987, July 3-9.
29. Treaty Concerning the Establishment of the Republic of Cyprus (With Exchanges of Notes). Nicosia, August 16, 1960 // Treaty Series № 4 (1961). – Cmnd. 1252. – London: Her Majesty's Stationery Office, 1961. – P. 9.
30. Washington Post. October 2, 1985.

БОЙОВІ ДІЇ В ЧЕРВОНОМУ МОРІ У 1990 РОЦІ. ПАДІННЯ МАССАУА

Громадянська війна в ефіопії 1970-1991 рр. або війна за незалежність Еритреї – тема практично не розроблена у вітчизняній історіографії. По радянській пресі, як історичному джерелу прослідкувати цей конфлікт не можливо – фактично нічого про нього не писалось. Російськомовна та україномовна історіографія приділяли цьому конфлікту мізер уваги, лише констатуюч його факт. Саме тому, майже увесь масив інформації цього конфлікту ми змушені брати з західних публікацій і інтернет-форумів, які останнім часом стали деяким «викидом джерел», хоча в багатьох випадках їх походження залишається під питанням.

Між тим, цей конфлікт своєрідний і суттєво виділяється з багатьох аналогічних тим, що морська його складова, на певних етапах була навіть важливішою, ніж те, що відбувалося на суші. Більше того, саме цей аспект може слугувати чітким прикладом вкрай не розумного розпорядження однієї зі сторін конфлікту чисельним і відносно сучасним для її масштабу військовим флотом.

Ефіопія до середини 1990 р. мала великий в регіональному плані і сильний флот - 3500-4000 чоловік особового складу, командувач ВМС підпорядковувався міністру оборони. Корабельний склад складався з:

-Два 1070-тонних сторожевих корабля (СКР) пр.159 (тут і далі по класифікації НАТО - Petya II) - «F-1616» (21.07.1983 «СКР-94») і «F-1617» (19.03.1984 «СКР-115»).

-Чотири 245-тонних ракетних катера (РКА) пр.205ЕР (Osa II) - «FMB-160», «FMB-161», «FMB-162», «FMB-163».

-Два 250-тонних торпедних катера (ТКА) пр.206МЕ (Turya) - «FTB-112», «FTB-113».

-Два 200-тонних ТКА пр.205ЕТ (MOL) - «FTB-110», «FTB-111» передані в 1978 р зі складу ВМС НДРЙ

-Три 118-тонних американських патрульних катери типу Swiftships 105 - «P-201», «P-203», «P-204».

-Чотири 50-тонних артилерійських катера (АКА) пр.1400МЕ (Zhuk) - «P-205», «P-206», «P-207», «P-208».

-Один 80-тонний американський патрульний катер типу Cape - «PC-15».

-Одне 2800-тонне навчальне судно «Ефіопія», озброєне 1-127 мм зброям.

-Один 720-тонний морських тральщик (МТЩ) ін. 266М (Natyа) з 01.1991 р - «№ 634».

-Один 420-тонний базовий тральщик (БТЩ) пр.1265 (Sonyа) з 1989 р - «№ 441».

- Два 800-тонних середніх десантних корабля (СДК) пр.771 (Polnochny В-клас LTC.) - «LCT-1037» і «LCT-1038».

- Один 670-тонний французький СДК Edic клас LTC - «LCT-1034».

- Два 995-тонних західнонімецьких СДК Chamo клас LCLS. - «LCT-1035», «LCT-1036».

- Шість 38-тонних десантних катери (ДК) пр.1785 (Т-4 клас LCVPs.)

- Один прибережний танкер типу Toplivo-2 - «А-502».

- Чотири 11,5-тонних американських прибережних патрульних катери типу GB - «GB-21», «GB-22», «GB-23», «GB-24» [3].

Не дивлячись на всю цю силу, корабельний склад відчував брак особового складу флоту, і контролювати прибережні води ефіопський флот вже не міг. В кінці 1989 р. за словами західних військових аналітиків еритрейські сепаратисти придбали для свого флоту до 24 потужних швидкохідних катерів щоб патрулювати Червоне море. Лідери повстанців відмовляються говорити, де вони отримали свої нещодавно придбані швидкохідні катери. Відомо, що Еритрейський Народний Визвольний Фронт (EPLF) мав представництва та емісарів в багатьох арабських країнах, включаючи Кувейт і Саудівську Аравію, де є велика кількість заможних еритрейських бізнесменів, які спонсорують фронт. Крім того, представники фронту є в Сирії та Лівії. Новий флот заколотників, створив значну загрозу судноплавству в Червоному морі, головної артерії по якій здійснювалися радянські поставки.

3 січня 1990 р. опівдні в районі Мерса Галбуб три швидкісних катери сепаратистів атакували польський суховантаж «Болеслав Кривоустий» який вийшов з суданського порту другого січня в Массауа з вантажем бавовни і кераміки. Суховантаж «притиснули» до берега в 350 метрах від пляжної смуги, де воно сіло на міліну. З його борту полетіли сигнали «SOS». В результаті влучень снарядів корабель загорівся. Екіпаж з 28 чоловіків і 2 жінок, був захоплений Народним фронтом визволення Еритреї та на двох катерах привезений в маленький порт в північній Еритреї. Шістдесятирічний капітан судна Анджей Сікорські, для якого цей рейс був останнім перед відставкою розповідав, що партизани раптово з'явилися на трьох швидкохідних катерах увечері 3 січня. Один з катерів був озброєний чотириствольний автоматом, другий був оснащений безвідкатним зброям, а третій базуками. Нападники ігнорували всі прохання, припинити напад. При цьому моряки корилися їх вимогам, щоб зупинитися і що судно несло польській прапор, так само як і ефіопський прапор, як того вимагають закони входячи в національні води. Він кричав з моста на портативний мегафон, що це польське судно. Але після відкриття вогню, нападники не звертали увагу на заклики капітана припинити вогонь. Вся сторона правого борта походила на решето. Вогонь охопив судно через 10 хвилин, після другого або третього пострілу. Оскільки було вже темно команда включила освітлення в каютах, щоб знайти вогнегасники та інші засоби боротьби з вогнем, партизани відкрили вогонь

по ілюмінаторів в яких горіло світло. Всього обстріл судна тривав дві з половиною години. 21 січня 1990 року екіпаж польського суховантажу «Болеслав Кривоустий» був звільнений, завдяки активним діям дипломатів, доставлений в Порт Судан (Судан), і звідти на літаку вивезений до Польщі. Було визнано, що судно не підлягає ремонту і 4 квітня 1990 р. «Болеслав Кривоустий» виключений з реєстру [1].

5 січня палаючий та кинутий корабель «Болеслав Кривоустий» був знайдений на міліні в ста кілометрах на північ від Массауа, в районі Мерса Галбуб польським судном «Адам Асник» який теж був обстріляний і змушений був рятуватися. 8 січня Фронт визволення Еритреї взяв на себе відповідальність за обстріл двох польських судів. Лідер Еритрейського Народного Визвольної Фронту, Исаяс Афеворк, сказав після обстрілу польських судів, що Массауа перебував у військовій зоні і є пунктом отримання поставок радянської зброї для ефіопської армії і що Еритрейське угруповання заколотників "не може сидіти без діла", дозволяючи таке нарощування. На закінчення він знову заявив що вони будуть обстрілювати будь-яке судно яке йде з вантажами для ефіопського уряду, а також будь-які судна які йдуть з Ізраїлю [1].

Ізраїльські судна виявилися в числі потенційних цілей Народного фронту визволення Еритреї не випадково. Відносини між Ізраїлем і Ефіопією здійснювалися негласно протягом десятиліть. Закривши очі на проведену Тель-Авівом в 1984 р операцію з вивезення фалашей, ефіопська влада отримала в наступному році від ізраїльтян партію радянських озброєнь захоплених під час війни в Лівані. Цим співпраця не обмежилася. За даними EPLF в 1987 р ефіопський уряд отримав від Ізраїлю військову допомогу на суму 83 мільйони доларів. Десятого грудня 1989 р. британська газета «Sunday Times» повідомила, що Ізраїль таємно постачав касетні бомби Ефіопії. Ці звинувачення були повторені в «New York Times» 21 січня 1990 року, де з посиланням на американських урядовців стверджувалося, що Ізраїль був джерелом касетних бомб, використовуваних ефіопськими повітряними силами [4]. Конфіденційний звіт конгресу, написаний в лютому 1991 р просочився в «Washington Jewish Weekly», він підтвердив, що в 1989 р. Ізраїль поставив в Ефіопію приблизно 100 касетних бомб використовуючи підставні аргентинські і чилійські фірми, і що поставка ще більшої кількості бомб була відкладена після того як піднявся шум.

Відновивши дипломатичні відносини з Ефіопією в листопаді 1989 року, 17 грудня 1989 р. відкрилося посольство в Адісс-Абебі, Ізраїль за повідомленнями уклав з режимом секретну угоду. Він проводить операцію «Соломон» з перевезення до Ізраїлю з Аддіс-Абеби на літаках 16500 фалашей (ефіопських євреїв). Натомість за дозвіл їм емігрувати, Ізраїль постачає режиму Ефіопії зброю. Дані про кількість поставлених озброєнь відсутні. За одними даними було поставлено близько 100 тисяч автоматів Калашникова захоплених у вигляді трофеїв в ході воєн з арабами, по іншим 150.000 автоматів, касетні бомби і 10-20 військових радників. І хоча уряди

обох країн заперечували поставки бомб та озброєнь, або існування військового договору між країнами, ізраїльський посол в Аддіс-Абебі визнав присутність кількох радників і поставки невеликої кількості армійського спорядження [5].

Дванадцятого січня представники EPLF офіційно оголосили, що з цього дня не будуть пропускати в Массауа іноземні кораблі, який би вантаж вони не везли. Тим, хто знехтує цим попередженням, загрожує така ж доля, яка спіткала польське судно. Фактично це означало військову блокаду Массауа. Після цього було дано всім судами надзвичайне застереження про небезпеку плавання у суданської і ефіопської берегової лінії від порту Судан (Судан) до порту Асеб (Ефіопія).

З 2 лютого 1990 року Указом Президента Народної Демократичної республіки Ефіопії архіпелаг Дахлак оголошений фронтом.

До цього часу Радянський Союз значно скоротив обсяги військових поставок до поставок запасних частин, амуніції і деяких видів легкої стрілецької зброї і повністю вивів своїх військових фахівців з районів бойових дій. Пояснюючи цю зовнішньополітичну акцію, радянський уряд заявив в лютому 1990 року, що «... радянсько-ефіопську співпрацю у військовій області направлено на надання сприяння будівництву ефіопських збройних сил з метою відбиття зовнішньої агресії, в їх функції не входять участь у внутрішньому конфлікті». Але і виведення радянських радників не обійшлося без втрат. 7 лютого 1990 р. в Ефіопії в районі населеного пункту Дері-Дау в тумані врізався в гору і розбився радянський вертоліт «Мі-8», на ньому загинуло 17 осіб, в тому числі 6 радянських військових [2].

Восьмого лютого 1990 р. бійці EPLF почали операцію «Fenkel» - наступ на порт Массауа - головну базу урядових ВМС. EPLF почав скоординований наступ 8 лютого 1990 р. 13.00 на всій двохсот кілометровій лінії фронту, від західної його частини у міста Керен до південного краю, що в 40 км на північ від Массауа. 85-та дивізія повинна була діяти уздовж дороги Асмера-Массауа, 61-та дивізія рухалася до Гинда, а 70 дивізії доручили наступати на Массауа. Протягом перших чотирьох годин після початку наступу західне крило сил EPLF захопило сім танків, п'ять реактивних установок залпового вогню БМ-21 та інше військове обладнання. Східний фланг ефіопської оборонної лінії був прорваний вдень 9 лютого, і сили EPLF почали наближатися до Массауа з двох сторін. При цьому, вони просунулися на 60 км вперед. Але вони повинні були зламати опір ефіопського гарнізону який тримав контроль над дорогою Асмера-Массауа протягом 40 км. Після запеклого бою який тривав 72 години портове місто Массауа опівдні 10 лютого був зайнятий частинами EPLF. Втрати цивільного населення налічували понад 200 осіб.

Ефіопська армія спробувала відбити місто. У понеділок, 12 лютого, ефіопські підрозділи з архіпелагу Дахлак спробували висадитися в Массауа, але ця спроба була відбита з великими

втратами для ефіопського флоту. У наступні дні ефіопська армія намагалася виправити становище, але безуспішно. В боях були задіяні всі ефіопські ВМС, що знаходилися в цьому районі, від найстаріших кораблів флоту як фрегат - навчальне судно «Ethiopia» і патрульний катер «P-201» отримані свого часу ще від американців і судна, отримані від СРСР. Так вогнем своїх реактивних установок БМ 21, сторожовик «F-1616» вразив значну кількість човнів і катерів еритрейських партизан. У свою чергу і EPLF активно використовував свій флот який складається з катерів і невеликих суден, частина з яких була озброєна модифікованими реактивними установками В-21 і 75-мм артилерійськими зброями.

Командував флотом партизан Теуолда Келеті і Радіостанція фронту спочатку заявила, що ними потоплено 3 кораблі, а пізніше стверджувала, що ними потоплена і захоплена половина ВМС Ефіопії - дев'ять ефіопських великих військових кораблів потопили, а два інших були захоплені і увійшли до складу флоту EPLF. Начальник штабу Еритрейських Військово-Морських Сил полковник Ахмед Мохамед Алі сказав: «Поразка ефіопських військово-морських сил молодими військово-морськими силами EPLF була історичною, внаслідок безпрецедентної мужності і військової стратегії». Без сумніву, дані про перемоги еритрейського флоту багаторазово перебільшені, реально вони могли потопити 1 бойовий корабель, ймовірно десантний корабель «LCT-1035» який за одними даними загинув у лютому 1990 року, а за іншими тільки отримав серйозні пошкодження і в подальшому був використаний для ремонту однотипного корабля. 12 лютого недалеко від порту Массауа датське судно «Svea Atlantic» віз продовольчі та гуманітарні вантажі в Ефіопію, воно було атаковано Еритрейської сепаратистами. Зв'язок з судном був втрачений з 12 до 19 лютого, і відновився після того, як воно було відпущено еритрейцями, які визнали, що розвантажили вантаж. Судно і екіпаж неушкодженими повернулися до Європи [6].

Втрати військового режиму були великі. Приблизно 8000 солдатів поряд з багатьма старшими офіцерами, враховуючи бригадних генералів Телехуна Текле і Алі Хеджи Абдаллу які були полонені бійцями EPLF. Також були захоплені понад 80 танків, сім БМ 21, двадцять одна пускова ракетна установка, шість 122-мм гармат, десять протитанкових керованих ракет, інше озброєння і боєприпаси. В ході операції знищено 24 танка, розгромлені чотири піхотні і три механізованих бригади. Місто Гателай був узятий 85 бригадою EPLF, оборону очолював полковник Афьюеркі Текла підтримуваний приблизно 50 танками. Ефіопські Військово-повітряні сили (ВПС) спробували нанести по ним удар, але послані два винищувачі МіГ, були збиті зенітними засобами. Втрати сепаратистів за західними даними склали близько 3 тисяч осіб [3].

Падіння Массауа, стратегічно важливого порту ізолював Другу Револьюційну Армію Ефіопії і в кінцевому рахунку призвело до втрати Еритреї. Але сам порт майже не постраждав і

міг функціонувати. Щоб не дати EPLF скористатися портом, урядова авіація з 16 лютого почала здійснювати бомбардування порту. Протягом восьми днів в ході авіаударів головними цілями були склади з приблизно 50000 тоннами пшениці, яка туди була доставлена ще до штурму міста. Використовувався напалм або фосфорні бомби приблизно половина цього запасу продовольства була спалена. У березні інтенсивність нальотів зійшла нанівець, і в середині березня сепаратисти оголосили, що порт готовий до повторного відкриття. В робочому стані залишалися чотири дизельних підйомних крана, чотири склади, три майданчики і три буксири. У цей час німецька благодійна організація Car Anamur відправила транспорт «Danika 4» з 1000 тоннами продовольства з Бремена в Массауа.

У квітні ВВС Ефіопії піддали місто масованим бомбардуванням, мабуть після того як урядовий наступ на Массауа провалився перед авіацією поставили за мету вивести порт з ладу. Четвертого квітня під час бомбардування було вбито 30 осіб і 54 поранені, в наступні чотири дні в ході трьох авіанальоту загинули ще 41 особа. Наприкінці квітня під час нальоту авіація використовувала касетні бомби. Порту і портовим спорудам були заподіяні значні пошкодження, крім того було зруйновано понад 100 будинків.

До кінця квітня, судно з продовольством «Danika 4» наближалось до Массауа. Першого травня ефіопський уряд заявив, що завдасть по судну бомбового удару, якщо воно спробує увійти в Массауа. Незважаючи на дипломатичний тиск західних урядів, ефіопи не прогнулися, і судно було направлено в Порт Судан. У червні порт знову піддався бомбардуванням, портові споруди були фактично зруйновані повітряними набігами. На початку червня на Вашингтонській зустрічі на вищому рівні, президенти Буш і Горбачов обговорювали проблему голоду в Ефіопії і закликали ефіопське керівництво дозволити повторно відкрити порт Массауа, в наслідок чого ефіопський уряд погодився припинити бомбардування порту [1.]

У липні була зроблена повторна спроба почати роботу порту. Стурбована драматичною ситуацією, що склалася в цих районах через брак продуктів, Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (FAO) за згодою ефіопської влади діяла без затримки. Данське судно «Nordland Saga» зафрахтоване Всесвітньою продовольчою програмою (WFP) з чотирма портовими техніками припливло з Джібуті до Массауа 14 липня. Їх місія полягала в тому, щоб оцінити можливість відновлення портових споруд. У готовності увійти в порт з продовольчими вантажами були готові два торгових судна. Кілька днів переговорів між WFP і Еритрейськими сепаратистами з EPLF ні до чого не привели, домовитися вони не зуміли і 21 липня судно повернулося до Джібуті. Більше не було інших спроб відновити роботу порту, хоча переговори тривали між ООН і EPLF. Вранці 4 вересня, три урядові літаки здійснили першу після червня бомбардування порту Массауа, який стався без жертв або нанесення значної шкоди. Тільки в кінці листопада 1990 г. При посередництві ООН протиборчі сторони

дійшли згоди щоб використовувати порт Массауа для доставки гуманітарних вантажів в райони охоплені голодом, як ті, що знаходяться під контролем партизан так і контрольовані урядом. При цьому судна повинні бути оглянуті в Джибуті, а після розвантаження в Массауа під контролем представників ООН транспортуватися в Асмеру контрольовану урядом і в райони які знаходяться під контролем партизан. Планувалося, що в перші два місяці 1991 р. цією угодою буде доставлено 100.000 тонн продовольчих вантажів. 18 січня 1991 р. порт Массауа нарешті відкрився для прийому гуманітарних вантажів. Після цього протягом наступних чотирьох місяців судно «Far Suez» найняте WFP виконало шість рейсів туди і назад з Джибуті доставивши більш ніж 60000 тонн зерна.

У лютому-березні 1990 р. ефіопські війська зазнали тяжкої поразки в боях біля міста Асмера. ВПС надавали своїм військам посилену підтримку, проте повстанці змогли нанести їм відчутних втрат, збивши за допомогою ПЗРК 3 літаки: 28 лютого МіГ-21, а 2 березня - два МіГ-23. У всіх випадках льотчики загинули. У серпні 1990 р. EPLF почав наступ по фронту у Декемхаре, на південь від Асмера. Протягом цієї операції, заколотники вбили або поранили більше ніж 11000 урядових солдатів, захопили два танка, багато транспортних засобів, і більше 1000 одиниць середньої і легкої зброї. Хоча урядові сили і здобули кілька незначних перемог в кінці 1990 року, EPLF контролював більшу частину Еритреї [6].

Таким чином, ми бачимо, що падіння Массауа стало одним з ключових подій ефіопо-еритрейського конфлікту. Однак хто знає, чим би могла закінчиться ця війна не припини Радянський Союз свою підтримку у вигляді живої сили: всілякі техніки, інженерів та радників, які навчали ефіопів військово-морській справі. На жаль, історія не любить умовного способу, на ділі ми отримали те, що без радянських фахівців військово-морський флот Ефіопії перетворився в звичайну, нехай і дуже дорогу консервну банку.

Джерела та література:

1. Eritrean War of Independence 1961-1993 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.onwar.com/aced/chrono/c1900s/yr60/feritrea1961.htm>
2. Эфиопия и Эритрея. Начало конца эфиопского великодержавия – эфиопский взгляд // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.portalostranah.ru/view.php?id=404>
3. Розин А. Горячее Красное море. ВМФ СССР в боях у берегов Эфиопии в 80-х – 90-х годах // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://peacekeeping-centre.in.ua/Museum/Ethiopia-s/Articles/80-90.htm>
4. Brinkley J. Ethiopian Jews and Israelis Exult as Airlift Is Completed // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.nytimes.com/1991/05/26/world/ethiopian-jews-and-israelis-exult-as-airlift-is-completed.html?pagewanted=all>
5. Isseroff A. Operation Solomon // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.zionism-israel.com/dic/Operation_Solomon.htm
6. Historical Documents // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://history.state.gov/historicaldocumen>

Петров И. М.

Кандидат технических наук, профессор кафедры морских перевозок Национального университета «Одесская морская академия», капитан дальнего плавания, капитан 1 ранга запаса, участнк боевых действий, члена Национального союза журналистов Украины (г. Одесса)

РОЛЬ МОРСКОГО ТРАНСПОРТА В ВЫВОДЕ ЗАПАДНОЙ ГРУППЫ ВОЙСК ИЗ ГЕРМАНИИ

В основу тезисов положены воспоминания капитана 1 ранга Виктора Федоровича Чудинова, с 1987 по 1992 г. служившего представителем Центрального Управления Военных Сообщений (ЦУП ВОСО) СССР при Дирекции морского транспорта и портового хозяйства ГДР, а в 1997-1999 гг –, начальника Управления военных сообщений на морском и речном транспорте Украины. Он поведал их устно в 2013 г. автору тезисов, который хорошо его знал по совместной работе и службе.

В апреле 2017 В. Ф. Чудинов преждевременно ушел из жизни. Воспоминания подкреплены материалами из Интернета, архивными данными и публикуются впервые.

В соответствии с итогами Ялтинской и Потсдамской конференций в июне 1945 г. директивой Ставки Верховного Главнокомандования на базе 1-го и 2-го Белорусских и 1-го Украинского фронтов была образована Группа советских оккупационных войск в Германии (ГСОВГ), с 1949 г. Группа советских войск в Германии (ГСВГ), с 1989 по 1994 г. – Западная группа войск (ЗГВ).

В первые годы в состав Группы входило и военно-морское объединение – Краснознаменная, ордена Ушакова Днепровская флотилия, которая состояла из трех бригад речных кораблей.

В разные годы Главнокомандующими Группы были Маршалы Советского Союза Жуков Г.К., Конев И. С., Чуйков В.И., Гречко А.А., Соколовский В. Д., Захаров М.В., Якубовский И. И., Кошевой П. К., Куркоткин С.К., Куликов В.Г., Последним главкомом был генерал-полковник Бурлаков М.П. (1990-94).

ГСВГ являлась наиболее мощным и боеспособным оперативно-стратегическим объединением ВС СССР. По замыслам командования она могла нанести кинжальный танковый удар по войскам НАТО и «прошить» Западную Европу до Ла-Манша. В 1970-80-х гг. ГСВГ насчитывала более 1,5 млн человек и 111 тыс. единиц вооружения и военной техники, в том числе свыше 4 тыс. танков, около 8 тыс. бронемашин, 3,6 тыс. артиллерийских орудий, 1,3 тыс. самолетов и вертолетов, 100 тыс. единиц другой техники.

ГСВГ оказывалась в ситуации прямого противостояния с бывшими союзниками по антигитлеровской коалиции, особенно в период Берлинских кризисов 1948, 1953 и 1961 гг.

Самым страшным был кризис 1961 г. 13 августа Берлин был разделен на две части бетонной стеной и заграждениями из колючей проволоки. НАТО в ответ устроило вдоль границы колючие проволоки, оснастив их ядерными боеприпасами.

В системе органов ВОСО ЗГВ в 80-е годы было 12 представительств на видах транспорта, из них 2 представительства на морском транспорте – в порту Росток и в порту Мукран на о. Рюген. Здесь до 1992 г. дислоцировался 234-й дивизион кораблей ОВРА (охраны водного района) ДКБФ (Дважды Краснознамённого Балтийского Флота), который входил в состав 24-й бригады ракетных катеров (г. Свиноуйсьце, Польша), а также береговая база этого дивизиона.

Тогда численность службы ВОСО ЗГВ составляла 110 офицеров, 3 прапорщика, 7 служащих и 12 военнослужащих срочной службы, при этом некомплект составлял 21 офицер. Службу возглавлял полковник В. Плюта. Представительство ВОСО при Дирекции морского транспорта и портового хозяйства Росток состояло из 10-и человек. Это были: представитель капитан 2 ранга В.Ф. Чудинов, его зам, 5 помощников – 1 старший, 1 помощник, 2 дежурных, шифровальщик, 2 водителя. Представительство выполняло функции комендатуры водного участка и, частично, функции управления ВОСО на морском бассейне.

Представительство ВОСО при Дирекции морского транспорта и портового хозяйства ФРГ. Росток, 1991 г. Второй справа, капитан 2 ранга В.Ф. Чудинов

Грузы, поступающие из СССР, перегружались на ж.-д. транспорт круглосуточно немецкими бригадами. Руководителями смен были офицеры, а тальманами были вольнонаемные совслужащие. Грузы поступали на судах типа «река-море» речных пароходств СССР. Перегрузка осуществлялась в «городском порту» в центре Ростoka. Перевозки морем планировались в Москве ЦУП ВОСО по заявкам довольствующих управлений МО СССР. Это

касается грузов снабжения. При поступлении воинской техники она обычно следовала далее своим ходом. Водителями были советские военнослужащие. Заходившие крупнотоннажные морские суда обрабатывались в морском порту Ростока.

Через порт Висмар поступали грузы ГСМ в ж-д цистернах, а дальше принимались на склад ЗГВ, который также располагался в Висмаре.

Во всех землях (административных округах) ГДР было 777 военных городков. На боевое дежурство ежедневно заступало 14 тыс. человек, а в карауле и суточном наряде находились 40 тыс. солдат и офицеров. В постоянной готовности находились 1400 самолетов и вертолетов, десятки ракетных установок с ядерным оружием. Ежегодный расход топлива и ГСМ составлял 800 тысяч тонн. Каждый день на дороги Германии выходили 14 тыс. автомобилей. 90 тыс. детей обучались в 176 школах.

ЗГВ имела несколько десятков дивизионных газет, армейскую газету ВВС и старейшую в Вооруженных Силах групповую газету. На русском и немецком языках выходила в эфир радиостанция «Волга».

Офицеры и прапорщики жили замкнуто. Внешние контакты с населением ГДР были крайне ограничены и не поощрялись. В военных городках была развернута вся инфраструктура, включая театры и школы, магазины, госпитали и стадионы. Бытовые условия были хорошие. Представительство ВОСО в Ростоке размещалось на 11 этаже современного здания. Нужно отметить отличное обеспечение связью при помощи передовых коммутационных сетей. Часто с гастрольями приезжали известные артисты.

Однако восточные немцы в массовом порядке покидали ГДР. Так, 1961 г. уехали более 207 тыс. граждан. Имелись дезертиры и среди военнослужащих Группы. По некоторым данным их было около 500 человек. Среди них был полковник медицинской службы Ментерашвили. В 1990 г. на запад сбежал командир полка подполковник Колесников. Объявив в полку тревогу с построением личного состава, Колесников прибыл в парк с двумя подчиненными, где загрузили секретную зенитную ракету «Стрела» на автомобиль «Урал» и, с секретными документами, пробив бампером запасные ворота, вырвались за расположение части. Этот вопрос разбирался на заседании Политбюро ЦК КПСС. Главком ЗГВ генерал армии Б.В. Снетков с группой заместителей был снят с должности.

Для некоторых удобной и легальной формой остаться в Германии оказалась брачная связь. Некоторые мужья сдавали жён "напрокат", заключив фиктивные браки за деньги

После объединения товары в военторге уценялись значительно, многие делали бизнес, включая покупку б/у автомобилей. В Союз везли аппаратуру, одежду, обувь, шубы, ковры, сервизы, мебель. Налево продавались приборы ночного видения, бинокли, полевые телефоны,

планшеты, ордена и медали, знаки и эмблемы, офицерские папахи и фуражки, шинели, портупей и т.п.

Некоторые злоупотребляли алкоголем. Главком ГСВГ генерал В. Г. Куликов распорядился закрыть питейные заведения на территории штаб-квартиры в Вюнсдорфе. Однако вскоре приказ отменил, поскольку некоторые офицеры понесли марки в немецкие бирштубе, а пить меньше не стали.

Итак, после известных событий конца 80-х гг. и объединения Германии в 1990 г., канцлер ФРГ Гельмут Коль и президент СССР М.С. Горбачев подписали 12 сентября 1990 г. договор, который предусматривал, что все советские войска, должны были покинуть Германию с конца 1990 по 1994 г. Решение М.С. Горбачева о выводе войск в течение 3-4 лет имело тяжелые последствия для СССР. Для сравнения: в 1990 г. Пентагон объявил о выводе 60 тыс. из состава находящегося там контингента в течение 7 лет, Франция заявила о выводе 50 тыс. военнослужащих за 4 года. СССР запланировал вывести за 4 года более чем полумиллионную группировку войск.

Была введена должность заместителя главкома ЗГВ по выводу войск, на которую назначен генерал-майор Чернилевский С.В., ныне генерал-полковник запаса, проживающий в Одессе.

Начало операции «Вывод». Командование ЗГВ и управление службы ВОСО Группы в пункте погрузки техники в порту Росток

Начальнику службы ВОСО Группы полковнику В. Плюте пришлось организовывать операция «Вывод» с нуля. Он был назначен сопредседателем созданной координационной двусторонней группы «Транспорт», в которую входили также представители бундесвера, ж-д

Германии, Дирекции морского транспорта и портового хозяйства. Ежемесячная погрузка должна была составлять 10 тыс. вагонов, должно было перевозиться до 40 тыс. воинских пассажиров и 4–6 тыс. контейнеров с домашними вещами. Офицерам органов ВОСО ежегодно требовалось проводить в войсках группы до 980 ревизий по проверке ВПД (вещевого и продовольственного довольствия), а в частях выполнять работу по закрытию лицевого счетов.

В январе 1991 г. подразделения ЗГВ двинулись на Родину. Вначале вывоз личного состава, вооружения, военной техники и материальных средств осуществлялся в большей степени ж-д и автотранспортом через территорию Польши (1 поезд в сутки в количестве 30–35 вагонов ФРГ) с дальнейшей перегрузкой в Брестском, Ковельском и Гродненском приграничных перегрузочных районах (ППР) на отечественный подвижной состав. В Ковельском и Гродненском ППР перегружались только воинские эшелоны силами штатных сил, следующих в эшелонах. Воинские транспорта с вооружением, техникой и материальными средствами перегружались силами и средствами механизации Брестской перевалочной базы. Перевозки из Германии ж-д осуществлялись и через Калининградскую железную дорогу, на которой были развернуты Калининградский и Черняховский ППР. Путь лежал через Польшу, но она вдруг решила пересмотреть Договор о правовом статусе советских войск, заключенный в 1956 г.

Вначале был запрещен провоз боеприпасов. Правительство Польши запросило баснословные тарифы на перевозку (за один 4-х осный вагон 3810 дойчмарок (2375 долларов), что на 41 % больше по сравнению с действующим на то время тарифом – 2252 ДМ/вагон). Еще было поставлено условие – оплата в долларах (в январе 1992 г. курс составлял 1,6 марки за 1 доллар). Только благодаря деловым взаимоотношениям, сложившимся с комендатурой Войска Польского на ст. Познань удавалось сдавать на Польшу по одному воинскому поезду ежедневно, несмотря на запреты.

В этих условиях профессионализм, ответственность проявили представители ВОСО подполковники М. Л. Куценко, П. И. Резвушкин и другие офицеры. Так, для разгрузки ж-д узла Франкфурт-на-Одере сформированные поезда выставлялись на близлежащие станции Мюльрозе, Бризен, Шенфлит.

Согласно графику по 3-4 поезда ежедневно сдавались по приграничным станциям Грамбов, Франкфурт-на-Одере и Форст. Таких денег, которые запросила Польша, у Группы не было. Обращения в Москву ничего не дали.

И тогда Служба ВОСО Группы, предложила «идти морем», через порт Росток и паромный комплекс Мукран до Ленинграда, Калининграда, Выборга и Клайпеды. Смущало только то, что эти порты никогда не перерабатывали таких большие объемы тяжеловесной и крупногабаритной техники, а также боеприпасы.

Главком генерал-полковник М.П. Бурлаков колебался и с частью штаба полгода находился на побережье, изучая возможности вывода войск морским путем. С учетом того, что вывести предстояло более 700 тыс. т материальных средств и 33 тыс. единиц вооружения и техники, нагрузка на порт Росток возрастала в 6 раз! Наконец, решение использовать морской транспорт для вывода войск ЗГВ было принято. Приказом главкома в порту Росток была создана специальная Оперативная группа по выводу войск. Первым начальником был назначен зам. начальника тыла ЗГВ генерал-майор Харебин С.П., который до Германии служил в должности начальника штаба тыла ВДВ.

В Ленинградском, Калининградском, Выборгском и Клайпедском морских портах были также созданы оперативные группы, в состав которых включались офицеры от органов ВОСО ДКБФ. Они занимались встречей прибывающих транспортов, проверкой и размещением караулов, осуществлением контроля за порядком, организовывали охрану техники как на берегу, так и на судне, ее ремонт, проверку тормозных систем, контролировали необходимую документацию.

От немецкой стороны видную роль сыграл начальник филиала управления ВОСО бундесвера в Ростокке капитан 2 ранга Бернд Циллер. Бывший офицер Национальной народной армии ГДР, он был оставлен после объединения Германии на службе в бундесвере без понижения в звании в виде исключения.

В портах были устроены накопительные площадки для перегрузки техники. Отдельно, на удалении от портов и жилых зон выделялись и устраивались площадки для отстоя и перегрузки техники с боеприпасами с оцеплениями из немецких военнослужащих.

В портах для размещения л/с перевозимых войск выделили благоустроенные отремонтированные бытовки немецких докеров. В них были выделены комнаты для размещения офицеров оперативной группы ЗГВ, помещения для хранения оружия, а также санблоки. Отдельный домик был также выделен для офицеров и тальманов перевалочной базы Росток и представительства ВОСО при Дирекции морского транспорта и портового хозяйства Росток.

Для круглосуточного оперативного руководства перегрузкой на суда воинской техники на Ростокской перевалочной базе было создано новое подразделение – спецбатальон перегрузки воинской техники, состоявший из трех рот: водителей колесной, гусеничной техники, такелажников.

В порту Мукран было создано отделение перевалочной базы Росток с местом дислокации в восточной части острова Рюген – городке Засниц.

На Представительство ВОСО при дирекции морского транспорта и портового хозяйства порта Росток в период вывода войск ЗГВ были возложены задачи координации действий между

службой ВОСО ЗГВ и администрациями морского порта, припортовой железнодорожной станции, представительством Управления морских сообщений бундесвера в Ростоке, полицией, капитанами судов, командованием Ростокской перевалочной базы. Офицеры представительства ВОСО являлись связующим звеном между капитанами участвующих в перевозках судов и представителями портов Росток и Висмар и перевалочной базы. Они привлекались также к ревизиям воинских частей на предмет законности использования ВПД.

Из-за большого объема подготовительной работы в установленный график вошли лишь во второй половине 1991 г. Главной артерией вывода войск стала паромная линия Мукран-Клайпеда. На ней перевозки выполнялись как в составе воинских транспортов, так и эшелонов. Погрузка производилась и в немецкие вагоны, и в вагоны МПС (разрядный груз, вооружение, ценное имущество) с их перегрузкой или перестановкой на паромном комплексе Мукран. Перегрузка немецких вагонов с техникой и вооружением производилась на 3 путях кранами, материальных средств – в 5 специализированных крытых ангарах, один из которых использовался для перегрузки разрядного груза. Перегрузка воинских транспортов производилась силами специализированных немецких бригад, воинских эшелонов – за счет штатных сил, перевозимых в эшелонах, на стационарных погрузочно-выгрузочных местах, имеющих на паромном комплексе Мукран. Для направления вагонов МПС под погрузку на станции ФРГ производилась замена штатных тележек на тележки западноевропейской колеи. Перерабатывающая способность пункта составляла 96 вагонов в сутки в оба направления. На линии Мукран–Клайпеда работали 5 паромов односторонних паромов: 3 – Литовского морского пароходства («Вильнюс», «Каунас» и «Клайпеда») и 2 парома ФРГ (бывшей ГДР - «Мукран» и «Грайфсвальд») вместимостью 103 вагона. Из-за невозможности совместной перевозки воинских грузов различных номенклатур, как правило, использовалось только порядка 60 % вместимости паромов. Время на грузовые операции составляло 4 часа, переход морем занимал 18-20 часов.

Помимо паромов, в выводе Группы участвовали торговые суда Балтийского морского и Северо-Западного речного пароходств. Морским транспортом через порты Росток и Висмар выполнялись перевозки воинской техники, боеприпасов и материальных средств в составе воинских транспортов. До портов перевозка осуществлялась ж-д транспортом, до 30 % колесной техники прибывало своим ходом. Подвоз боеприпасов проводился с групповых складов автотранспортом ЗГВ в порт Росток.

Для перевозки военной техники использовались также суда типа Ро-Ро серий «Инженер Мачульский», «Композитор Мусоргский», «Петр Машеров», «Смоленск», «Магнитогорск» на порты Санкт-Петербург, Высоцк, Выборг, Калининград. Материальные средства перевозились через порт Росток российскими судами смешанного «река–море» плавания грузоподъемностью

2000–2500 т на порты Калининград, Рига, Санкт-Петербург, Рыбинск, Ярославль (Волжский бассейн). Для перевозки боеприпасов использовались суда вспомогательного флота ДКБФ типа «Бира», «Индибирка», «Онда» чистой грузоподъемностью 1000–3500 т, а также несамоходные баржи-площадки типа «Высоцк». Перевозка выполнялась назначением в порт Балтийск. По прибытию в порты назначения перегрузка на железнодорожный транспорт в портах Санкт-Петербург и Высоцк осуществлялась силами перевалочной базы Ленинградского военного округа, в порту Балтийск – Северо-Западной группы войск.

Погрузка техники ЗГВ на теплоход «Композитор Мусоргский» в порту Росток

Ежемесячные объемы перевозок материальных средств и техники составляли: до 300 ед. техники из порта Росток в порты Ленинград, Калининград, Клайпеда и портопункт Высоцк; до 70 тыс. т материальных средств на морских судах и судах смешанного «река-море» плавания в порты Калининград, Клайпеда, Выборг; до 2000 вагонов, в том числе с боеприпасами, – в железнодорожно-паромном сообщении Мукран-Клайпеда. Всего за период вывода войск судами гражданских владельцев Балтийского бассейна было перевезено более 320 тыс. т материально-технических средств, более 27 тыс. ед. различной боевой техники и около 5 тыс. человек личного состава. Кроме того, объем перевозок, выполненный паромами на линии Мукран–Клайпеда составил 1,1 млн т материально-технических средств и более 330 тыс. т боеприпасов (до 40 % всего объема перевозок ЗГВ). Кроме вывозимых войск и воинской техники по морю шел встречный поток материальных средств для обеспечения повседневной деятельности ЗГВ, а также порожних контейнеров для перевозки домашних вещей военнослужащих. В успешном выполнении перевозок немалая заслуга органов ВОСО ДКБФ, возглавляемых капитаном 1 ранга В. И. Петрашкевичем.

В январе 1991 г. возникли большие трудности по отправке контейнеров с домашними вещами. Было предъявлено требование дополнительной оплаты из личных средств военнослужащих за транзит по территории Польши в размере до 5000 ДМ за один контейнер. Благодаря совместным оперативным решениям ЦУП ВОСО МО и командования ЗГВ вопрос оплаты перевозки личных вещей был согласован без нанесения ущерба личному составу ЗГВ.

Когда с 1 марта 1991 г. без каких-либо предупреждений Польша прекратила принимать транспорта с разрядными грузами, они впоследствии также были переориентированы с ж-д на морской транспорт. Это решение повлекло за собой ряд сложностей. Прежде всего сказалась нехватка подвижного состава парка МПС (Министерства путей сообщения) для паромной переправы Мукран-Клайпеда. Но план перевозок разрядных грузов был выполнен благодаря тому, что главком ЗГВ, служба ВОСО по дипломатическим каналам вышли на транспортников Чехословакии. И они в декабре 1991 г. дали «добро» на транзит. И даже пошли на то, что снизили тарифную плату на 41 %, при этом стоимость перевозки одного 4-х осного вагона снизилась на 499 ДМ по сравнению со стоимостью перевозки через Польшу. Благодаря этому был открыт путь для вывода 1-й танковой армии из Дрездена. Через Чехию и Словакию перевозки осуществлялись только в составе воинских транспортов с перегрузкой в ППР по станции Чоп силами перевалочной базы Минобороны Украины.

Когда о соглашении с чехами узнали в Польше, польская сторона согласилась на оплату в марках и по тарифам ниже чешских. В течение 1992 г. Польша дважды снижала тарифы с 2252 ДМ до 1774 ДМ за один 4-х осный вагон.

В конце 1991 г. руководство порта Росток подняло цены на погрузочные работы в 2 раза. Пришлось обратиться в соседний Висмар. Висмарцы снизили тариф на 30 %. Уже была направлена транспортная рота в Висмар, как руководство порта Росток согласилось грузить по старым ценам. Инцидент оказался исчерпанным.

Труднейшая, опаснейшая операция была по вывозу ракетного топлива. Цистерны, работавшие на внутренних линиях СССР, по жестким требованиям ЕС не годятся для европейских ж-д. Германия могла отказать в их разгрузке в Росток и отправить назад. Но федеральный министр транспорта ФРГ, по просьбе главкома Группы, дал исключительное разрешение на перевозку ядерных боеприпасов ЗГВ, а также специального топлива со станции Кляйн-Барен с использованием российских цистерн. Благодаря строгому соблюдению правил перевозок опасных (разрядных) грузов им и министром внутренних дел земли Мекленбург-Померания были сделаны отступления от правил перевозок опасных грузов в международном сообщении. Вместе с ними дали «добро» на транзит премьер-министры земель, по территории которых проходили транспорты, а также полиция-президиумы. К тому же цистерны были не только нестандартными, но и не новыми, производства 50-х годов. Ответственность немецких

чиновников была очень велика. Однако они сумели понять, пойти навстречу, а не встать в позу, как поляки. Немцы даже несколько раз помогали решать дипломатические вопросы с той же Польшей или Литвой.

Например, когда российские войска покинули Литву, власти закрыли в Клайпеде военную ж-д комендатуру. Она была крохотная, всего 10 человек: несколько офицеров, два мичмана, четверо служащих. Однако свободная Литва никак не могла стерпеть на своей суверенной территории такой «крупный» воинский контингент иностранного государства. Как решить таможенные проблемы, куда определить караул, сколько оплатить за фрахт парома? Проблемы надо было кому-то решать. На самом высоком уровне обратились к Литве. Наконец, получено «добро» – комендатуре быть. Через неделю в ЗГВ приходит факс, литовцы передумали – комендатуре не быть. После поездки полковника В. Плюты в Клайпеду сжалился начальник Литовского морского пароходства, взял в свой штат четырех служащих комендатуры. Но нагрузка была слишком велика, и четверо с работой не справлялись. Был подготовлен, но не помог пакет документов с подписями начальника Генштаба, замминистра МПС. Литва с решением не спешила. Тогда начальник ВОСО Группы поехал в Бонн, в федеральное МПС. И поскольку немцам тоже было не выгодно терять рабочие места в порту Мукран, они смогли убедить литовское правительство.

Служба ВОСО ЗГВ в течение всего периода вывода войск прилагала постоянные усилия, направленные на снижение действующих тарифов и сборов. К примеру, экономия денежных средств, выделенных на воинские перевозки в 1992 г., составила 25.256,5 тыс. ДМ.

Сейчас эксперты сходятся во мнении, что вывод ЗГВ на Родину стал беспрецедентной в военной практике операцией, превосходящей по своим масштабам переброску войск на Дальний Восток в годы Второй мировой войны или в район Персидского залива во время операции «Буря в пустыне».

Вывод ЗГВ проходил труднее, чем уход из Венгрии. Во-первых, Южная группа войск (главком – тот же генерал-полковник М. П. Бурлаков) выходила еще в бытность Советского Союза – пересекли венгерскую границу, и уже дома, на родной Украине. Другое дело Германия, где группировка была в десятки раз больше, а для вывода, необходимо было преодолеть уже несколько границ суверенных государств, где, как уже говорилось, настрой был далеко не дружеский, – Польши, Чехословакии, а с 1992 г. – еще и Белоруссии, Украины.

Пик операции по ликвидации ЗГВ войск пришелся на 1992-93 гг., т.е. на период уже после распада СССР. А расформирование военных комендатур было закончено только в 2002 г. За 3 года и 8 месяцев из Германии в Россию и другие страны СНГ были выведены: 6 армий (2 танковых, 3 общевойсковых, 1 воздушная). В их составе 4288 танков, 8208 бронемашин, 3664 орудия и миномета, 105 144 ед. автотехники, 1374 самолета и вертолета. Вывезены 2 754 530 т

материальных средств, в том числе 677 000 т боеприпасов. Из Германии на территорию постсоветского пространства, вернулись 546200 человек: 338800 военнослужащих, 207400 служащих, членов семей, из них 90 тыс. детей. Для этого потребовалось 131703 ж-д вагона, не считая торговых судов. Перевозки прошли без неизбежных при проведении операций такого масштаба сколь-нибудь значительных людских потерь. Известен лишь один случай гибели военнослужащего, когда на проходящий под мостом состав с боеприпасами неонацисты бросили факел. Часовой, прекрасно понимая, что катастрофы не избежать, полез наверх. Сержант сбросил факел и потушил пламя, но сам погиб.

Вывод войск был завершён 31 августа 1994 г. Состоялся прощальный парад в Трептов-парке в Берлине с участием президента России Б. Ельцина и канцлера Германии Г. Коля. Армия ГДР была расформирована. Генералитет и старших офицеров уволили, всех остальных, кто пожелал остаться, понизили в званиях на 2 ступени, и то, если они не учились в советских ВУЗах.

31 августа 1994 г. на подмосковный аэродром "Чкаловский" было доставлено Боевое Знамя ЗГВ, а 3 сентября на Белорусский вокзал Москвы прибыл последний эшелон с военнослужащими Берлинской бригады. Они торжественным маршем прошли по Тверской до Александровского сада, где возложили венки и цветы к могиле Неизвестного солдата.

К огромному сожалению, для тысяч офицеров и прапорщиков, членов их семей этот поспешный, больше напоминавший бегство, исход обернулся настоящей трагедией.

Темп вывода должен был быть равен темпу обустройства войск на родине. Французы так выводили свои войска. А в СНГ военные городки почти все остались вдоль западных границ бывшего Союза: на Украине, в Белоруссии, Прибалтике, Молдавии. Самые боеспособные, подготовленные, имеющие за спиной героический путь и величайшие воинские традиции, полки и дивизии направлялись в чистое поле, они ушли в никуда и оказались рассеянными по необъятной территории постсоветского пространства. Эти части и соединения ютились в бараках, заброшенных строениях, армейских палатках. Офицеры делили на семьи старые казармы, времянки, сельские избы. Мерзли, мокли, проклиная все на свете, и... уходили из армии.

Власть оказалась в стороне от проблем людей в погонах, по сути дела, бросив их на произвол судьбы. Согласно договоренностям, немецкая сторона взяла на себя обязательство выделить на строительство жилья для военнослужащих с 1991 по 1994 г. 7,8 млрд. марок. Деньги оформлялись как беспроцентный кредит, предоставляемый ФРГ Советскому Союзу. С 1991 по 1994 г. Германия регулярно выплачивала предусмотренную сумму. Что касается российского Правительства, то в 1991 г. оно перечислило на содержание ЗГВ 820 млн. марок, в 1992 г. финансирование упало до 19,8 млн. марок. Проблема вывода ЗГВ не решалась на

правительственном уровне, хотя обстоятельства требовали этого. Все вопросы легли на плечи МО и глав администраций областей новой дислокации. И когда за год до окончания вывода оказалось, что его темпы превышают темпы строительства жилья в 9 раз, немецкая сторона не считалась виновной, т.к. нигде не оговаривалось синхронность строительства жилья и вывода войск.

Указом президента РСФСР от 4 марта 1992 г. ЗГВ перешла под юрисдикцию РФ, взяв на себя обязательства по дальнейшему выводу войск. Б.Н. Ельцин сократил сроки вывода еще на 4 месяца. Если бы ЗГВ дали 8-10 лет, то за это время можно было создать инфраструктуру, обустроить полигоны, построить жилье для военнослужащих. Для сравнения: за 1992-93 гг. США, Великобритания, Франция, вместе взятые, вывели 3 дивизии, в то время как в Россию возвратилось 13 дивизий. До сих пор в ФРГ остается армейский корпус и дивизия США, по одной бригаде Великобритании и Франции.

Провалом закончились попытки продажи имущества ЗГВ в Германии. В результате вывода ей достались богатства, значительно превышающие по стоимости нанесенный ей экологический ущерб. В 1992 г. имущество ЗГВ оценивалось специалистами, по самым скромным подсчетам, в сумму 7-8 млрд. марок. Недвижимость ЗГВ стоимостью около 10,5 млрд. немецких марок перешла Германии. Заявления о том, что на имущество ЗГВ не нашлось бы покупателей, не больше как домыслы. Конечно, вывезти кубометры стройматериалов и километры кабеля было нереально, но можно было распорядиться всем этим богатством по-умному.

Например, у армии было много ЗКП (запасных командных пунктов), своего рода бункеров под землей. Это были сотни м³ бетона. Бельгийская фирма разработала технологию превращения бетона в порошок, который можно разводить, как сухое молоко, и вновь использовать полученный бетон. Фирма предлагала выкрошить эти залежи, и ещё заплатить по 5 марок за м³. России эти «гроши» не понадобились.

Большим спросом пользовались городки, расположенные в курортной зоне, – на побережье Балтики, на о. Рюген. За исключением 3 земельных участков с девятью зданиями в районе Карлхорст в Берлине да 2-этажной виллы в Дрездене, так ничего и не удалось отстоять. Эксперты оценили стоимость компенсации за оставленное имущество около 7,35 млрд. долл. (11,7 млрд. марок). Немецкие власти упорно настаивали на встречной компенсации — за экологический и имущественный ущерб. ЗГВ оставила после себя военные городки и полигоны общей площадью в 100 тыс. га. Как известно из печати, около 80% этих площадей сейчас используется в гражданских целях. В то же время некоторые бывшие гарнизоны и стрельбища до сих пор остаются заброшенными и не до конца очищены от неразорвавшихся боеприпасов. После вывода войск в хранилищах ЗГВ осталось 1,5 млн. литров бензина и дизтоплива, из-за

плохого состояния складов большое количество горючего попало в почву. Но за прошедшие 25 лет на некогда загрязненных площадях организованы целые природоохранные зоны, на территориях военных городков созданы новые предприятия. Бывшие казармы перестроены под общественные центры. Военные аэропорты переделаны в гражданские. Упомянутые проблемы оборачиваются и новыми шансами. Один из них – опыт рекультивации территорий, который теперь можно экспортировать в восточноевропейские страны. Например, в те, которые недавно стали членами ЕС и страдают схожими проблемами.

А тогда в результате переговоров российская сторона получила в качестве компенсации лишь 385 млн. долл. (617 млн. марок). В этих условиях главком ЗГВ генерал-полковник М.П. Бурлаков принял решение: все, что возможно, разобрать и вывезти на Родину. Это тысячи ангаров, хранилищ, боксов – те сооружения, которые можно собрать на новом месте. С взлетных полос и стоянок сняли более 37 тыс. бетонных аэродромных плит. Сегодня практически все танки, выведенные в свое время из ЗГВ, а это более 4 тыс. ед., в местах дислокации дивизий стоят именно на этих плитах.

Как, в почти отсутствие финансирования, жила и служила, выполняла важнейшую государственную задачу по выводу войск ЗГВ? Ведь надо было выплачивать денежное довольствие и зарплату, закупать продовольствие, топливо, оплачивать коммунальные услуги, материалы, необходимые для службы и вывода войск. На закупку квартир бездомным офицерам, лечение в немецких клиниках детей, оплату операций, и многое, многое другое

Но все-таки эта казна существовала. Поначалу надеялись на «недвижимость». Не вышло. Подоспел «нулевой вариант», и все пошло прахом. Но надо было выживать, выводить группу, а значит, искать способ заработать. И искать его в совершенно новых условиях. Если у нас еще только говорили, рассуждали о далекой и непонятной рыночной экономике, то в ЗГВ «рынок и капитализм» стояли на пороге каждой части, подразделения, отдела. В группе не было и быть не могло специалистов по международной торговле и финансам, праву, земельным вопросам и недвижимости, экологии. В 1990 г. ЗГВ продавала металлолом по цене 50-60 ДМ за тонну. К весне 1991 г. цена подскочила до 140 ДМ. И вдруг, по чьей-то команде, все фирмы-покупатели отказались брать наш металлолом. Полгода никто его не покупал. Пришлось снижать цену. Однако и специалисты ЗГВ обретали опыт, работая в условиях реального рынка. Группа искала любую возможность, чтобы пополнить собственную копилку. Деньги нужны были как воздух. Группа закупала квартиры для своих офицеров, оплачивая 75 % их стоимости. Закуплено более 2 тыс. квартир. Она строила 100-квартирный дом в Смоленске для выведенного туда управления 1-ой танковой армии, а также дом в Чебаркуле. Она в групповом госпитале в Белитцах открыла отделение реабилитации детей из России, Беларуси, Украины, пострадавших от Чернобыльской катастрофы. Поэтому сдавались в аренду здания, помещения, аэродромы,

земельные участки, радиочастоты, сокращался управленческий аппарат. Деньги зарабатывались даже на элементарной финансовой аккуратности. Было и еще много чего – сокращение аренды холодильников, уменьшение каналов связи, снижение цен на производственно-техническую продукцию, банковский % от умелого размещения валютных средств ЗГВ. Многое, чем занималась Группа, вообще уникально и неповторимо. Брошенная на произвол судьбы крупнейшая военная группировка, первой встретившись с капитализмом, познала законы рынка, освоилась и выжила в нем, по существу, сама себе заработав на жизнь. Она накопила редчайший опыт, которого не могло быть в Вооруженных Силах СССР.

Полвека содержания мощнейшей в мире военной группировки на немецкой земле стоили неизмеримо дорого. Но еще больше стоил полувековой мир в Европе. Увы, в последнем раунде Советский Союз проиграл. Проиграло его руководство, проиграло по всем статьям, потерпело сокрушительный провал. Огромная, мощная, непобедимая доселе держава в одночасье исчезла с карты мира, рассыпавшись на 15 независимых республик. Между вчера ещё добрыми соседями пролегли границы из колючей проволоки. Загремели взрывы междоусобиц. Мучительнее всего, по живому, рвались человеческие связи. Вся эта неразбериха, боль и неустроенность, будто в зеркале, отражались в армии, которая в свою очередь также переживала не лучшие времена, и не успевала фиксировать стремительно меняющуюся реальность.

Создается впечатление, что Горбачев и Шеварднадзе играли в поддавки с Западом, сдавая одну позицию за другой. Правопреемница СССР Россия проиграла подавно. Выиграла Германия, ставшая сейчас, в немалой степени благодаря выводу ЗГВ, самым мощным государством Европы.

И вместе с тем, Группа советских войск в Германии (ЗГВ) выполнила свое историческое предназначение – 49 лет стояла на страже мира в Европе. Солдаты и офицеры, служившие в ЗГВ, достойны уважения и благодарности потомков. Она и вправду была уникальным, единственным за всю историю Советского Союза и ныне объединенной Европы, воинским формированием. Уникальным по своим целям и задачам, по размаху и мощи, по исторической роли для судеб народов. А органы ВОСО в 1991 - 94 гг. блестяще справились с беспрецедентной в мировой практике операцией по выводу войск. Наибольшая часть объема перевозок была выполнена морским транспортом. При этом все воинские перевозки были проведены в установленные сроки и заслужили самую высокую оценку командования.

Покась М.С.

Кандидат исторических наук, доцент кафедры международных отношений Института социальных наук Одесского национального университета имени И.И. Мечникова (г. Одесса)

ЭВОЛЮЦИЯ КРУПНЫХ НАДВОДНЫХ КОРАБЛЕЙ ВМС НОАК В РАМКАХ СТРОИТЕЛЬСТВА «ФЛОТА ГОЛУБЫХ ВОД» (2000-2018 гг.).

В 90-х годах XX в. была провозглашена новая военно-морская доктрина КНР. В ее основу была положена «Стратегия активной обороны», предусматривающая создание ВМС и поддерживающих их ВВС, способных не только отразить агрессию со стороны моря, но и предусматривающая превентивные удары, в том числе и на океанском ТВД [1].

Согласно этой доктрине, до начала XXI века должен был быть создан "флот зелёных вод", т.е. силы, способные обеспечить благоприятный операционный режим в пределах зоны, ограниченной «первой цепью островов» - о-ва Рюкю и Филиппинские, и в акватории Желтого, Восточно-Китайского и Южно-Китайского морей [2].

В целом, эта задача была выполнена, что и было констатировано рядом специалистов в данной сфере, такими как Питер Говард [3] и Тимо Кивимаки [4].

Тем не менее, ряд событий, таких, как обострение в Тайваньском проливе 1996 г., а также авиаудар по посольству КНР в Белграде в 1999 г. послужили для китайского руководства определённым уроком. Пекину стало ясно, что без океанского военного флота, так называемого "флота голубых вод", КНР не сможет ни разрешить в свою пользу конфликты, возникающие в Азиатско-Тихоокеанском регионе, ни обеспечить защиту своих интересов в других регионах мира [5].

Соответственно, планы по развитию ВМФ НОАК были уточнены с тем, чтобы до 2020 г. усилить флот таким образом, чтобы он мог осуществлять оперативные действия в пределах «второй цепи островов» - Курильские о-ва, о. Хоккайдо, о-ва Нампо, Марианские, Каролинские и о. Новая Гвинея, включая акватории Японского и Филиппинского морей, а также морей Индонезийского архипелага, а до 2050 г. предполагается создать мощный флот, способный решать поставленные задачи в любом районе Мирового океана [6].

Определились и приоритетные задачи будущего "флота голубых вод".

Это, во-первых, обеспечение развертывания подводных лодок, в том числе ПЛАРБ, и их поддержку на океанских просторах.

Во-вторых, мощный океанский флот способен "отодвинуть" американские силы подальше от китайских берегов и, тем самым, увеличить подлетное время крылатых ракет, размещенных на американских кораблях и подводных лодках.

В-третьих, быстрорастущая экономика КНР в настоящее время оказалась в зависимости от бесперебойных поставок нефти из стран Ближнего Востока. Соответственно, задачей флота становится обеспечение беспрепятственного следования танкеров с ближневосточной нефтью на всем протяжении их плавания от Персидского залива до портов Китая.

В соответствии с вышеуказанными приоритетами, стратегией "активной обороны" и концепцией "стратегических границ и жизненного пространства" [7], проводится строительство надводного флота ВМФ НОАК. Одним из ключевых его компонентов должны стать авианосные ударные группы.

В данной статье будут рассмотрена эволюция строительства крупных надводных боевых кораблей, которые являются основой авианосных ударных групп, а именно авианосцев, эсминцев и фрегатов Китая в 2000-2018 гг.

Программа строительства китайских авианосцев была инициирована в начале 80-х гг. XX века по инициативе командующего ВМФ КНР адмирала Лю Хуацина [8]. В течение 80-х – первой половине 90-х гг. Пекин развил бурную, но не вполне успешную деятельность по проектированию перспективного авианосца. Первоначально его прототипом должен был стать списанный на металлолом австралийский авианосец „Мельбурн”, утилизация которого на верфи в Гуанчжоу заняла целых пять лет. Рассматривались также варианты покупки французского авианосца „Клемансо”и заказ готового авианосца в Испании. Однако все эти проекты по разным причинам остались нереализованными. В конце 1990-х гг. китайские частные компании купили для разделки на металлолом два советских авианесущих крейсера проекта 1143 – „Минск” и „Киев”. Их конструкция подверглась тщательному изучению китайскими специалистами.

В 1998 г. частная компания, зарегистрированная в Макао, закупила у Украины недостроенный авианосец „Варяг” для перестройки в развлекательный комплекс. Перед продажей, с авианосца была демонтирована силовая установка и все радиоэлектронное оборудование. Только в декабре 2002 г. корпус авианосца был отбуксирован в КНР, однако не в Макао, а на судовой верфь в г. Дайлянь [9]. После десятилетнего переоборудования, 25 сентября 2012 г. под именем "Ляонин", авианосец был торжественно введен в строй ВМС НОАК [10].

Следует отметить, что в настоящее время авианосец "Ляонин" используется, скорее, как исследовательско-учебная платформа, на которой китайские моряки отрабатывают как способы применения нового для Китая средства вооруженной борьбы, так и получают опыт в эксплуатации самого авианосца и палубной авиации.

На основе опыта по переоборудованию "Ляонина", КНР приступила к строительству второго авианосца, теперь уже полностью собственной постройки. По сообщению официального китайского агентства "Синьхуа", работы по строительству нового корабля

начались в 2013 г., а к формированию корпуса корабля приступили в марте 2015 г. [11]. Обращают на себя внимание темпы строительства нового авианосца - уже в апреле 2017 г. он был спущен на воду [12], т.е. сроки непосредственного строительства составили всего 25 месяцев. Ориентировочный срок вступления в строй нового корабля - 2020 год.

Новый авианосец, который получил неофициальное название "Проект 001А", фактически является слегка модернизированным и усовершенствованным повторением авианосца "Варяг". На нём изначально не планировалось установка тяжёлых противокорабельных ракет, за счёт чего несколько увеличена авиагруппа. При этом, если "Ляонин" носит, скорее, характер учебно-опытного корабля, авианосец Проекта 001А будет полноценным боевым кораблём.

Таким образом, в создании авианосцев Китай пошёл неоднократно использованным им путём - приобретение единичных образцов каких-либо видов вооружений и их копирование. Судя по всему, следующий авианосец будет строиться на основании полученного опыта и будет значительно отличаться от первых двух.

Что касается эскадренных миноносцев, то к началу XXI в. в составе китайских ВМС их было крайне ограниченное количество. В строю находились 17 ЭМ проекта 51, 2 ЭМ проекта 052, 1 ЭМ проекта 051В, а также 2 ЭМ проекта 954Э.

Необходимо отметить, что боевая ценность большинства из этих кораблей была сомнительной. Серия эсминцев типа "Люйда" проекта 051, которые были созданы на основе чертежей советских ЭМ проекта 41, в самом СССР признанных неудачными и в серию не пошедших, устарели как физически, так и морально, фактически не имея существенной ПВО. Фактически, они были способны вести боевые действия только под прикрытием со стороны береговой авиации, что явно не укладывалось в концепцию "флота голубых вод".

В 1994 и 1996 годах в боевой состав флота вошли два эсминца типа "Люйху" проекта 052. Они представляли собой своеобразный симбиоз китайских корпусов и иностранной "начинки" - корабли оснащались газотурбинными силовыми установками американского производства (и были, таким образом, первыми китайскими крупными надводными боевыми кораблями, оснащёнными ГТУ), французской электроникой и ЗРК малой дальности HQ-7, "пиратской" копией французского ЗРК "Кроталь". С одной стороны, эти корабли представляли существенный шаг вперёд для китайского судостроения, однако, с другой стороны, крайне слабая ПВО и невозможность получения новых американских ГТУ (из-за санкций, наложенных на КНР в 1989 г.) привело к тому, что от дальнейшей постройки кораблей данной серии отказались [13].

Невозможность закупки за рубежом газотурбинных двигателей и отсутствие производства собственных ГТУ привело к тому, что КНР возвращается к оснащению боевых кораблей котлотурбинными силовыми установками. Результатом этого стал вошедший в 1998 г. в состав

китайского флота единственный в серии ЭМ типа «Люхай» проекта 051В. Однако, ПВО корабля всё ещё оставалось "ахиллесовой пятой" китайских эсминцев, ЗРК HQ-8 для корабля подобного класса был явно недостаточен, из-за чего он так и остался единственным представителем серии, несмотря на запланированные в серии три единицы [14].

Проблемы с созданием собственного эффективного и современного эсминца привели к тому, что в Пекине приняли решение закупить корабли подобного класса за рубежом. Закупки, при этом, осложнялись тем, что Китай находился под санкциями со стороны стран Запада, введёнными после событий на площади Тяньаньмэнь в 1989 г. Поэтому выбор был не велик - корабли подобного класса в КНР была способна и готова поставлять лишь Россия.

В 1999-2000 гг. в России были достроены и переданы Китаю два эскадренных миноносца проекта 956Э, с некоторыми корректировками повторяющие советские ЭМ типа Современный [15]. Позднее, в 2005-2006 гг. китайский флот получил ещё 2 эсминца, построенные с нуля, проекта 956ЭМ. Главным достоинством купленных кораблей было то, что впервые КНР получали корабли, вооружённые ЗРК среднего радиуса "Штиль" с дальностью стрельбы 38 км, что позволяло им действовать за пределами радиуса действия береговой авиации.

Судя по всему, экспортные поставки из России не ограничились четырьмя кораблями, а включали широкую номенклатуру различного военного имущества, включая ЗРК как среднего, так и большого радиуса действия. В то же время Пекин нашёл и альтернативного поставщика ГТУ для новых кораблей - им стала украинская фирма "Зоря-Машпроект", предложившая китайским товарищам турбины собственного производства DN80 [16]. Результатом подобных импортных поставок стали два эсминца типа "Люян" проекта 052В, вошедшие в состав флота в 2004 г. Их главным калибром ПВО стал ЗРК средней дальности "Штиль", что резко увеличило противозушные возможности китайского флота.

Однако у китайцев всё ещё оставались два недостроенных корпуса эсминцев проекта 051В с котлотурбинной силовой установкой. Их решили достроить по новому проекту, оснастив импортным ЗРК большой дальности. В результате, в 2006 и 2007 гг. в состав китайского флота вошли два эскадренных миноносца типа "Люжоу" проекта 051С. Это были, судя по всему, последние крупные надводные китайские боевые корабли с котлотурбинной силовой установкой. Моральное старение двигателей кораблей компенсировалось вооружением - на эсминцы был установлен ЗРК "Риф-М" с шестью вертикальными ПУ барабанного типа по 8 ЗУР дальностью до 90 км. Соответственно ВМС НОАК получал мощную систему коллективной ПВО, крайне необходимую для создания авианосной ударной группы [17].

Необходимо отметить, что китайские специалисты достигли больших высот в так называемом реверс-инжиниринге, т.е. нелегальном копировании оружейных систем, попавших в их руки. Подобной "китайской" версией ЗРК С-300ФМ стал китайский

корабельный ЗРК ННQ-9. Показательно, что вертикальные пусковые установки китайского комплекса имели форму барабана, хотя и, в отличие от российского комплекса, не вращались, пуск производился из любой ячейки, вместо 8 ячеек в барабане С-300ФМ в своей пусковой установке китайцы смогли разместить только 6 ракет.

Тем не менее, успехи в освоении различных корабельных систем позволили китайским судостроителям перейти от создания единичных кораблей к их серийному строительству.

Первой большой серией эскадренных миноносцев стали корабли типа Люян-II проекта 052С, которых в 2004-2015 гг. было построено 6 единиц. В качестве силовой установки они всё ещё использовали импортные (украинские) газотурбинные двигатели, но "главный калибр" ПВО и радар обнаружения воздушных целей были собственного производства. 8 пусковых установок (по 6 ЗУР) ЗРК ННQ-9 с ориентировочной дальностью до 120 км давали возможность эсминцам эффективно поражать воздушные цели. При этом, главной особенностью нового корабля стала многофункциональная радиолокационная станция с четырьмя неподвижными фазированными антенными решётками, размещёнными на надстройке. Такое нововведение позволило западным экспертам предположить, что эсминцы проекта 052С приближаются по своим характеристикам к американским кораблям, оснащённым системой "Иджис" [18].

Тем временем, китайские специалисты к 2011 г. смогли решить основные проблемы, связанные с созданием газотурбинных двигательных установок для боевых кораблей, опять-таки, методом "реверс-инжиниринга" украинских агрегатов, и запустили их в серию под обозначением QC-280 [19]. Теперь, не связанные поставками из-за рубежа, китайские корабли запустили в серию очередную, на этот раз уже довольно солидную серию эсминцев - типа Люян-III проекта 052D. Кроме газотурбинных двигателей собственного производства, от предшественников их отличала новая универсальная пусковая установка модульно-ячеистого типа, подобная американской Mk.41, рассчитанная на применение как зенитных, так и противолодочных или крылатых ракет. Всего на эсминце проекта 052D расположено 8 модулей по 8 ячеек каждый. Общая архитектура корабля также стала ещё ближе к архитектуре американских эсминцев типа "Арли Берк". На 2018 год кораблей проекта 052D введено в состав флота 10 единиц, ещё от 5 до 12 находятся на различных стадиях постройки.

Наконец, в декабре 2014 г. в КНР началось строительство серии новых эскадренных миноносцев проекта 055. Поскольку подробности проекта китайской стороной не раскрыты, можно только в самых общих чертах сказать, что новый эсминец будет почти вдвое крупнее своего предшественника (12 000 т. полного водоизмещения против 7500 т. у эсминца проекта 052D) и нести вдвое больше ячеек установки вертикального пуска (128 против 64) [20]. На конец 2018 г. на различных стадиях постройки находятся 6 таких эсминцев [21].

Таким образом, можно сделать вывод, что развитие эскадренных миноносцев ВМС НОАК за два десятилетия XXI в. претерпело значительную эволюцию. На первых порах, Китай, обладая недостаточной собственной научно-технической базой, опирался в создании боевых кораблей на иностранную помощь, закупая единичные изделия либо малые серии изделий военно-технического назначения, после чего копировал их, чаще всего нелегально, а после доведения их производства в самой КНР до приемлемого уровня качества, переходил на крупносерийное производство наиболее удачных образцов.

Фрегаты являются самым многочисленным классом китайских боевых надводных кораблей. К 2000 году в составе ВМС КНР находилось 37 фрегатов различных модификаций проекта 053. Следует отметить, что на начало XXI в. эти фрегаты устарели морально, а многие и физически. На них отсутствовало зенитно-ракетное вооружение, противолодочные возможности были незначительны, автономность не превышала 15 суток - это были типичные прибрежные корабли, оснащённые противокорабельными ракетами и способные вести боевые действия исключительно в условиях прикрытия береговой авиацией [22].

На рубеже веков была построена серия фрегатов типа «Цзянвэй-2» проекта 053НЗ из 10 единиц. С точки зрения китайского судостроения, это был несомненный шаг вперёд, однако по сравнению с "одноклассниками" из флотов ведущих стран мира данные корабли смотрелись "бледно" - слабая ПВО (ЗРК ближней дальности HQ-7 с боекомплектом всего в 8 ЗУР) и отсутствие буксируемой/погружаемой гидроакустической станции оставляли этим кораблям только одну возможность участвовать в бою - производить пуски противокорабельных ракет из прибрежной зоны [23].

Принципиально новый тип фрегата представлял собой проект 054 (тип "Цзянкай"), два корабля, вошедшие в строй в 2005 г. - более крупные (4000 т. полного водоизмещения по сравнению с 2250 т. у предшественника), более мореходные, с новым радиоэлектронным оборудованием и ангаром для базирования палубного вертолётa [24]. Однако их уязвимым местом оставался всё тот же ЗРК HQ-7, эффективность которого в XXI в. трудно переоценить. Созданный в 70-х гг. XX в., он устарел морально и позволял кораблям бороться только против одиночных и низкоскоростных воздушных целей с большой ЭПР [25].

Судя по всему, китайские специалисты сами оценили новый тип фрегата невысоко, поскольку взяли паузу на переработку проекта, судя по всему, с привлечением российских специалистов. Новые фрегаты, типа "Цзянкай-2" проекта 054А, разительно отличались от предшественников.

Прежде всего, кардинально усилилось ПВО корабля за счёт установки 32-ячеечной установки вертикального пуска ЗРК "Штиль", вместе с российской РЛС обнаружения воздушных целей. Кроме этого, была установлена загоризонтная РЛС целеуказания для ПКР

«Минерал-МЭ», также российского производства. С 14-го корабля серии, фрегаты оборудуются буксируемой ГАС с изменяемой глубиной погружения, позволяющей резко нарастить противолодочные возможности корабля [26]. Сама же серия новых фрегатов имеет беспрецедентный размер - на конец 2018 года в строю находилось 28 фрегатов и ещё три проходят ходовые испытания. Это позволило командованию ВМС НОАК списать практически все устаревшие фрегаты, оставив в боевом составе только корабли типов "Цзянвэй-2", "Цзянкай" и "Цзянкай-2".

Таким образом, переход на современный тип фрегата в КНР состоялся сравнительно позже, по сравнению с эскадренными миноносцами. Этот переход оказался возможен исключительно за счёт сотрудничества с ВПК Российской Федерации. Тем не менее, Китай приступил к крупносерийному строительству фрегатов и высокими темпами обновляет свой флот.

В целом, эволюция крупных боевых надводных кораблей КНР в первые два десятилетия XXI в. происходила по формуле: закупка единичных образцов техники и вооружения - реверс-инжиниринг - создание на их базе собственных образцов техники - крупносерийное строительство.

Следует ожидать, что на протяжении ближайшего десятилетия Китай сможет на базе действующих и строящихся кораблей создать до трёх авианосных ударных групп и всерьёз бороться за влияние в акватории Тихого и, возможно, Индийского океанов.

Источники и литература:

1. Ведерников Ю.В. Красный дракон: современные Военно-Морские Силы Китая. - Владивосток: 2007. - С. 39.
2. Cole B. The People's Liberation Army Navy after Half a Century: Lessons Learned in Beijing. / The Lessons Of History: The Chinese People's Liberation Army At 75. - Washington, DIANE Publishing, 2003. - P. 185.
3. Howarth P. China's Rising Sea Power: The PLA Navy's Submarine Challenge. - London: Routledge, 2006. - P. 179.
4. Kivimäki T. War or Peace in the South China Sea? - Copenhagen: NIAS Press, 2002. - P. 66.
5. Cole B. The People's Liberation Army Navy after Half a Century: Lessons Learned in Beijing. / The Lessons Of History: The Chinese People's Liberation Army At 75. - Washington, DIANE Publishing, 2003. - P. 159.
6. Ведерников Ю.В. Красный дракон: современные Военно-Морские Силы Китая. - Владивосток: 2007. - С. 39.
7. Подробнее см. Кузнецов Р. Взгляды военно-политического руководства Китая на роль ВМС в обеспечении национальной безопасности // Зарубежное военное обозрение. - 2015. - № 7. - СС. 71-77.

8. Гончаров С. Н. Заметки о военно-техническом сотрудничестве Китая с СССР и Россией во 2-й половине XX века (с переводом избранных фрагментов из воспоминаний генерал-полковника Лю Хуацина). — М.: Институт востоковедения РАН, 2013. — (Ученые записки Отдела Китая ИВ РАН. Вып. 10). - СС. 200-207.
9. Маначинский А.Я., Дудчак А.В. Военный потенциал Китая. — М.: Издатель Воробьев А.В., 2015. — С. 40-46.
10. Pang Li. China to name its first aircraft carrier "Liaoning" // http://www.china.org.cn/china/2012-09/10/content_26481340.htm
11. China building second aircraft carrier (31 December 2015) // http://www.xinhuanet.com/english/2015-12/31/c_134968258.htm
12. China launches second aircraft carrier. Xinhua (26 April 2017). // http://www.xinhuanet.com/english/2017-04/26/c_136237552.htm
13. Ведерников Ю.В. Красный дракон: современные Военно-Морские Силы Китая. - Владивосток: 2007. - С. 55.
14. Ведерников Ю.В. Современные эсминцы китайского флота: эволюция и боевой потенциал // <https://flot.com/publications/books/shelf/vedernikov/chinadestroyers/>
15. Александров Ю.И., Апальков Ю.В. Боевые; корабли мира на рубеже XX-XXI веков. Часть II Авианосцы, крейсера, эскадренные миноносцы. Современное состояние и перспективы развития; Справочник в двух томах. Том II. Эскадренные миноносцы. – СПб: «Галея Принт». 2004. - С.86.
16. Cordesman A., Hess A., Yarosh N. Chinese Military Modernization and Force Development: A Western Perspective. - New York, 2013. - P. 172.
17. Ведерников Ю.В. Современные эсминцы китайского флота: эволюция и боевой потенциал // <https://flot.com/publications/books/shelf/vedernikov/chinadestroyers/>
18. Bussert J. China Debuts Aegis Destroyers // <https://www.afcea.org/content/?q=node/992>
19. R0110 Gas Turbine // <https://www.globalsecurity.org/military/world/china/plan-propulsion-gas-turbine-r0110.htm>
20. Chinese Cruiser or Destroyer? Full Details on PLAN's First Type 055 // <http://navyrecognition.com/index.php/focus-analysis/naval-technology/5337-chinese-cruiser-or-destroyer-full-details-on-plan-s-first-type-055.html>
21. O'Connor S. China begins work on sixth Type 055 destroyer // <https://www.janes.com/article/78570/china-beings-work-on-sixth-type-055-destroyer>.
22. Апальков Ю.В. Боевые корабли мира на рубеже XX-XXI веков. Часть III. Фрегаты.-СПб; «Галея Принт». 2001.- СС.163-179.
23. Ведерников Ю.В. Красный дракон: современные Военно-Морские Силы Китая. - Владивосток: 2007. - С. 59.
24. Валецкий О.В., Пономаренко О.Ю. Надводные корабли ВМС Китая — носители управляемого ракетного оружия / Центр стратегической конъюнктуры. - М.: Издатель Воробьев А.В., 2016. — С.24.
25. Ведерников Ю.В. Красный дракон: современные Военно-Морские Силы Китая. - Владивосток: 2007. - С. 55.
26. Валецкий О.В., Пономаренко О.Ю. Надводные корабли ВМС Китая — носители управляемого ракетного оружия / Центр стратегической конъюнктуры. - М.: Издатель Воробьев А.В., 2016. — СС.25-26.

- Федоренко В.В.** *Науковий співробітник науково-дослідного відділу (бойового екіпірування) Наукового Центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів)*
- Зеленюк О.М.** *Старший викладач кафедри водіння бойових машин та автомобілів Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів)*

ІСТОРІЯ 72-ї МЕХАНІЗОВАНОЇ БРИГАДИ ІМЕНІ ЧОРНИХ ЗАПОРОЖЦІВ

8 березня 2014 року військова частина А2167, що дислокується у місті Біла Церква, була піднята по тривозі. Вона одна із перших з'єднань сухопутних військ ЗС України виступила на захист свого народу від російської агресії, яку згодом окреслять терміном «гібридна війна». Підрозділи бригади брали участь у боях на Приазов'ї, на українсько-російському кордоні, за Донецький аеропорт, Степанівку, Авдіївку та інші українські населені пункти [1; 2]. Зважаючи на зразкове виконання поставлених завдань, у день 26-ї річниці незалежності України указом Президента України частину було названо на честь військового формування Української Народної Республіки 1918 – 1920 рр. – Чорних запорожців [3].

Проте історія цієї славетної бригади бере початок з грудня 1941 року. Тоді у місті Акмолінськ було сформовано 459-ту стрілецьку дивізію, яка увійшла до складу Середньоазіатського військового округу. Незабаром її перейменували у 29-ту стрілецьку дивізію. До березня 1942 року новостворене формування проходило бойове злагодження, а потім було перекинута спочатку у район Тули, потім – на Волгу (із планом її залучення на випадок німецького наступу на Москву). Таким чином дивізія опиняється у резерві Ставки ВГК СРСР.

Та вже 12 липня 1942 року вона була передана Сталінградському фронту. Поблизу Сталінграду під натиском противника вона змушена була неодноразово відступати, проте останній рубіж оборони південно-західніше міста її воїни втримали. А вже з переходом радянських військ у наступ дивізія вела оборонні бої у південній частині Сталінграда, прикриваючи інші частини від ударів противника. За зразкове виконання завдань, звитягу та мужність 29-та стрілецька дивізія 1 березня 1943 року була перетворена у 72-у гвардійську стрілецьку дивізію. Після переформування вона увійшла до складу 24-го гвардійського стрілецького корпусу 7-ї гвардійської армії Воронежського фронту. І вже в середині літа цього ж року взяла участь у битві під Курськом [2; 4, С.82 - 84].

У першій половині серпня 1943 року дивізії за участь у Білгородсько-Харківській операції було надане почесне найменування «Красноградська» [5, С.114], а за мужність у боях у січня 1944 року – з'єднання було нагороджене орденом Бойового Червоного прапора. Варто

відзначити, що свою стійкість та відважність проявили воїни дивізії під час форсування Дніпра, коли одними із перших подолали водну перешкоду і захопили (разом із 73-ю стрілецькою дивізією) плацдарм у районі Бородаївських хуторів.

В ході Другої світової війни 72-а гвардійська стрілецька Красноградська Червонопрапорна дивізія у 1944 році брала участь в Умансько-Ботошанській, Ясько-Кишенівській, Дебреценській, а в 1945 році – у Будапештській, Братиславсько-Брновській та Празькій наступальних операціях [4, С.84].

По завершенню війни 7-а гвардійська армія входить до Центральної групи радянських окупаційних військ, в зоні відповідальності яких опиняються території Австрії та Угорщини [2].

На зламі 1945 – 1946 років 72-га дивізія була передислокована на територію УРСР і включена до складу військ Київського військового округу. У 1946 році зазначене з'єднання перетворюють в 7-у гвардійську окрему стрілецьку Красноградську Червонопрапорну бригаду 27-го стрілецького корпусу із дислокацією спочатку у місті Суми, а згодом – Білій Церкві. Знову 72-ою дивізією вона стає у 1953 році, а у 1957 – перетворюється на 72-гу гвардійську мотострілецьку Красноградську Червонопрапорну [6].

Через 34 роки з'єднання входить до складу Збройних Сил України, а вже у 1992 році його особовий склад складає присягу на вірність українському народові. Того ж року дивізія втрачає всі попередні почесні звання та нагороди. Натомість у 1999 році указом Президента України вона отримує почесне найменування Київська і входить до складу Північного оперативного командування [4, С. 85].

У 2000 році дивізію було перетворено у бригаду, а 30 жовтня 2000 р. їй повернули попередні найменування. З'єднанню було дано назву 72-га окрема гвардійська механізована Красноградсько-Київська ордена Червоного Прапора бригада [7].

Відповідно до Державної програми реформування і розвитку Збройних Сил України станом на 2005 року 8-й корпус, куди входила вищезазначена бригада, було віднесено до складу Об'єднаних сил швидкого реагування. У березні 2015 році, коли корпус розформували, 72-га механізована бригада була передана до частин безпосереднього підпорядкування Командування сухопутних військ Збройних Сил України, а згодом у новосформоване оперативне командування «Північ» [4, С. 85; 7].

Отже, ми бачимо, що героїчна 72-га механізована бригада бере свій початок ще у радянський період. Проте, якщо відкинути усі заідеологізовані почесні назви, які отримало це з'єднання у різні історичні часи, а сприймати їх як факт завзяття та хисту до перемоги його воїнів, можна інтегрувати цей бойовий шлях у воєнну історію України. Адже якщо офіцери, сержанти і солдати 72-двійки перемогли противника в останній світовій війні, то неодмінно прийдуть до перемоги й у російсько-українській!

Література:

1. 72-я механизированная бригада ВСУ в боях на Донбассе. URL: <https://colonelcassad.livejournal.com/3751198.html>. (дата звернення: 9.09.2018).
2. 72-га окрема механізована бригада (Україна). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/72-%D0%B3%D0%B0_%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%BC%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B0_%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%B0%D0%B4%D0%B0_\(%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/72-%D0%B3%D0%B0_%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%BC%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B0_%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%B0%D0%B4%D0%B0_(%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0)). (дата звернення: 9.09.2018).
3. Указ Президента України №234/2017 «Про присвоєння почесних найменувань військовим частинам Збройних Сил України та уточнення деяких найменувань». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2342017-22422>. (дата звернення: 9.09.2018).
4. Слободянюк М.В., Фешовець О.В. З'єднання і військові частини сучасних Збройних Сил України в роки Другої світової війни: Матеріали до формування української військової традиції. – Львів: «Астролябія», 2015. – 216 с.
5. Освобождение городов в период Великой Отечественной войны от немецко-фашистских войск и войск империалистической Японии. 1941 – 1945 гг. (Справочник). – Москва, 1969. – 536 с.
6. 72-га гвардійська мотострілецька дивізія (СРСР). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/72-%D0%B3%D0%B0_%D0%B3%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B4%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BC%D0%BE%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BB%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B4%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%B7%D1%96%D1%8F_\(%D0%A1%D0%A0%D0%A1%D0%A0\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/72-%D0%B3%D0%B0_%D0%B3%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B4%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BC%D0%BE%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BB%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B4%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%B7%D1%96%D1%8F_(%D0%A1%D0%A0%D0%A1%D0%A0)). (дата звернення: 9.09.2018).
7. Історія 72-ї окремої гвардійської механізованої Красноградсько-Київської бригади. URL: <http://ua.uformi.com.ua/article/istorija-72-i-okremoi-gvardijskoi-mehanizovanoi-krasnogradsko-kiivskoi-brigadi.html>. (дата звернення: 9.09.2018).

Сморжевська О.О..

Кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ)

ХРИСТІЯНСЬКІ КАПЕЛАНИ ТА ВОЯКИ РІДНОВІРИ/ЯЗИЧНИКИ В ЗОНІ БОЙОВИХ ДІЙ НА СХОДІ УКРАЇНИ

В брошурі «Бути поруч. Основи військового капеланства для військових і волонтерів» наголошено: «Капелан, зазвичай, надає духовну підтримку всім, незалежно від їхньої віри чи її відсутності»; ««Конфесійність» капелана не надає йому права нав'язувати своє віровчення тому, хто опинився під його опікою. Його зусилля спрямовані насамперед на своїх вірних і тих, хто погоджується до нього прийти. Але якщо військовослужбовець забажає спілкуватися з капеланом від іншої конфесії, штатний капелан підрозділу (якщо він не однієї з воїном конфесії) повинен запросити відповідного військового душпастиря» [3, с. 6, 10]. Та на практиці далеко не завжди є можливість задовольнити духовні потреби військовослужбовця, особливо в зоні бойових дій. В Збройних Силах України (ЗСУ) посаду капелана офіційно запроваджено з 15 травня 2017 р., хоча вони працювали там задовго до того. Насамперед, діяльність військових капеланів скерована на підтримку морального та психологічного стану військових, їх сімей та цивільного населення, яке перебуває в зоні бойових дій. Капеланами працюють священнослужителі різних конфесій. Україну на сході боронять представники також різних конфесій та релігійних об'єднань, атеїсти та агностики. Є й вояки - сучасні язичники (неоязичники, рідновіри). Серед них немає одноставної думки щодо необхідності «своїх» капеланів на фронті. В одному з інтерв'ю волхв Руського Православного Кола (РПК) Світовит Пашник, відповідаючи на запитання журналіста про наявність на фронті капеланів-язичників, відповів, що в тому немає особливої потреби. Рідновіри РПК, центр якого розташований в м. Запоріжжя, чимало займаються волонтерською діяльністю, а також задовольняють духовні потреби вояків-язичників, зокрема «азовців», насамперед, під час своїх релігійних заходів на острові Хортиця [8]. Це інтерв'ю 2016 р., тому зміни в законодавстві (офіційне запровадження в ЗСУ посади військового капелана) могли змінити погляд Світовита Пашника на необхідність присутності капелана-язичника в лавах ЗСУ. Тоді як у підсумковому документі Весняного Західноукраїнського Язичницького Віче (березень 2018, Львів) вказано на проблему відсутності «капеланів-язичників (офіцерів по роботі з особовим складом) у Збройних Силах України» та відзначена «примусова участь військовослужбовців-язичників у християнських богослужіннях під час шикунань» [6].

Щодо роботи з вояками рідновірами/язичниками на сході України, то інформацію можна отримати, насамперед, з різноманітних інтерв'ю й розповідей християнських священників, які зазвичай згадують, що до них приходять «навіть язичники». Зустрічала й згадки про навернення до християнства з язичництва, особливо в результаті серйозних бойових дій [2; 4; 5; 7]. Священник кафедрального собору Києва Успіння Божої Матері «Пирогощі» УПЦ КП, капелан 93-ї ОМБр, отець Іван, популярність серед молодих бійців язичницьких культів, особливо скандинавського спрямування, вважає своєрідною модою, протестним духом молодого покоління. Однак для задоволення духовних потреб, на його думку, в разі необхідності волхв може пройти відповідну дозвільну процедуру для капеланів через Міністерство оборони, й працювати в ЗСУ [1].

Зазвичай стосунки між капеланами-християнами та вояками-язичниками цілком миролюбні, принаймні, згадок про відкриті протистояння на релігійному ґрунті на фронті наразі не зустрічала. Наскільки це відповідає дійсності, сказати важко. Розповіді як християнських капеланів, так і вояків-язичників потребують зваженого аналізу, однак саме вони є найбільш інформативним джерелом в дослідженні даної теми.

Джерела та література:

1. 93-тя ОМБр, 26 квітня 2018 / 93 бригада Холодний Яр Режим доступу: <https://www.facebook.com/93OMBR/posts/%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%86%D1%8C-%D1%96%D0%B2%D0%B0%D0%BD-%D1%87%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%B4%D0%B0%D1%8E%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F-%D0%B2-%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B8-%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B3%D1%96-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D1%8C-%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B0%D1%82%D0%BA%D1%83-%D1%83-%D0%BB/781336628729796/>
2. Гордєєв, О. Капелан: «Бійці розповідають про проблему, бо вбили когось, і це їх мучить», 2016. *Gredo.Інтерв'ю*. Режим доступу: <http://credo.pro/2016/02/151455>
3. Калениченко, Т., Коханчук, Р. Бути поруч. Основи військового капеланства для військових і волонтерів – *Київське Богоявленське Ставропігійне Братство*, 2016. – 41 с. Режим доступу: https://risu.org.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_64910_Buty-poruch-kapelany.pdf
4. Костюк, Б. «Для українського священника-патріота лінія фронту» - це ціла Україна». Капелан Микола Мединський, 2018. *Радіо Свобода*. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28955215.html>
5. Мостова, Н. Бандерівець духовного чину: капелан «Залізник» ніколи не зламається // *Місто*, 1 травня 2018. – Режим доступу: <https://mi100.info/2018/05/01/banderivets-duhovnogo-chynu-kapelan-zaliznyak-nikoly-ne->

[zlamayetsya/?fbclid=IwAR21z37uwmqNsTQfiVcuoAWLAYYjxxmjBZuVnqicv-WDb129Fuzt1DilfLs#.W9iwooX2Trg.facebook](https://www.facebook.com/zlamayetsya/?fbclid=IwAR21z37uwmqNsTQfiVcuoAWLAYYjxxmjBZuVnqicv-WDb129Fuzt1DilfLs#.W9iwooX2Trg)

6. Підсумок Весняного Західноукраїнського Язичницького Віче / *Міжнародна Язичницька Федерація – Україна*, 2 квітня 2018. – Режим доступу: <http://ua.paganfederation.org/2018/04/02/%d0%bf%d1%96%d0%b4%d1%81%d1%83%d0%bc%d0%be%d0%ba-%d0%b2%d0%b5%d1%81%d0%bd%d1%8f%d0%bd%d0%be%d0%b3%d0%be-%d0%b7%d0%b0%d1%85%d1%96%d0%b4%d0%bd%d0%be%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba/>

7. Подобрій, О. Священик може взяти зброю в руки тільки з однією метою – капелан з АТО, 2017. *Обозреватель*. Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/ukr/crime/svyaschenik-mozhe-vzyati-zbroyu-v-ruki-tilki-z-odnieyu-metoyu-kapelan-z-ato.htm>

8. Смержевська, О.О. Військові капелани в Україні доби незалежності: історія та перспективи // International scientific-practical conference «Personality, family and society: issue of pedagogy, psychology, politology and sociology» Conference Proceedings, June 16-17, 2017. Shumen Konstantin Preslavsky University of Shumen 244 pages. Pages 232-235.

Казан Е.

*Кандидат історичних наук, викладач кафедри тактики
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра
Сагайдачного (м. Львів)*

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД АТО І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У РОЗБУДОВІ ВІЙСЬКОВО МЕДИЧНОЇ СЛУЖБИ ЗСУ

Розгортання навесні 2014 р. агресії проти України з боку Російської Федерації під прикриттям «народних республік» поставило нашу державу і її Збройні Сили перед обличчям найсерйознішої кризи за всі роки незалежності. Величезна роль у таких умовах належить медичному забезпеченню військ (сил), задіяних в операції. Саме тому історичний досвід АТО і ООС є таким важливим для осмислення минулих прорахунків ,щоб уникати їх в подальшому розвитку військово-медичної служби як вагової складової Збройних сил України.

Антитерористична операція, а зараз ООС, яку проводить Українська держава на своїх східних кордонах, послужила відправною точкою реформування військово-медичної служби Збройних Сил України. Вона «оголила» комплекс проблем, пов'язаних із медичним забезпеченням військовослужбовців, базовими із яких стали: хронічне недофінансування медичної служби; недостатність сучасних індивідуальних засобів медичного захисту у військовослужбовців і відповідного медичного майна; недостатня підготовка особового складу військ з надання першої медичної допомоги в порядку само- та взаємодопомоги; відсутність броньованих санітарних транспортних засобів для вивезення поранених з поля бою та авіаційних засобів медичної евакуації; недостатня кількість евакотранспортних засобів у медичних підрозділах військових частин і з'єднань; моральна та фізична застарілість комплектно-табельного оснащення медичної служби. [2, с.16]. Штати медичних підрозділів не відповідали сучасним вимогам, а під час надання медичної допомоги пораненим у цивільних лікувальних закладах виявилася проблема необізнаності медичного персоналу з особливостями перебігу бойової патології, зумовленої вогнепальними та мінно-вибуховими пораненнями, що не дозволяло цивільним лікарям застосувати правильну тактику лікування на початкових етапах лікування, а в подальшому призводило до ускладнень і збільшення тривалості лікування та реабілітації поранених. Крім того, була практично відсутня система управління та координації дій медичних служб ЗС України, інших військових формувань і системи цивільної охорони здоров'я України [2].

Тільки АТО започаткувала «перезавантаження» інституційно-організаційної структури військово-медичної служби Збройних Сил України. Розглядаючи трансформацію військово-медичної служби Збройних Сил України у період АТО, необхідно виокремити низку особливостей.

По-перше, АТО прискорила формування єдиного медичного простору. В зоні її проведення сформувалася територіальна система медичного забезпечення військ, до складу якої увійшли медичні підрозділи військових частин і з'єднань ЗС України та інших військових формувань, а також військові та цивільні заклади охорони здоров'я, і яка позитивно зарекомендувала себе в умовах реального збройного конфлікту.

По-друге, АТО видозмінила систему лікувально-евакуаційного забезпечення. Упродовж 2014 – 2015 рр. для військових частин Збройних Сил України, які беруть участь в АТО, розроблено схему лікувально-евакуаційного забезпечення з урахуванням Спільної об'єднаної доктрини з медичної евакуації НАТО. Ураховуючи великий обсяг роботи щодо забезпечення військових частин медичним майном, у 2015 р. в кожному мобільному госпіталі було створено ПГМП, а в медичній службі секторів уведено посади провізора [1, с.225].

З метою вдосконалення медичного постачання військових частин, що перебувають у зоні АТО, Військово-медичним департаментом була впроваджена нова (вдосконалена) система медичного постачання. Суть зводиться до постачання медичним майном військових частин за нарядами ВМКЦ Північного регіону транзитом через ПГМП мобільних госпіталів [1].

По-третє, АТО сприяла удосконаленню управління військово-медичною службою Збройних Сил України. З метою поєднання зусиль медичних служб силових відомств з цивільною системою медичного забезпечення створений та функціонує міжвідомчий Військово-цивільний координаційний штаб медичної допомоги (ВЦКШМД) [2]. Перспективний напрям роботи ВЦКШМД – створення регіональних відділень Штабу, включення Штабу в єдину систему антитерору в Україні [4].

По-четверте, АТО прискорила переведення військово-медичної служби Збройних Сил України на стандарти НАТО. У цьому контексті, змінено структуру медичних рот, введено нову систему зв'язку, яка дозволяє своєчасно вирішувати питання з евакуацією поранених.

По-п'яте, АТО підвищила престиж військово-медичної служби.

По-шосте, АТО сприяло збільшенню фінансування військово-медичної служби Збройних Сил України.

По-сьоме, АТО привернула увагу керівництва Збройних Сил України до необхідності перетворення військово-медичної служби у самостійний рід військ, щоб за можливості вітчизняних військово-медичних підрозділів відповідали рівню компетентності аналогічних підрозділів НАТО, необхідно докорінно змінити систему військових звань та інші складові системи заохочення, підвищення привабливості військової медичної служби [5].

По-восьме, АТО сприяла вдосконаленню законодавчої та нормативно-правової бази, яка стосується військової медицини. у період проведення АТО для формування єдиних підходів щодо надання медичної допомоги та лікування поранених і хворих військовослужбовців опрацьовано та

затверджено в установленому порядку низку нормативно-правових документів. на військову службу [2].

Важливим уроком АТО стала необхідність реорганізації підготовки фахівців для медичної служби. Виділились чотири блоки навчання: підготовка лікарів, фельдшерів, санінструкторів та стрільців-санітарів, створено Центр тактичної медицини.

Таким чином, АТО продемонструвала усі вади військово-медичної служби Збройних Сил України, вивела на порядок денний проблему її реформування, що й відбувається упродовж останніх років. На сьогодні військово-медична служба ще не відповідає рівню країн НАТО, однак історичний досвід АТО спричинив, удосконалив та пришвидшив її трансформацію в дієвий, активно функціонуючий механізм збереження життя військовослужбовців та забезпечення боєздатності Збройних сил України.

Література:

1. Гульпа В. Організація медичного постачання військових частин та медичних підрозділів сил АТО. Медичне забезпечення антитерористичної операції: науково-організаційні та медико-соціальні аспекти: збірник наукових праць. – К.:, 2016. с. 225–229.

2. Верба А. Стан та проблемні питання медичного забезпечення в зоні проведення антитерористичної операції в різні періоди. Медичне забезпечення антитерористичної операції: науково-організаційні та медико-соціальні аспекти: збірник наукових праць. – К.:, 2016. с. 15–24.

3. Про утворення Військово-цивільного координаційного штабу медичної допомоги: Наказ Міністерства оборони, МОЗ, МВС, СБУ, НАМН України. від 13.05.2015 № 207/272/556/311/34 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua>

4. Корчинська А. Результати роботи військово-цивільного координаційного штабу медичної допомоги та необхідність організації таких штабів в областях. Медичне забезпечення антитерористичної операції: науково-організаційні та медико-соціальні аспекти: збірник наукових праць. – К.: 2016. с. 238.

5. Затьєв С. Допомогти та врятувати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viysko.com.ua>

- Дяченко В.І.** *Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальних дисциплін Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», підполковник (м. Одеса)*
- Красюк В.А.** *Курсант Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», матрос (м. Одеса)*

ДО ПИТАННЯ ІСТОРІЇ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В АРМІЯХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Історія війн і воєнних конфліктів знає немало прикладів, коли результат бою вирішувала не перевага над противником у живій силі та бойовій техніці, а високий морально-психічний стан особового складу як результат ефективного здійснення морально-психологічного забезпечення бойових дій. У зв'язку з цим є логічним вивчення досвіду організації морально-психологічного забезпечення життєдіяльності збройних сил різних країн.

Багатий досвід у сфері морально-психологічного забезпечення має низка зарубіжних країн. Вдале поєднання у військовій справі раціонального та ірраціонального у багатьох зарубіжних країнах знайшло своє вираження у професійному застосуванні психологічної науки у військовій справі.

У США та її Збройних силах проблема морально-психологічного забезпечення поряд з військовою сферою протягом ХХ століття є пріоритетною державною справою.

Ще до першої світової війни у США була створена Рада з питань використання психології у військовій справі, яка мала 17 комітетів, і головним завданням якої було залучення цивільних психологів до вирішення проблем військової психології. У військах працювали спеціальні психологічні лабораторії. Протягом 1917-1918 років ними було обстежено 2 млн. чол. У 1918 році створена "Моральна служба".

Під час Другої світової війни "Моральна служба" була реорганізована в Управління інформації та освіти Міністерства оборони (у 1941 році); були створені секції прикладної психології при Національній раді можливостей (м. Александрія); Центр по дослідженню соціальних систем (м. Санта-Моніка, 11 наукових відділів); Науково-дослідний інститут армії США (Форт-Нокс, близько 250 спеціалістів); Управління по дослідженню особового складу Збройних сил (близько 275 спеціалістів); Центр з вивчення психології іноземних держав (м. Бруклін); Служба прикладних психологічних досліджень; Школа психологічної війни (Форт Брагге); Психологічна служба агентства з національної безпеки; Центр з вивчення людських ресурсів ВПС; Центр з вивчення та розвитку особового складу і лабораторія біодинаміки ВМС; Науково-дослідний інститут з поведінки та соціальних наук тощо.

Під час війни в Кореї було створено Управління психологічної війни (1951). На 1986 рік у США військово-психологічними проблемами займалися 146 установ.

В апараті Міністерства армії (сухопутні війська) США у службі зі зв'язків із суспільством залучено біля 6000 осіб, в службі по роботі з особовим складом – більше 5000 працівників, служба капеланів складає 3500 священників. При штабі армійського корпусу діє відділ суспільних відносин (20 штатних одиниць), відділ по роботі з особовим складом (25 штатних одиниць), відділ капеланів (30 штатних одиниць). Подібні структури існують до штабу батальйону включно.

У кожному виді збройних сил США розгорнуті психологічні служби, де зайнято близько 8000 дипломованих військових і цивільних спеціалістів (психологів і соціологів). Досить ефективною також є система управління психологічним забезпеченням.

В операціях США у Гренаді, Панамі, при ліквідації військової хунти в Гаїті у заходах психологічного забезпечення брала участь ціла система державних установ, науково-дослідні центри, фонди, суспільно-політичні та громадські організації.

Ефективність дій цих установ було продемонстровано в ході морально-психологічного забезпечення діяльності військ міжнародної коаліції під час підготовки та проведення операції “Буря в пустелі” проти Іраку. Поряд із індивідуальною психологічною підготовкою, командування активно впроваджувало заходи впливу на колективні настрої, думки, звички, взаємовідповідальність, які мають вплив на протікання і результат сучасного бою. Всіляко підтримувалось надання взаємодопомоги під час навчань і тренувань, взаємопідтримка тощо. З цією метою формувався позитивний морально-психологічний клімат у військових частинах, підрозділах, екіпажах, розрахунках, що допомагало військовослужбовцям правильно сприймати умови обстановки, створювало атмосферу психологічного підйому, допомагало виконанню бойових завдань, формувало морально-психологічну перевагу над противником. Цей досвід свідчить про ретельну і чітку організацію морально-психологічного забезпечення.

Під час операції в Перській затоці з метою забезпечення ефективності заходів морально-психологічного забезпечення Головнокомандувач коаліційними силами генерал Шварцкопф звернувся до Президента США Буша з проханням про організацію психологічних операцій на всіх рівнях. На основі цього прохання Буш підписав три таємні директиви, які визначали порядок ведення психологічної війни у зоні Перської затоки. Міністерство оборони США поставило завдання відповідним службам щодо підготовки якісної інформації про необхідність захисту національної безпеки США і підтримки воєнних дій проти Іраку. І таке завдання було виконане. Світова співдружність, практично, була переконана у необхідності проведення операції. В засобах масової інформації не з'явилося жодної публікації сумнівної за змістом інформації, яка була б спроможна підірвати престиж

армії, моральний дух військовослужбовців, сприяти розповсюдженню чуток в суспільстві.

Отже, американська система управління морально-психологічним забезпеченням показала себе досить ефективно. У операціях США у Гренаді, Панамі, ліквідації військової хунти в Гаїті, під час операції в Перській затоці психологічними та пропагандистськими заходами керували безпосередньо президент США і його адміністрація, у заходах брала участь ціла система державних установ, науково-дослідні центри, фонди, суспільно-політичні та громадські організації.

Враховуючи досвід США, його союзники розробили також достатньо ефективну систему морально-психологічного забезпечення. У Бундесвері Німеччині цими справами займаються апарати державно-правового виховання, морально-психологічної підготовки, соціального захисту та інформації збройних сил, які безпосередньо підпорядковані Міністерству оборони. В цих структурах зайнято більше 1900 осіб. Керівництво військовим апаратом ідеологічної обробки здійснюють перше управління особового складу, ідеологічної обробки та бойової підготовки головного штабу збройних сил і головних штабів видів збройних сил, а також перші відділи штабів армійських корпусів, командувань ВПС і ВМС дивізій та флотилій, перші відділення бригад. У батальйонах працюють штатні офіцери “внутрішнього керівництва”. А також при головних штабах збройних сил, сухопутних військ, ВПС, ВМС існують підвідділи психологічного забезпечення бойових дій. У складі адміністративно-правового управління Міністерства оборони функціонує відділ з питань релігії (всього в збройних силах ФРН служать близько 300 військових священників).

У складі Міністерства оборони Великобританії є координаційний комітет служб освіти, Головний капелан, бюро пропаганди та інформації, при штабі оборони – управління суспільної інформації. Відповідні структури функціонують при штабах видів збройних сил, військових округів, армійських корпусів, дивізій, полків і батальйонів. Загальна кількість служби освіти складає близько 1900 осіб, служби військових священників – більш ніж 400, служби пропаганди та інформації – близько 800.

У Французьких збройних силах є служба інформації та громадських відносин (200 штатних одиниць), управління з питань кадрової та соціальної політики, католицька єпархія, головний протестантський священник. Підпорядковані структури поширюються до штабу полку, окремого батальйону, в яких загальна кількість посадових осіб складає більш ніж 1800.

Безпосередньо у військах впровадженням в практику вимог і рекомендацій цих керівних органів займаються командири всіх рівнів, штаби та спеціально створені структури морально-психологічної підготовки.

Аналіз доктринальних установок, вимог бойових статутів сучасних провідних країн також підтверджує висновок про велику увагу до морального духу особового складу збройних сил.

Наприклад, у чинному статуті сухопутних військ Німеччини визначається необхідність високих вимог до духовних властивостей військовослужбовців і підкреслюється головна роль людини у сучасній війні. У зв'язку з цим особлива увага звертається на формування високої відповідальності, дисциплінованості, бойового духу і вірності військовому обов'язку у військовослужбовців Бундесверу.

Особлива увага в цих та інших збройних силах звертається на морально-психологічну підготовку, яка розглядається як важливий фактор боєздатності армії. Наприклад, в Польовому статуті армії США визначаються три основних фактори, які визначають бойову могутність армії. По-перше, це воїни з рішучим і твердим характером, які перемагають тільки у зв'язку з тим, що не можуть змиритися з поразкою. По-друге, зброя і бойова техніка. По-третє, логічні, зрозумілі та раціональні принципи бойових дій. Морально-психологічна підготовка організовується в збройних силах США в ході бойової та фізичної підготовки, Великобританії – у процесі формування військово-професійних знань, навичок і вмінь в спеціально відведений час, бундесвері ФРН – у ході злагодження військових підрозділів і частин. Для цього створені спеціальні органи, які навчають офіцерів методиці морально-психологічної підготовки, опрацьовують її зміст і здійснюють постійний контроль. Наприклад, в збройних силах США в кожній дивізії у складі медичного батальйону є психіатр, психолог і соціолог, а також 3-6 помічників сержантів (методологічні основи організації морально-психологічної підготовки розробляє спеціальний відділ інституту військових досліджень імені Уолтера Ріда).

Ефективність роботи цих структур можна було спостерігати, наприклад, у ході підготовки та проведення операції “Буря в пустелі”, контртерористичної операції в Афганістані тощо. Отже, уроки історії щодо морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування військ в арміях провідних держав світу враховані та успішно розвиваються. У Збройних Силах України, які ведуть війну проти російської агресії, триває перебудова морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування сил і підрозділів, а також формування світоглядних установок на основі духовного відродження своєї військової історії та національних традицій. У цій важливій справі не слід нехтувати і досвідом інших держав.

Література:

1. Бублик Л.А. Актуальные проблемы морально-политической и психологической подготовки войск в современных условиях / Л.А. Бублик, Н.Ф. Феденко. - М. ВПА, 1981.
2. Грибоедов А.Б. Философия войны / А.Б. Грибоедов. - М. Изд. центр “АНКИЛ-ВОИН”, 1995, 27 с. - (российский военный сборник).
3. Феденко Н.Ф. Некоторые пути повышения эффективности психологической подготовки личного состава к активным боевым действиям в условиях современной войны / Н.Ф. Феденко. - М. ВПА, 1981.
4. Ягупов В.В. Військова і соціальна психологія / В.В. Ягупов. - Київ. КВІУЗ, 1998. -

334 с.

5. Психология и педагогика профессиональной деятельности офицера / под общей редакцией Б.П. Бархаева / – М. Военный университет, 1998.

6. Чечня. Как это было / - Одесса. Спецвыпуск газеты “ЮГ”, 1996.

- Дяченко В.І.** *Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальних дисциплін Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», підполковник (м. Одеса)*
- Климович Д.В.** *Курсант Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», матрос (м. Одеса)*
- Красюк В.А.** *Курсант Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», матрос (м. Одеса)*
- Кукленко Р.В.** *Курсант Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», старшина 1 статті (м. Одеса)*

ДО ПИТАННЯ ІСТОРІЇ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ТА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ВОЇНА

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Світовий і вітчизняний досвід військового будівництва свідчить про те, що роль морального духу військ (сил) як найважливішого засобу досягнення перемоги у сучасній війні значно зростає.

Досвід воєн і воєнних конфліктів двох останніх десятиріч, зокрема агресивна війна Російської федерації проти України, переконливо свідчить, що будь-який противник намагається активно впливати на моральні та психологічні якості, психофізіологічний стан, настрої, бойову активність особового складу протилежної сторони у мирний і воєнний часи. Наслідком психотравмуючих чинників бойових дій є чисельні психогенні втрати.

Аналіз останніх досягнень та публікацій. На думку авторитетних зарубіжних учених-аналітиків, серед яких Е. і Х. Тоффлери, Т.М.Мор, Р.Банкер, Е.Філіберті, Д.Уорден та інші, у збройних конфліктах третього тисячоліття досягнення морально-психологічної переваги над противником, а також переваги в галузі інформаційних технологій будуть відігравати вирішальну роль у визначенні переможця. В арміях практично усіх розвинених країн світу йде активний пошук найбільш перспективних засобів впливу на свідомість та психіку військовослужбовців, своєчасну їх підготовку до функціонування у будь-яких екстремальних умовах сучасної війни.

Формулювання мети статті. Отже, сьогодні слід вести мову не тільки про необхідність врахування морального фактору, але й про систему морально-психологічного забезпечення застосування Збройних Сил. Саме тому у Збройних Силах України наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 14.03.2016 №109 затверджено Тимчасову настанову з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України.

Систему морально-психологічного забезпечення (МПЗ) підготовки та застосування Збройних Сил України можна визначити як вид всебічного забезпечення підготовки і ведення бойових дій, який має за мету формування, підтримання та поновлення морально-психологічного стану особового складу військ (сил), необхідного для успішного виконання завдань за призначенням. МПЗ охоплює інформаційно-пропагандистське забезпечення (внутрішньо-комунікаційна робота; військово-патріотична робота; культурологічна робота; забезпечення технічними засобами пропаганди) та психологічне забезпечення (прогнозування та оцінювання морального духу, морально-психологічного стану, психологічних втрат і психологічної безпеки особового складу; психологічну підготовку особового складу до виконання службово-бойових завдань; психологічне супроводження виконання завдань бойової служби (бою); психологічну допомогу особовому складу, який отримав бойові психічні травми; соціально-психологічну реабілітацію та реадаптацію військовослужбовців) [9].

Виконання складних завдань, які покладені на Збройні Сили України під час їх реформування та розвитку, особливо виховання військовослужбовців, зміцнення військової дисципліни неможливо без використання керівним складом військових частин (з'єднань) сучасних досягнень військової науки, у тому числі історичної.

Зміцнення військової дисципліни, виховання особового складу Збройних Сил України в дусі суворого виконання її вимог складає найважливіше завдання діяльності органів військового управління. Історичний досвід свідчить, що без дисципліни немає армії як боєздатної військової організації, без неї неможлива перемога в збройній боротьбі.

У зв'язку з цим є логічним вивчення досвіду організації морально-психологічного забезпечення життєдіяльності військових формувань українського народу. Дотичні до цієї проблеми питання світогляду, ідеології, патріотизму в процесі підготовки майбутніх офіцерів сьогодні набули також великого значення.

Виклад матеріалу дослідження. В період існування України-Русі виховний ідеал українського суспільства, який сформувався в дохристиянський період, – сильний, умілий робітник, добрий орач, спритний мисливець, мужній захисник своєї землі – був доповнений з часу прийняття християнства новими рисами: вірою в Бога, правдивістю, пошаною до старших і батьків, потягом до знань, до освіти [2, с.9]. У кінці VI – на початку X ст. виховання простих людей, князів, бояр мало переважно родинний характер. У сім'ї молодь отримувала необхідні військові знання та уміння: верхової їзди, стрільби з лука, долаття перешкод. Після певної підготовки юнаків брали у військові походи. У другій половині X ст. виховання дітей знаті та простих людей почало істотно відрізнятися. Підготовкою дітей князів та бояр до військової справи почали займатися воєводи з метою формування офіційно визнаних лицарів.

Козацька доба української державності – справжня скарбниця військових традицій. Сформувався ідеал козака-патріота, який об'єднав в собі тверду віру в Бога, відданість Церкві, жертвну любов до Батьківщини. Українська козацька педагогіка знайшла свій вираз у навчально-виховній діяльності козацьких, січових, братських шкіл, Острозького культурно-освітнього осередку, Києво-Могилянської академії. Визнано, що українська козацька педагогіка була глибоко самобутнім явищем. Її оригінальність і ефективність проявлялися на усіх рівнях: родинному, родинно-шкільному навчанні в колегиумах, академіях, власне на військовому рівні. Характерним є те, що родинні виховні традиції у війську продовжували бувати, досвідчені козаки щодо хлопців-джур. Такі запорожці перед своїм сумлінням, громадою зобов'язувалися бути названими батьками своїх вихованців, які разом зі своїми наставниками мешкали в куренях і одночасно навчалися у січовій школі, досягаючи значних успіхів у фізичному загартуванні, військово-спортивних видах занять, оволодінні народною медициною, кулінарією тощо. У козаків існувала система єдиборств: гопак (тренування під музику), гойдок (для розвідників), спас (для самозахисту). У Європі славилось високе мистецтво козаків вести наступальні і оборонні бої, рити шанці, створювати стаціонарні і рухомі табори з возів. Козацька епоха заклала надійну основу патріотичного світогляду, яка отримала своє філософсько-педагогічне обґрунтування у спадщині Г. Сковороди [1].

У подальшому військові традиції нашого народу розвинулися і розквітли завдяки діяльності західноукраїнських патріотичних організацій: «Січ», «Січові Стрільці», «Пласт», «Сокіл», «Мазепінський рух мілітарний», які виховували молодь у дусі патріотизму, готовності до визвольних змагань, у результаті чого постав добровольчий Легіон Українських Січових Стрільців (УСС). Найбільшою заслугою стрілецтва стало збройне повстання 1 листопада 1918 р., створення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) та її Збройних сил – Української Галицької Армії (УГА).

Керівним та організаційним органом морально-психологічного забезпечення особового складу легіону Українських Січових Стрільців та УГА була Пресова Квартира, діяльність якої охоплювала військову, ідеологічну, політичну, виховну та культурну сфери. Її основним завданням була пропаганда знань історії народу та його змагання за волю. Потужним чинником патріотичного виховання стало видання журналів у легіоні УСС "Новініана", "Самоохотник", "Бомба", "Червона Калина" та ін., в УГА – "Стрелець", "Козацький голос", "Стрелецький шлях" та ін. Велике значення в справі формування патріотичних почуттів відіграло відродження українських військових нагород, прийняття власної військової присяги. Вихованню патріотизму як стрільців, так і населення, сприяла стрілецька пісня. В УГА ефективно морально-психологічного забезпечення було налагоджено завдяки діяльності бюро пропаганди в корпусах і бригадах, а також старшин освіти та польових духівників (капеланів).

Розвал московської імперії у 1917 р. викликав підйом національного патріотизму в українців, що привело до створення Української Народної Республіки. 22 січня 1918 р. IV Універсалом Україна проголошена незалежною, вільною, суверенною державою. Героїчний бій під Крутами 29 січня 1918 р. ствердив, що молодь прагне мати свою незалежну державу. 9 лютого 1918 року у с. Гнатівка під Києвом за наказом міністра військових справ УНР О.Жуківського створено перший підрозділ Дієвої армії УНР - Запорізький загін (всі 3 тис. - добровольці). Відбулося відновлення національної української армії, в якій вояки називалися козаками. Визначні бойові підрозділи Дієвої Армії УНР: Запорізька дивізія (полковник Петро Болбочан); Полк чорних запорожців (полковник Петро Дяченко); Корпус Січових стрільців (полковник Євген Коновалець); Залізна дивізія та ін., які три роки відстоювали незалежність молодій Українській державі.

Означений період української державності (1917–1920 рр.) сприяв тому, що морально-психологічне забезпечення вийшло на новий рубіж у своєму розвитку, про що свідчать героїчні дії українських козаків та січових стрільців – учасників змагань за державність України [2; 11].

Ідея незалежності Української держави ніколи не вмирала на українських землях. У січні 1929 р. у Відні було створено Організацію українських націоналістів (ОУН), метою якої була боротьба за самостійну соборну державу, в якій гарантуються права людини. Для реалізації цих завдань існувала політична префектура ОУН та політвиховники у створеній ОУН партизанській Українській Повстанчій армії (УПА). Головним в морально-психологічному забезпеченні та формуванні українського світогляду вояків було використання усної пропаганди і агітації у формі бесід, короткого інформування, зміст яких розкривав загарбницькі цілі німецького нацизму та московського комунізму, роз'яснював глибину небезпеки, яка нависла над Україною, справедливий характер боротьби українського народу, можливість усвідомлення особистої відповідальності за долю Батьківщини, ненависть до німецьких та московських окупантів [8]. Для ведення виховної роботи створювалися відділи політико-виховної роботи: рейдові та територіальні. Вони розробляли програми, плани виховної роботи, готували тези виступів. Активно здійснювався процес пошуку форм виховної роботи, які б уможливили підняти її на якісно новий рівень. Для цих цілей при УПА була створена Українська пресова служба (УПС).

З метою налагодження системи навчання і виховання командирських кадрів головним командуванням повстанської армії були створені професійні підстаршинські (тринадцять) та старшинські школи (п'ять) УПА, які підпорядковувалися вишкільним відділам Головного та Краєвих штабів УПА. Крім занять з бойової підготовки, на підставі спеціальної програми, розробленої Проводом ОУН, проводилися заняття з політичного виховання, це займало для

кандидатів на старшин 72 години, а кандидатів на підстаршин за повним циклом 48 годин навчального часу.

У командирських школах УПА чільне місце посідав предмет ідеологічного вишколу курсантів. Насамперед курсанти військових шкіл доволі детально студіювали історію української літератури та слухали лекції з історії України. Заслуговує на увагу те, що курсанти старшинських шкіл вивчали такий предмет, як економічно-політична географія світу, який не завжди входив у програму вишколу навчальних закладів з кількарічним терміном навчання. Загалом ідеологічне виховання у командирських школах УПА перебувало на досить високому рівні. Після закінчення курсу вчорашній селянин чи студент ставав ідеологічно підготовленим і фанатично відданим справі національного визволення старшиною або підстаршиною УПА [8].

Радянська система ідеологічної роботи, встановивши ідеологічний диктат в гуманітарній сфері, значно деформувала духовний розвиток військовослужбовців, обмеживши доступ до надбань національної культури. Посилення процесу русифікації загальмувало розвиток української мови, пригнічувало національну культуру та національну свідомість українців.

У 1991 році перед командуванням ЗСУ постали непрості й відповідальні завдання щодо зміцнення військової дисципліни, формування відповідальності, національної свідомості та патріотизму у військовослужбовців. За цих умов гасло духовного відродження абсолютно логічно було висунуто на перший план. Суть його полягала у пошуку в глибинах історії та національних традиціях українського народу надійної та стабільної світоглядної опори, яка була вкрай необхідною в умовах перехідного періоду. Час диктував необхідність підняття пластів народної культури та знаходження в минулому самобутніх зародків національного розвитку, фактору прогресу, які через історичні обставини були забуті, втрачені або свідомо знищені [1, с. 605–612].

Радикальні перетворення, що відбулись у світі і в Україні та пов'язані з цим гуманістичні й демократичні зміни в світогляді, ідеології, науці та культурі, об'єктивно потребували формування та впровадження в ЗСУ нової концепції морально-психологічного забезпечення, яка за своєю суттю повинна була бути національною, яка протягом багатьох століть зазнавала змін і трансформацій в українському суспільстві. Тривалий час національною системою виховання відверто нехтували, а останні десятиліття СРСР вона взагалі була відкинута і замінена так званою системою комуністичного виховання [15, с. 32].

За таких соціально-політичних умов процес творення законодавчої бази України став визначальним у становленні морально-психологічного забезпечення ЗСУ. У 1991 р. урядом України було прийнято низку документів, які визначили необхідність патріотичної спрямованості у вихованні військовослужбовців, використання української мови, повернення до національно-історичних традицій. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.11.1991 р.

“Про Тимчасове положення про Міністерство оборони України“ одним із головних завдань Міністерства оборони України (МОУ) визначила – організувати морально-психологічне і військово-патріотичне виховання особового складу ЗСУ [12]. Закони України “Про оборону України” та “Про Збройні сили України” [4, 5] визначили, що ЗСУ використовують державну мову, а військово-патріотичне виховання військовослужбовців здійснюється на національно-історичних традиціях народу України. Постанова Верховної Ради України “Про текст Військової присяги” затвердила текст присяги українською мовою.

Отже, прийняті у 1991 р. закони України на перший план у вихованні військовослужбовців поставили потреби формування у військовослужбовців національної свідомості, любові до України, української мови, свого народу, його традицій, культури та історії.

Протягом наступних років відбувалося удосконалення української законодавчої бази, пристосування її до реалій життя. Відповідно до ст. 8 закону України “Про загальний військовий обов’язок і військову службу” від 25.03.1992 р. МОУ залучалось до роботи по контролю за організацією, проведенням і програмно-методичним забезпеченням допризовної підготовки допризовників і призовників до військової служби [6, арк. 357–361].

Постанова Кабінету Міністрів України “Про Державну національну програму “Освіта” (“Україна XXI століття”)” визначає зміст військової освіти та засади її реформування – наповнення змісту виховання культурно-історичними надбаннями українського народу. Відповідно одним із стратегічних завдань військового керівництва з реформування змісту військової освіти стало оптимальне поєднання освіти з національною історією, культурою, традиціями [13, с. 10].

Указ Президента України про нову редакцію Воєнної доктрини України затверджує одним із основних принципів функціонування ЗСУ здійснення військово-патріотичного виховання допризовної та призовної молоді, особового складу ЗСУ на національно-історичних традиціях [17].

Отже, в Україні складаються соціально-політичні умови, коли морально-психологічне забезпечення ЗСУ принципово відмінне у своїх першоосновах, є процесом історично необхідним. Зокрема, ядром національно-патріотичного виховання стала українська культура з її народними піснями, танцями, святковими обрядами, звичаями, художніми виробами, іншими творчими проявами національного життя [14], а засобами патріотичного виховання: національні культурні традиції, звичаї, обряди, мова, народна мораль, етика, естетика, родовід, рідна історія, краєзнавство, фольклор, народне мистецтво, народний календар, національна символіка, релігійні виховні традиції, форми і методи української етнопедагогіки [7].

Сприяти вихованню у військовослужбовців почуття любові до України, її народу, культури, традицій і святинь, духовної та психологічної готовності захищати Батьківщину була покликана гуманітарна підготовка з особовим складом, введена у війська у 1992 р. Вона визначалась як один із головних предметів навчання військовослужбовців ЗСУ, включала вивчення ідейно-теоретичних основ державної незалежності України, історії її Збройних сил та бойових традицій, військового права, основ військової педагогіки, психології, етики та інших гуманітарних дисциплін [3].

У 2017 році наказом Генерального штабу Збройних Сил України №108 затверджено Інструкцію з організації національно-патріотичної підготовки у Збройних Силах України, де зазначено, що це предмет навчання (вид внутрішньо-комунікаційної роботи посадових осіб органів військового управління, командирів (начальників), який проводиться з метою формування і розвитку у військовослужбовців відповідних світоглядних установок, ідейних переконань та морально-бойових якостей, необхідних для виконання поставлених завдань у будь-яких умовах обстановки [10].

Висновки. Отже, морально-психологічне забезпечення в українських збройних формуваннях у минулі часи ґрунтувалося на кращих традиціях українського народу, що забезпечило їх боєздатність, високий морально-бойовий дух. У Збройних Силах України триває перебудова морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування сил і підрозділів, а також формування світоглядних установок на основі духовного відродження своєї військової історії та національних традицій. Зважаючи на російську агресію проти держави Україна, цей процес слід прискорювати.

Література:

1. Бойко О.Д. Історія України / О.Д. Бойко: – К.: «Академвидав», 2004. – 656 с., (Посібник).
2. Даценко О. Військово-патріотичне виховання в українських збройних формуваннях в умовах боротьби за українську державність (березень 1917 – листопад 1920 рр.): Автореф. ... канд. іст. наук. – К., 2002. – 193 с.
3. Директива МО України № Д-37 від 13.12.1992 р. / ГДА МОУ. Фонд 3769 (Адміністрація Міністерства оборони України).
4. Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ “Про оборону України” // ГДА МОУ. Фонд 3697 (Управління справами Міністерства оборони України (військова частина А 0132); з 03.12.1997 року – Адміністрація Міністерства оборони України). Опис 31035. Спр.3. – Закони України, інв. 4.
5. Закон України від 06.12.1991 № 1934-ХІІ “Про Збройні сили України” // ГДА МОУ. Фонд 3697 (Управління справами Міністерства оборони України (військова частина А 0132); з 03.12.1997 року – Адміністрація Міністерства оборони України). Опис 31035. Спр.3. – Закони України, інв. 4.

6. Закон України від 25.03.1992 року № 2232-ХІІ “Про загальний військовий обов’язок і військову службу” / ГДА МОУ. Фонд 3697 (Управління справами Міністерства оборони України (військова частина А 0132); з 03.12.1997 року – Адміністрація Міністерства оборони України). Опис 31035. Спр.3. – Закони України, інв. 4. (1.1).
7. Красильник Ю.С. Патріотичне виховання військовослужбовців Збройних сил України засобами української етнопедагогіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти"/ Ю.С. Красильник. – Київ, ін-т. вищ. освіти АПН України, 2002.– 19 с.
8. Літопис УПА: У 2-х т. – Торонто– Львів, 1992–1993.
9. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 14.03.2016 №109 “Про затвердження Тимчасової настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України“ / ГДА МОУ. Фонд 3573 (Адміністрація Міністерства оборони України).
10. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 28.03.2017 №108 “Про затвердження Інструкції з організації національно-патріотичної підготовки у Збройних Силах України”/ ГДА МОУ. Фонд 3697 (Адміністрація Міністерства оборони України).
11. Науменко А.О. Національно-патріотичне виховання в Армії Української Народної Республіки періоду Директорії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 20.02.22 / А.О. Науменко. – Київ, Національна академія оборони України, 2004. – 20 с.
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.11.1991 р. “Про Тимчасове положення про Міністерство оборони України“ / ГДА МОУ. Фонд 3699 (Адміністрація Міністерства оборони України).
13. Постанова Кабінету Міністрів України “Про Державну національну програму “Освіта” (“Україна ХХІ століття”)” від 3 листопада 1993 р. N 896 / ГДА МОУ. Фонд 3699 (Адміністрація Міністерства оборони України).
14. Процепко О. Виховна робота у війську – складова системи виховання української нації / Військо України. – 1998. – № 1–2. – С. 4–7.
15. Темко Г.Д. Основи формування системи виховання воїна в Україні у період утвердження державності (світоглядно-філософський аналіз) / Г.Д. Темко: – К.: Варта, 1997. – 288 с., (Монографія).
16. Трусов Є.В., Красильник Ю.С. Теоретичні засади військово-патріотичного виховання військовослужбовців контрактної служби / Є.В.Трусов, Ю.С.Красильник: - К.: НАОУ, 2006, (Навч. посібник).
17. Указ Президента України №555/2015 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року "Про нову редакцію Воєнної доктрини України"/ ГДА МОУ. Фонд 3697 (Адміністрація Міністерства оборони України).

Підпригора І.І.

Ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, підполковник (м. Київ)

СУЧАСНА ІСТОРИОГРАФІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛАХ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Сьогодні Військово-Морські Сили Збройних Сил України відновлюють свій бойовий потенціал в умовах бойових дій на сході держави та ведення інформаційної війни Російською Федерацією. Стійкість і рішучість військових моряків в цих умовах підтримується в тому числі і ефективною інформаційною роботою. Це вимагає вивчення та узагальнення історичного досвіду організації інформаційно-пропагандистського забезпечення.

Аналіз досліджень свідчить про певний інтерес вітчизняних науковців до історії створення Збройних Сил України, Військово-Морських Сил, становлення і розвитку структур виховної роботи та організації морально-психологічного забезпечення. Натомість історичний досвід організації інформаційно-пропагандистського забезпечення Військово-Морських Сил Збройних Сил України впродовж 1992 – 2014 років залишається недослідженим.

Мета дослідження полягає у вивченні історіографії інформаційно-пропагандистського забезпечення у Військово-Морських Силах Збройних Сил України, визначенні наявних підходів і поглядів вітчизняних вчених.

Виклад основного матеріалу.

Аналіз наукових праць, присвячених тематиці інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України, вказує на те, що в переважній більшості до вивчення цього питання зверталися науковці вищих військових навчальних закладів, які готували фахівців відповідного напрямку, а наукові роботи виконувались переважно колективами авторів та використовувались в навчальних цілях.

Важливе місце посідають роботи науковців Національного університету оборони України, в якому готують фахівців з інформаційної роботи у військах. Загальні основи інформаційно-пропагандистського забезпечення та особливості протікання комунікативних процесів у військових колективах дослідили у своїх працях В. Малюга, В. Осьодло та О. Ходанович та інші [1-5]. Питання організації, основних форм і методів інформаційно-пропагандистського забезпечення, їх місце в загальній системі виховної роботи у Збройних Силах України висвітлено в підручнику «Виховна робота у Збройних Силах України» [6]. На наш погляд, найбільш вдало та науково обґрунтовано сутність, мету та завдання інформаційно-пропагандистського забезпечення розкрито в колективній праці науковців університету

«Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України». Авторами проаналізовано історичний досвід організації інформаційної роботи у військах у війнах і збройних конфліктах XX – початку XXI століття [7].

В 2005 році у стінах університету виконано науково-дослідну роботу «Організація інформаційно-пропагандистського забезпечення повсякденної діяльності військ (сил)» шифр «Пропаганда», в якій здійснено історичний аналіз виникнення і розвитку інформаційної роботи у військах, визначено основні тенденції розвитку інформаційно-пропагандистського забезпечення життєдіяльності військ (сил) з урахуванням іноземного досвіду, розкрито методичні та прикладні аспекти сучасних технологій інформаційно-психологічного впливу, досліджено сучасний стан інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України та обґрунтовано практичні рекомендації щодо його удосконалення. Основні результати роботи лягли в основу підручника для підготовки фахівців з питань комунікацій [8, 9].

У недавній науковій праці, виконаній фахівцями університету, розглянуто науково-практичні засади комунікативних процесів у Збройних Силах України, основні теорії та концепції масової комунікації та пропаганди. Заслуговує на увагу висвітлення сутності та особливостей комунікативних процесів у війську з урахуванням викликів сучасності та переходу на стандарти НАТО, змін в організації інформаційно-пропагандистського забезпечення за досвідом 2014-2017 років [10].

Внеском колективу науковців Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка у дослідження інформаційно-пропагандистського забезпечення стала колективна праця «Організація інформаційно-пропагандистського забезпечення особового складу Збройних Сил України», в якій висвітлено особливості інформаційно-пропагандистського забезпечення бойової підготовки Військово-Морських Сил Збройних Сил України [11].

Значний доробок в дослідження проблем інформаційно-пропагандистського забезпечення внесений колективом науковців Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України. Ці праці вийшли вже після 2014 року, висвітлюють окремі аспекти здійснення інформаційного впливу на свої війська і населення та є надзвичайно актуальними в умовах російсько-українського конфлікту [12, 13]. Останньою працею є навчально-методичний посібник «Інформаційно-пропагандистське забезпечення військ (сил) в умовах воєнно-політичного конфлікту», в якому за результатами проведеної науково-дослідної роботи не лише проаналізовано та узагальнено вітчизняний і зарубіжний досвід інформаційно-пропагандистського забезпечення, а й узагальнено досвід інформаційної роботи у Збройних Силах України під час проведення антитерористичної операції та надано практичні

рекомендації щодо підвищення її ефективності з урахуванням сучасних тенденцій інформаційної боротьби [14].

Також слід відзначити роботи вчених, які висвітлюють окремі аспекти інформаційної роботи у військах. О. Зозуля дослідив проблеми оцінки ефективності інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України та визначив ключові показники оцінювання [15]. Особливості організації інформаційно-пропагандистського забезпечення участі підрозділів Збройних Сил України у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки досліджували І. Гузенко та О. Сергієнко [16, 17]. Власний досвід автора статті вказує на схожість в підходах до організації інформаційно-пропагандистського забезпечення миротворчих підрозділів і підрозділів Військово-Морських Сил Збройних Сил України в ході відновлення боєздатності після передислокації з тимчасово окупованої території та під час виконання завдань у 2014 році [18].

Оскільки інформаційно-пропагандистське забезпечення в 1992-2014 роках було однією з основних складових виховної роботи та морально-психологічного забезпечення, важливе значення для дослідження його ролі і місця в загальній системі виховання мають наукові праці, присвячені становленню і розвитку системи виховної роботи, впровадженню гуманітарної політики, морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України чи окремих її складових [19-21]. Також висвітлювався історичний досвід окремих складових морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. Вказані праці важливі тим, що висвітлюють основні етапи становлення та розвитку системи морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України та особливості розвитку окремих її складових, які з 2016 року стали основними напрямками та формами інформаційно-пропагандистського забезпечення. Праці українських вчених за тематикою морально-психологічного забезпечення та виховної роботи в переважній більшості висвітлювали та деталізували ті концептуальні підходи, які вже були закладені в керівних документах. Вони відображали радянсько-російський досвід та мало торкалися питань інформаційно-пропагандистського забезпечення бойових дій.

Надзвичайно важливими є роботи безпосередніх учасників створення Військово-Морських Сил України В. Безкоровайного, А. Данілова, М. Мамчака, А. Науменка, М. Савченка, С. Соколюка, в яких на основі спогадів та власних рефлексій авторів, документів та публікацій у засобах масової інформації відображено структур соціально-психологічної служби становлення Військово-Морських Сил України та проведення ними інформаційної роботи серед військовослужбовців та населення Криму [22-27].

Також слід відзначити наявність в Україні наукових праць, які відображають соціально-філософські погляди вітчизняних вчених на духовну складову війська та ідеологічну роботу у

Збройних Силах України. До питань духовного потенціалу війська, ідеологічної роботи та інформаційно-пропагандистського забезпечення зверталися В. Абрамов, В. Баранівський та Л. Крimeць, В. Чорний. М. Шевченко [28-32].

Висновки. Аналіз історіографії дає підстави стверджувати, що попередні дослідники розглядали інформаційно-пропагандистське забезпечення переважно в площині практичної роботи в конкретні періоди, не торкаючись історичної ретроспективи. Питання організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Військово-Морських Силах Збройних Сил України впродовж 1992 – 2014 рр. не набуло всебічного висвітлення в історичних дослідженнях. На думку автора, усе це підтверджує необхідність історичного дослідження зазначених аспектів для врахування історичного досвіду в процесі відновлення військово-морських спроможностей України.

Література:

1. Малюга В.М. Особливості інформаційно-комунікативних процесів у військових колективах: навч. посібник / В.М. Малюга. – К.: ВГІ НАОУ, 2002.
2. Малюга В.М. Основи інформації та інформаційно-пропагандистського забезпечення / В.М. Малюга, О.Л. Ходанович. – К.: ВГІ НАОУ, 2003.
3. Осьодло В.І. Основи інформації і комунікації: Навч. посібник / В.І. Осьодло, О.П. Позняков. – К.: НАОУ, 2006.
4. Ходанович О.Л. Інформаційні технології та їх роль у системі інформаційно-пропагандистського забезпечення Збройних Сил України: Навч. посібник / О.Л. Ходанович – К.: ВГІ НАОУ, 2002.
5. Організація інформаційно-пропагандистського забезпечення особового складу: навчальний посібник. Частина 2. / Є. Ю. Литвиновський, О. І. Мусієнко, В. І. Петрович, В. І. Савінцев, В. В. Стасюк. – К.: ВГІ НАОУ, 2003. – 192 с.
6. Виховна робота у Збройних Силах України: [підручник] / [А.О. Кобзар, О.В. Копаниця, В.М. Грицюк та ін.]; під заг. ред. Б.П. Андресюка. – К.: Національний університет оборони України, 2010. – 450 с.
7. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: підручник. Ч. І. / [В. М. Вилко, В. М. Грицюк, В. Г. Дикун та ін.]; за заг. ред. В. В. Стасюка. – К.: НУОУ, 2012. – 464 с.
8. Звіт про науково-дослідну роботу «Організація інформаційно-пропагандистського забезпечення повсякденної діяльності військ (сил)» шифр «Пропаганда» (заключний). – К.: НАОУ, 2005. – 454 с.
9. Інформаційно-комунікативні технології в гуманітарній сфері Збройних Сил України: досвід, проблеми, перспективи: підручник / (В.І. Осьодло, В. В. Стасюк, В. П. Шевчук та ін.); за заг.ред. В. Г. Радецького. – К.: НАОУ, 2007. – 492 с.
10. Суспільно-комунікативні процеси у Збройних Силах України: підручник / В. І. Алещенко, Т. В. Андрущенко, В. В. Стасюк та ін. / За заг. ред. В. С. Чорного. – К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017. – 372 с.

11. Організація інформаційно-пропагандистського забезпечення особового складу Збройних Сил України: Начальний посібник / Зонь В. В., Кубіцький С. О., Слонімський В. Г., Великожон М. В. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2007. – 225 с.
12. Агаєв Н. Теорія та практика інформаційно-психологічного впливу на масову свідомість / Н.А. Агаєв, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська // Методичний посібник. – К.: НДЦ ГП ЗС України. – 2015. – 168 с.
13. Агаєв Н. Формування образу ворога у воєнно-політичному конфлікті / за ред. Н.А. Агаєва // Монографія. — К.: НДЦ ГП ЗС України. — 2014. — 164 с.
14. Інформаційно-пропагандистське забезпечення військ (сил) в умовах воєнно-політичного конфлікту: Навчально-методичний посібник / О.І. Холох, В.Л. Топальський, В.Р. Мараєв та ін. / За заг. ред. Н.А. Агаєва. – К.: НДЦ ГП ЗС України, 2017. – 185 с.
15. О. С. Зозуля Моделі та методи оцінки ефективності інформаційно-пропагандистського забезпечення: теоретичний аспект / Науковий часопис Академії національної безпеки. – 2017. – Випуск 3-4 (15-16). – С.88-101.
16. Гузенко І.М. Організація інформаційно-пропагандистського забезпечення миротворчої діяльності підрозділів ЗС України у Республіці Ірак / Вісник Національного університету оборони України. – 2013. – №2 (33). – С.316-320.
17. Сергієнко О. Особливості інформаційно-пропагандистського забезпечення та культурного обслуговування особового складу 6-ї омбр під час виконання завдань у Республіці Ірак / О.О. Сергієнко // Миротворча діяльність Збройних Сил України та досвід застосування підрозділів Збройних Сил України в операції багатонаціональних сил зі створення умов стабільності та безпеки в Республіці Ірак. – К.: ННДЦ ОТ і ВБ України. – 2005. – С. 316–322.
18. Підпригора І. Організація інформаційно-пропагандистського забезпечення підготовки і застосування 36 окремої бригади берегової оборони Військово-Морських Сил Збройних Сил України (за досвідом дій в ході анексії Автономної Республіки Крим та під час виконання завдань за призначенням після передислокації з тимчасово окупованої території) / І.І. Підпригора // Анексія Автономної Республіки Крим та війна на Донбасі 2014–2015 рр.: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-історичної конференції (23 вересня 2015 р.). – К.: НВІМ України, 2015. – С.62-73.
19. Становлення та розвиток структур виховної роботи в Збройних Силах України: (Монографія) / Мін-во оборони України, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України: М.В. Герасименко, А.О. Кобзар, Ю.І. Костенко, В.М. Малюга. – К.: НДЦ ГП ЗС України, 2012. – 161с.
20. Темко Г.Д. Виховна робота в Збройних силах України: історія і сучасність, [монографія] / Г.Д. Темко. – К.: Варта, 1996. – 147 с.
21. Темко Г.Д. Основи формування системи виховання в Україні у період утвердження державності (світоглядно-філософський аналіз): [монографія] / Г.Д. Темко. – К.; Варта, 1997. – 288 с.
22. Безкоровайний В. Україна в пошуках свого морського менталітету / Володимир Безкоровайний – К.: Воєнна історія, 2012. – №2 (62). – С. 19-29.
23. Данілов А. Український флот: біля джерел відродження. / А. Данілов. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 600 с.
24. Савченко Н. Анатомія необъявленної війни. / Савченко. Н. А. – К.: Українська перспектива, 1997. – 344 с.
25. Соколюк С. Передумови створення Військово-Морських Сил України (1989 р. – квітень 1992 р.) / Сергій Михайлович Соколюк. – К.: Воєнна історія, 2012. – №2 (62). – С. 30-45.

26. Мамчак Мирослав. Чорноморський флот. Курсом до України. / Мирослав Мамчак. – Севастополь: «Просвіта», 2013. – 608 с.
27. Мамчак М. Військово-морське будівництво в Україні у ХХ ст. Збірник документів. / Мирослав Мамчак. – Севастополь: «Просвіта», 2013. – 316 с.
28. Актуальні питання ідеології та ідеологічної роботи в українському війську: монографія / [Алещенко В. І., Баранівський В. Ф., Кобзар А. О., Кримець Л. В.]; під заг. ред. В. Ф. Баранівського – К.: «Золоті ворота», 2014. – 282 с.
29. Абрамов В.І. „Духовний потенціал Збройних Сил України: методологія системного вивчення і регулювання”. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. Інститут вищої освіти Академії педагогічних наук України. / В. І. Абрамов. – К., 2005. – 32 с.
30. Абрамов В. І. Духовний потенціал Збройних Сил України: методологія системного вивчення і регулювання: дис. ...доктора філософських наук: 09.00.03 / В. І. Абрамов. – К., 2005. – 390 с.
31. Шевченко М. Феномен ідеологічної роботи в Збройних Силах: соціально-філософський аналіз // Аналітично-інформаційний журнал Схід, 2016. – № 3 (143). – С. 115-120.
32. Шевченко М. Філософсько-методологічні основи визначення принципів інформаційно-пропагандистського забезпечення в Збройних Силах // Аналітично-інформаційний журнал Схід, 2016. – № 5 (145). – С. 114-120.

Калініченко О.О.

*Капітан 1 рангу у відставці, аспірант кафедри Історії України
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
(м. Одеса)*

АЛЬТЕРНАТИВНІ УКРАЇНСЬКІ ВІДЗНАКИ МОРСЬКОЇ ЗВИТЯГИ ЩО ПОЄДНУЮТЬ ГЕРОЇЧНЕ СЬОГОДЕННЯ З ІСТОРИЧНИМИ ЗДОБУТКАМИ НАШИХ ПРАЩУРІВ

Постановка проблеми. 2 червня 2017 року віце-адмірал Воронченко І.О. нагородив хрестом «25 років ВМС ЗС України» капітана 1 рангу Звершановського В.І., за часів командування якого окремим 131 дивізіоном підводних човнів консервації в Одесі в 1991-1993 роках, його було ліквідовано разом з торпедо-технічною базою капітана 2 рангу Метелиці.

Рис.1. Одеський підплав (середній ПЧ 613 пр.)

Ще раніше, у 1996 році, російська медаль «300 років Російському флоту» поставила «поза законом» морську доблесть наших попередників. Таким чином невігласами від історії створена парадигма, яка потребує рішення.

Мета дослідження. Ввести у науковий обіг фалеристики та медальєрики альтернативні відзнаки морської звитяги, що поєднують героїчне сьогодення з історичними здобутками наших пращурів у військовій морській сфері.

На сучасному етапі розвитку української військової символіки відомі праці А.Басова, Ф.Белаша, О.Бобкова, Б.Буднікова, В.Бузала, К.Гломозди, А.Гречила, А.Демчучена, М.Дмитрієнка, В.Іванова, Я.Ісаєвича, О.Кареліна-Романішина, А.Кобзаря, І.Колесника, О.Кохана, О.Круковського, А.Кучерука, С.Литвина, В.Манзуренка, І.Марчука, Ю.Мицика, С.Музичука, О.Муравйова, В.Омельчука, В.Панасенка, С.Пахолка, О.Руденка, Ю.Савчука, Є.Славутича, М.Слободянюка, Д.Табачника, О.Хлобистова, М.Царенка, М.Чмиря, С.Шаменкова, Т.Юрова і особливо В.Карпова [10].

Військово-морській символіці присвячені праці П.Гай-Нижника, Марії Климчак, В.Кравцевича-Рожнецького, М.Мамчака [11]. Але порівняння запроваджених ювілейних морських нагород України та Росії в історичному сенсі проводиться послідовно лише автором.

Виклад основного матеріалу. Народжений в Миколаєві – славному місті корабелів в родині моряка-фронтовика, у 1969 році 15-річним хлопчиськом я пов'язав свою долю з флотом в місті на Неві. Морські глибини Тихого та Індійського океанів були підкорені під час служби в радянському підводному флоті. Три океани та 36 морів залишились за кормою під час морських рейсів на підпрапорних судах. Нарешті я кинув свій життєвий якір у чорноморській перлині, яка по праву гордо носить одним з перших почесне ім'я «місто-герой». Тому я сприймаю як особистий виклик діяння «безпам'ятних іванів», які ігнорують більш ніж 1700-річну славу морську історію наших пращурів. Але залишимо емоції в стороні та звернемося до фактів:

Римська імперія, 269 рік. Ось як полемізує з опонентами адмірал флоту Радянського Союзу С.Г.Горшков, який на протязі 25 років очолював далеко не самий останній у світі радянський військово-морський ядерний флот. У своїй монографії він наводить наступне:

«... Історією доказано, що вже в ті часи древньослов'янські племена здійснювали грандіозні морські походи, які дозволяють зробити припущення, що мореплавство у предків слов'ян Північного Причорномор'я, Придніпров'я та інших районів Східної Європи було розвинуто ще у більш давні часи. Те, що у 269 році ці племена здійснили похід потужного флоту й розгромили Афіни, Коринф, Спарту, досягли Криту та Кіпру вочевидь доказує, що для стародавньо-слов'янських племен, які населяли південні райони нашої країни, мореплавство та обізнаність в морських шляхах Чорного, Мармурового, Егейського, та Середземного морів було вже далеко не новою справою...» (український переклад мій – О.К.) [3].

Про морський похід 269 року у своїх працях згадували Бодровцева [1], Буданова [2] та ін. Ант Доброгаст став таксіархом вже Візантійського флоту (554-555 р.).

Візантійська імперія. Літописи зберегли облогу слов'янами фортеці Солунь у 610 році та Константинополя у 626 році. Київські князі Аскольд, Олег, Ігор, Святослав, Володимир водили свої бойові флотилії по Чорному та Каспійському морям, Дунаю, Дністру-Тирасу, Дніпру-Борисфену, Дону-Танаїсу, Волзі-Іттіль.

Стратегічною перемогою над Візантією увінчалася атака на фортечні стіни Царгорода 2000 лодій росичей суходолом під вітрилами у 907 році, що дозволило у 911 році укласти вигідний для Київської Русі договір про торгове мореплавство, відновивши давні привілеї росичів, що були завойовані ще князем Аскольдом.

Великий поет в захопленні від подвигу воїнів князя Олега, увічнив його у своєму вірші «Олегів щит»:

«...Тогда во славу Руси ратной,
Строптиву греку в стыд и страх,
Ты пригвоздил свой щит булатный
На Цареградских воротах!...» [12].

У 986 році київський князь Володимир взяв в облогу древньословянське місто Корсунь, що попав в руки греків та змінив назву на Херсонес Таврійський. Успішною висадкою морського десанту на пристань Корсунь було звільнено, а князь Володимир прийняв там своє хрещення.

Османська імперія. Міжусобна княжа ворожнеча привела до втрати контролю над Чорним морем і, відповідно, до загибелі Київської Русі. Але морська слава пращурів не тільки не вмерла, але навпаки розквітла новими гранями звитяги, про що свідчать стародавні літописи.

У 1415 році з королівського порту Коцюбіїв, назва якого з часом трансформувалась в Кальчибей – Хаджибей – Гаджибей і нарешті в Одесу, на допомогу християнським єдиновірцям у Константинополь, що потерпали в османській облозі, було відправлено кілька суден з дорожнім вантажем – зерном... [5].

Згодом славу захисників Вітчизни прийняли на себе українські козаки, чий перший морський бій у 1492 році завершився перемогою. Не пройшло й 100 років, як про українських козаків заговорила вся Європа, а її емісари проторили стежки до Січі. Розквіт козацької морської слави припав на часи гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного. Відоме захоплення неприступної морської фортеці Дюнкерк у 1646 році – лише один з чисельних прикладів морської доблесті наших славетних предків. Недарма у 1648-1649 роках османський султан вимушений був укласти з козацькою державою Богдана Хмельницького угоду про вільне мореплавство на Чорному та Білому морях [6].

Російська імперія. Складним був шлях українського народу у своїй визвольній боротьбі за незалежність. З усіх російсько-турецьких війн тільки під час Кримської (Східної) війни відбулось повстання «Київська козаччина» за право українців воювати під козацькими знаменами. Тому й наслідки цієї війни стали для Російської імперії розгромними. Через 50 років українські матроси Вакуленчук та Матюшенко очолили революційне повстання на новітньому броненосці імперії «Князь Потьомкін-Таврійський». Як казав більшовицький класик, броненосець залишився нескореним тереном революції, хоча більшовиків там напрочуд взагалі не було! Святий Пантелеймон, на ім'я якого було перейменовано броненосець, не допоміг Російській імперії зупинити потяг українських моряків до волі!

Крейсер «Світлана» на Балтиці вперше у 1917 році підняв синьо-жовтий український прапор. Його приклад на Чорному морі наслідував міноносець «Завидний», а з підняттям українського прапору на новітньому дредноуті «Воля», українізація Чорноморського флоту

стала незворотною! 29 квітня 1918 року на щоглах усіх кораблів Чорноморського флоту замайоріли українські прапори з синьо-жовтими барвами.

Двічі за ХХ сторіччя Чорноморський флот піддавався розподілу. Касатонівські кораблі та літаки артилерійським вогнем, небезпечним маневруванням, імітацією торпедної атаки не змогли перешкодити СКР-112 у липні 1992 року відродити морську славу Української нації. Ця слава закріпилась у океанських походах в Атлантичному та Індійському океані флагмана ВМС ЗС України фрегата «Гетьман Сагайдачний». І навіть підступна російська агресія 2014 року, пов'язана з окупацією Криму проявила доблесть екіпажу морського тральщика «Черкаси», морських льотчиків Сакської бригади. Героїчно загинули в обороні східних рубежів України «морські котики» з Очакова та представники інших підрозділів берегової оборони.

269-2019 роки. 1750 років, на протязі яких чотирьом імперіям у водах Великого Середземномор'я наші пращури, діди, батьки, сини й онуки викладали й продовжують викладати «уроки мужності» на славу нашої морехідної нації. Невже це варте ЗАБУТТЯ?!

Першою спробою втілити вищенаведені «уроки мужності» в металі був проект пам'ятної медалі, розроблений автором влітку 2006 року [7, 8].

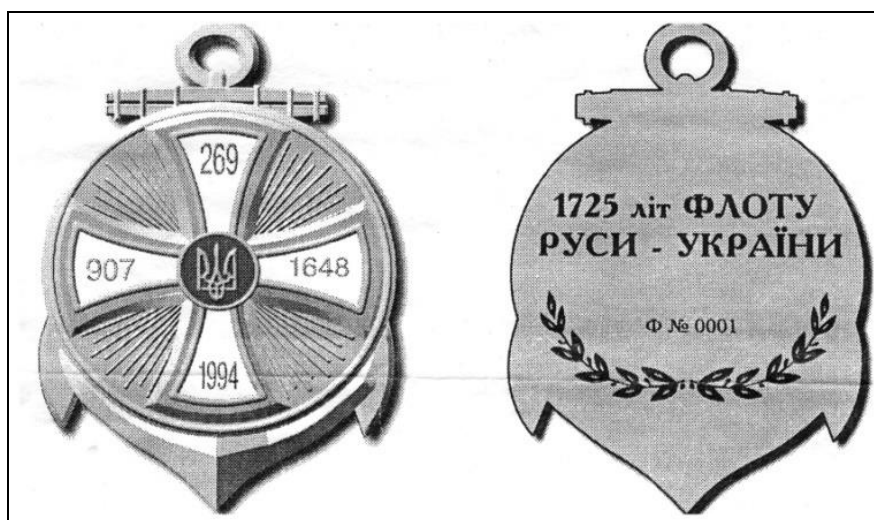

Рис.2. Проект пам'ятної медалі.

За основу була взята медаль Ушакова, яка користувалась повагою серед моряків на радянському флоті. На срібному фоні зручно розмістився морський білий хрест з золотистим тризубом на тлі синього кружляка. На трьох кінцівках хреста викарбувані роки, пов'язані з видатними подіями українського флоту супроти Римської, Візантійської та Османської імперій. На четвертій кінцівці викарбувано 1994 рік, коли вперше флагман ВМС України фрегат «Гетьман Сагайдачний» вийшов в океан!

Рис.3. Відзнаки Командувача ВМС ЗС України.

Рис.4. Медалі «Морська слава України» (аверс)

Рис.5. Медаль «Морська слава України» (реверс).

Зліва направо: 1 ступінь, 2 ступінь, 3 ступінь.

Але українські чільники, зокрема Військово-Морських Сил Збройних Сил України нажалі пішли шляхом російських флотоводців, знехтувавши ратною доблестю чотирьох Українських фронтів та Української Повстанської Армії в роки Другої Світової війни. Знехтували славою вояків визвольних змагань 1917-1922 років. Знехтували славою Українського козацтва та дружин київських князів. Знехтували морською славою антів та інших пращурів Північного Причорномор'я!

Альтернативний проект «Морська слава України» (див. рис.4-5), був запроваджений «Братством моряків України» (президент – контр-адмірал Микола Костров) та виконаний у двохсторонньому варіанті (аверс та реверс) у трьох ступенях, що дало змогу поєднати визначні переможні історичні дати минулого над трьома імперіями (Римською, Візантійською, Османською) прадавніх українських флотів (Античного, Княжого, Козацького) з славетними звитягами відроджених Військово-Морських Сил України, а саме океанськими походами фрегата «Гетьман Сагайдачний», проривом СКР-112 попри збройну протидію касатонівських кораблів, плаванням сучасної козацької чайки «Пресвята Покрова» на протязі 15 кампаній у навколишніх європейських морях та безпосередньо в Атлантичному океані.

Презентація морської нагороди відбулась у ювілей гетьмана Івана Мазепи 20 березня 2007 року на трьохщогловому вітрильнику «Дружба». Медаль «Морська слава України» під №-1 отримав Теодор Резвой, який на гребному човні «Одеса» під Українським прапором одинаком перетнув Атлантичний океан.

Рис. 6. Підкорювач Атлантики Теодор Резвой на гребному човні «Одеса»

Нагорода також має своє Положення (див. додатки) [4, 9].

На честь вшанування Республіканського флоту України, відлік якого почався у період визвольних змагань на початку ХХ століття у запеклій борні з Російською імперією у всіх її проявах, у 2017 році запроваджено четверту ступінь нагороди, яка вручається за нелетальний спротив агресору. На увічнення подій сторічної давнини претендували балтійський крейсер «Світлана», чорноморський міноносець «Завидний» та дредноут «Воля».

На зв'язок з сучасністю медалі 4-го ступеню претендували і героїчний спротив беззбройного екіпажу морського тральщика «Черкаси» (2014 р.), і поява в лавах ВМС ЗС України малих броньованих катерів «Гюрза-М» (2015 р.), і, нарешті, майбутній довгоочікуваний корвет «Володимир Великий» (орієнтовно 2019 -2020 р.).

Врешті на аверсі було зображено МТЩ «Черкаси» та літак і вертоліт морської авіації, а на реверсі крейсер «Світлана» на якому вперше у 1917 році було піднято Український прапор.

**Рис.8. Медаль «Морська Слава України» 4 ступеню
(Республіканський флот).**

30 травня 2017 року Президент Асоціації ветеранів Військово-морських Сил Збройних Сил України контр-адмірал Шалит Ю.В. вручив медалі «Морська Слава України» 4 ступеня колишньому командирю морського тральщика «Черкаси», заступнику Командувача ВМС України з морської авіації, кращому випускнику-офіцеру ВМС НВАК КНР та працівникам Збройних Сил України, які стали опорою для своїх чоловіків-військовослужбовців при передислокації з Криму в Одесу у 2014 році. Також посмертно ця медаль була вручена сім'ям загиблих українських патріотів, які відстояли Одесу 2 травня 2014 року (див.рис.8).

Рис.8. 30 травня 2017 року. Інститут ВМС НУ «ОМА».

*Вручення нагород: ліворуч Ольга Фісюк (IV ступінь – Республіканський флот), праворуч
Петро Гончаренко (I ступінь – Античний флот)*

*Рис.9. Кавалери медалі «Морська слава України» у день 25-ї річниці ВМС ЗС України
2 червня 2017 року, Одеса: ліворуч Юрій Федаш (IV ступінь – Республіканський флот),
праворуч Андрій Тарасов (I ступінь – Античний флот).*

**Таблиця 1. СПИСОК НАГОРОДЖЕНИХ МЕДАЛЯМИ
«МОРСЬКА СЛАВА УКРАЇНИ»**

№ пос-відчення.	Дата	Військ. звання	Посада	Прізвище, ім'я, по батькові	Підстава Ступінь Місце
1/2007	20.03.2007		Гребець-одинак човна «Одеса», перетнув Атлантику	РЕЗВОЙ Теодор Павлович	5.4 б ІІІ ст Одеса
2/2007	20.03.2007	Кап. л-т	Командир СКР-112 17-ї бковр ЧФ.	НАСТЕНКО Сергій Володимирович	4.4 а ІІ ст Одеса
3/2007	20.03.2007	Кап.2 р.	Командир КУ «Славутич» ВМС ЗС України.	ХАЧАТУРОВ Карен Ервандович	4.4 б ІІ ст Одеса
4/2007	20.03.2007	Кап.3 р.	Командир КрМО «Одеса».	РОСОЛОВСЬКИЙ Геннадій Миколайович	4.4 б ІІ ст Одеса
5/2007	20.03.2007		Тренер-вихователь чемпіона світу	ЧУМАК Володимир Іванович	5.5 бб ІІІ ст Одеса
6/2007	20.03.2007		Письменник-мариніст.	ОЛІЙНИКІВ Олег Семенович	5.5 вв ІІІ ст Одеса
7/2007	20.03.2007	Матрос	Письменник, репресований.	РІЗНИКІВ Олекса Сергійович	5.5 вв ІІІ ст Одеса
8/2007	20.03.2007		Письменник-мариніст, репресований.	ШУПТА Дмитро Романович	5.5 вв ІІІ ст Одеса
9/2007	20.03.2007	Кап.3 р.	Командир фрегата «Гетьман Сагайдачний» ВМСУ	НАСТЕНКО Сергій Володимирович	3.4 а І ст Одеса
10/2007	20.03.2007	Кап.2 р.	Командир РКР «Україна» ВМСУ	НАСТЕНКО Сергій Володимирович	5.5 аа ІІІ ст Одеса
11/2007	29.03.2007	Кап.3 р.	Старший капітан-наставник з ВМП АРК«Антарктика»	КАЛІНІЧЕНКО Олександр Олександрович	3.4 а І ст Київ
12/2007	25.04.2007	Кап.2 р.	Командир ВДК «Рівне» ВМСУ.	КАЛІНІЧЕНКО Олександр Олександрович	4.4 б ІІ ст Рівне
13/2007	29.04.2007		Перший президент фонду відродження Українського Чорноморського Флоту	ГАВРИШКЕВИЧ Павло Володимирович	3.4 в І ст Львів
14/2007	29.04.2007		Будівничий козацької чайки «Пр.Покрова».	КАЧМАР Василь Іванович	5.4 а ІІІ ст Львів
15/2007	29.04.2007		Отаман Львівського коша «Січ»	ВОЛОЩАК Юрій Ярославович	5.4 а ІІІ ст Львів
16/2007	20.05.2007		Перший отаман чайки «Пресвята Покрова».	ТИМОЩУК Леонід Миколайович	5.4 а ІІІ ст Львів
17/2007	20.05.2007		Гармаш чайки «Пр.Покрова».	ВИННИЦЬКИЙ Андрій Володимирович	5.4 а ІІІ ст Львів

18/2007	20.05.2007		Гребець чайки «Пр.Покрова».	КОЗІЙ Григорій Богданович	5.4 а ІІІ ст Львів
19/2007	20.05.2007	Кап.1 р.	Капітан далекого плавання, отаман РКТ «Сотниківській Кіш», репресований.	КАЛІНІЧЕНКО Олександр Олександрович	5.5аа,вв ІІІ ст Львів
20/2007	28.05.2007	Кап.2 р.	НШ Одеського загону морської охорони, колишній командир КрМО П.Державін	ЦИМБУЛОВ Тімур Альбертович	4.4 б І ст Одеса
21/2007	28.05.2007	Кап.3 р.	Командир КрМО «П.Державін».	ТРЕТ'ЯКОВ Владислав Миколайович	4.4 б І ст Одеса
22/2007	28.05.2007	Кап.3 р.	Командир КрМО «Поділля».	РИЖИК Сергій Михайлович	4.4 б І ст Одеса
23/2007	05.06.2007		Ген.директор АРК «Антарктика»	КРАВЧЕНКО Валерій Михайлович (посмертно)	3.4 в* І ст Одеса
24/2007	11.06.2007		Капітан далекого плавання, перший в світі теоретично розробив і практично втілював метод плавання в тумані за допомогою радіолокаційної прокладки, репресований.	МОРОЗОВ Олексій Васильович	5.5 аа* ІІІ ст Одеса
25/2007	06.12.2007	Кап.1 р.	Командир першого океанського походу флагмана ВМСУ на «Армаду Свободи»	ШАЛИТ Юрій Володимирович	3.4 а І ст Севастополь
26/2007	06.12.2007	Ст.м-н	Командир РТЩ «Генічеськ» ВМС ЗС України.	ПАРУКЕВИЧ Альберт Іванович (посмертно)	4.4 б ІІ ст Севастополь
27/2007	06.12.2007	Кап.3 р.	Командир корвета «Тернопіль» ВМС ЗС України.	П'ЯТНИЦЬКИЙ Роман Леонідович	4.4 б ІІ ст Севастополь
28/2007	06.12.2007	Кап.3 р.	Командир ракетного корвета «Придніпров'я» ВМС ЗС України.	ТІТОВ Олег Леонідович	4.4 б ІІ ст Севастополь
29/2007	06.12.2007	Кап.3 р.	Командир корвета «Луцьк» ВМС ЗС України.	ДОРОШЕНКО Сергій Васильович	4.4 б ІІ ст Севастополь
30/2007	22.12.2007	Кап.2 р.	Заступник командира першого океанського походу з виховної роботи.	МАРУЩАК Орест Михайлович	3.4 а І ст Тернопіль
31/2007	22.12.2007	Кап.2 р.	Начальник штабу 17 бковр ЧФ у 1992 р.	ЖИБАРЄВ Микола Євгенович	4.4 а ІІ ст Київ

32/2007	22.12.2007	Сотник	Командир сотні УНСО в 1993 році	БОБРОВИЧ Валерій Олегович	4.4 в II ст Київ
33/2007	31.12.2007		Капітан чайки „Пресвята Покрова” у 1994 році.	ЩЕКОТИХІН Олег Вячеславович	5.4 а III ст Одеса
34/2014	16.09.2014		На честь 20-ї річниці першого виходу в океан військового корабля відродженого українського флоту, в приміщенні 26-го загону морської охорони екіпажу фрегату ВМС ЗС України «Гетьман Сагайдачний» вручена медаль «Морська слава України» (Античний флот).		I ст Одеса
35/2017	30.05.2017	Ст.м-с	Моторист турбомоторної групи БЧ-5 фрегата «Гетьман Сагайдачний» (2013-2014)	ХОМЯЧЕНКО Максим Максимович	3.4 а I ст Одеса
36/2017	30.05.2017	Ст.1ст.	Моторист турбомоторної групи БЧ-5 фрегата «Гетьман Сагайдачний» (1994)	САВЧЕНКО Єгор Борисович	3.4 а I ст Одеса
37/2017	30.05.2017	Ст. лейтенант	Командир гідроакустичної групи БЧ-7	КУРДЮК Сергій Вікторович	3.4 а I ст Одеса
38/2017	30.05.2017	Кап.-лейтенант	Командир ракетно-артилерійської бойової частини (БЧ-2) фрегату «Гетьман Сагайдачний» (1994)	ГОНЧАРЕНКО Петро Дмитрович	3.4 а I ст Одеса
39/2017	30.05.2017	Кап.3р.	Командир МТЩ «Черкаси» (2014)	ФЕДАШ Юрій Петрович	IVст Одеса
40/2017	30.05.2017	полковник	Командир 10-ї авіаційної бригади ВМС ЗС України (2014)	ЧЕРНЕНКО Василь Іванович	IVст Одеса
41/2017	30.05.2017	Контр-адмірал	Начальник управління Морської охорони (2014)	ЖИБАРЄВ Микола Євгенович	IVст Одеса
42/2017	30.05.2017		Загинув при захисті Одеси від сепаратистів 2 травня 2014 року	БИРЮКОВ Андрій Васильович	IVст Одеса
43/2017	30.05.2017		Загинув при захисті Одеси від сепаратистів 2 травня 2014 року	ІВАНОВ Ігор Володимирович	IVст Одеса
44/2017	30.05.2017		Працівник Збройних Сил України	ГОНЧАРЕНКО Ліна В'ячеславівна	IVст Одеса
45/2017	30.05.2017		Працівник Збройних Сил України	КУШНІР Юлія Василівна	IVст Одеса
46/2017	30.05.2017		Працівник Збройних Сил України	СТЕПУРЕНКО Зорема Росимівна	IVст Одеса
47/2017	30.05.2017		Працівник Збройних Сил України	ТИМОЩУК Лілія Валентинівна	IVст Одеса

48/2017	30.05.2017		Працівник Збройних Сил України	ФІСЮК Ольга Олександрівна	IVст Одеса
49/2017	30.05.2017		Працівник Збройних Сил України	ШУЛЬГА Світлана Михайлівна	IVст Одеса
50/2017	30.05.2017	Ст.лейтенант	Командир зенітно-ракетної батареї БЧ-2 фрегата «Гетьман Сагайдачний» (1994)	ТАРАСОВ Андрій Андрійович	3.4 а I ст Одеса
51/2017	30.05.2017	Кап.2р. ВМС НВАК	Слухач інституту ВМС НУ «ОМА» (2015-2017)	ЧЕН ЧЕНЬ	IVст Одеса
52/2017	30.05.2017	Кап.1р.	СПК т/х «Sabrina» (1994)	КАЛІНІЧЕНКО Олександр Олександрович	IVст Одеса

Висновок. З огляду на вищевикладене саме проект «Морська слава України», на думку автора, найкраще підходить на роль відзнаки виду Збройних Сил України, якою є її Військово-Морські Сили, поєднуючи звичайну українську морську історію з сьогоденням, таким чином сприяючи національно-патріотичному вихованню українських моряків!

Джерела та література:

1. **Бодровцева, 2017** - Бодровцева Н. Ю. История возникновения торгового мореплавания на Руси // Молодой ученый. — 2017. — №5. — С. 336-342. / Ресурс доступа: <https://moluch.ru/archive/139/39173/> (дата обращения: 26.10.2018).
2. **Буданова, 1990** - Буданова В.П. Готы в эпоху Великого переселения народов.— М.: Наука, 1990. *Глава третья.* Готы в северном Причерноморье и на Балканах в III веке. 2.Готы — участники варварских вторжений в Римскую империю./ Ресурс доступа: <http://ru-sled.ru/goty-uchastniki-varvarskix-vtorzhenij-v-rimskuyu-imperiyu/>
3. **Горшков, 1976** – Горшков С.Г. Морская мощь государства.–М.:Воениздат,1976.–С.103.
4. **Державний архів Одеської області** - ДАОО, – ф.Р-8240 – Оп.1 – Спр.65. – 16 арк.
5. **Dlugossus, 1711** - Dlugossus I. Historiae Polonicae libri XII. - Francofurti et Lipsiae, 1711. – Vol.1 – P.367.
6. **Договір, 1649** - Документи Б. Хмельницького. Договір між турецьким цісарем і Військом Запорозьким та народом Руським про торгівлю на Чорному морі. — К., 1961. — С. 619-622.
7. **Калиниченко, 2003** – Калиниченко Олександр. Забуті перемоги. // Чорноморські новини №-76 (20178) від 16 жовтня 2003 року. – Одеса, 2003.
8. **Калиниченко, 2006** – Калиниченко Олександр. Точка отсчета. // Моряк Украины №-30 (443) от 2 августа 2006. – Одесса, 2006. – С.4.
9. **Калініченко, 2015** – Калініченко О.О. Океанами Арея. – Одеса: КП ОМД, 2015. – С.313-315.
10. **Карпов, 2015** - Карпов В. Проблемы становления военной символики Украины. // Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. – Вип. 1(7) / Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років», Ін-т історії України НАН України. –К., 2015. – 150 с. – С. 82-93.

11. **Мамчак, 2009** - Військово-морська символіка України. – Снятин: ПрутПринт, 2009. – 92 с. з іл.

12. **Пушкін, 1830** – Пушкін А.С. Олегов щит. // Альманах «Северные цветы на 1830 год». – СПб., 1829. – С.53-54.

Григоренко Т.О.

Заступник директора з наукової роботи Черкаського обласного краєзнавчого музею (м. Черкаси)

**ВИСТАВКА «МОРСЬКА ДУША ЧЕРКАЩИНИ»
В ЕКСПОЗИЦІЇ ЧЕРКАСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ,
ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОЇ ІСТОРІЇ
ШЕВЧЕНКОВОГО КРАЮ**

1 липня 2018 р. в день Військово-Морських Сил Збройних Сил України у Черкаському обласному краєзнавчому музеї відбулося урочисте відкриття виставки «Морська душа Черкащини».

Серед запрошених гостей були: командир атомного ракетного підводного крейсера Тихоокеанського флоту «К-258» капітан 1-го рангу Григорій Гаврилович Марчук, начальник двох української антарктичних експедицій Микола Полікарпович Старинець та інші. Під час відкриття виставки була проведена урочиста церемонія підняття прапору Військово-Морських Сил Збройних Сил України на честь Дня ВМС ЗСУ. Церемонією командував капітан 1-го рангу Г. Г. Марчук. Після підняття прапору вже безпосередньо у залі музею відбулося відкриття виставки «Морська душа Черкащини».

Черкащина з давніх часів має славетні морські традиції, долі багатьох наших земляків були нерозривно пов'язані з морем. Уродженці Шевченкового краю ще на козацьких чайках ходили морськими походами аж до турецьких берегів, служили у флоті тоді Російської імперії, були очевидцями та учасниками подій Української революції 1918-1921 рр., коли вперше жовто-блакитний прапор був піднятий на бойових кораблях. Наші земляки героїчно захищали морські та сухопутні кордони від нацистських загарбників під час Другої світової війни, а у післявоєнний час служили у військово-морському флоті СРСР та працювали на океанічних рибальських траулерах.

В новітню історію України прикладом стійкості та мужності увійшов опір екіпажу морського тральщика «Черкаси», який відважно протидіяв ворожим спробам захопити корабель на озері Донузлав в березні 2014 р., до останньої можливості відстоюючи честь військово-морського прапору України. Черкащани ж морські піхотинці та моряки-прикордонники й сьогодні захищають державну Незалежність в зоні бойових дій на Сході України.

Експозиція виставки починається експонатами, що розповідають про козацькі часи, зокрема про Дмитра «Байдю» Вишневецького – старосту черкаського та канівського, який побудував перше укріплення на о. Мала Хортиця у 1556 р. та неодноразово здійснював успішні походи на турецькі фортеці в нижній течії Дніпра. Поряд – макет козацької «чайки».

Наступна розповідь виставки про нашого славного земляка Тараса Григоровича Шевченка - дослідника Аральського моря, який був зарахований до експедиції капітан-лейтенанта Бутакова.

Серед наших відомих земляків, що пов'язали своє життя з морем, контр-адмірал Василь Степанович Завойко, уродженець с. Прохорівка Золотоніського повіту, який командував обороною Петропавловська та був військовим губернатором Камчатки під час Кримської війни 1853-1856 рр.

В центрі залу представлений унікальний експонат з фондової колекції Черкаського обласного краєзнавчого музею якір-кішка XVIII ст., знайдений у Дніпрі в районі Черкас.

Ми пишаємося тим, що наш земляк є автором однієї з найбільш відомих морських пісень «Раскинулось море широко». Це уродженець м. Чигирин, матрос Федір Предтеча, стерновий пароплава «Одеса», фотографію якого можна побачити на виставці (фото 1906 р.)

Серед учасників відомого повстання в 1905 р. на броненосці «Князь Потёмкин-Таврический» Чорноморського флоту був уродженець с. Свидівок Черкаського р-ну матрос В.С. Пригорницький.

Окремий розділ виставки «Морська душа Черкащини» присвячений участі черкащан у подіях Першої Світової війни та Української революції 1918-1921 рр. Серед учасників Першої Світової війни, наших земляків, на виставці експонуються матеріали братів Василя та Івана Чеховських, уродженців с. Тимченки Чорнобаївського р-ну. В. Чеховський служив на гідрокрейсері «Император Траян» Чорноморського флоту. Також на виставці представлені

матеріали І. Тищенка – матроса Чорноморського флоту, уродженця с. Васютинці Чернобаївського р-ну (фото зроблене у Севастополі в 1916 р.).

Матеріали виставки розповідають про контр-адмірала М. І. Білинського – міністра морських справ Української Народної Республіки, ініціатора формування підрозділів морської піхоти УНР, уродженця с. Драбово-Барятинське Драбівського району. Поряд - копія малюнку «Піднесення українського прапору на Чорноморським флоті, 29 квітня 1918 р.» теж черкащанина, Леоніда Перфецького, сотника Армії УНР, учасника національно-визвольних змагань 1917-1920 рр., уродженця с. Ладжинка Уманського району.

29 квітня 1918 р. на лінкорі «Воля», одному з найпотужніших кораблів Чорноморського флоту, було піднято український прапор. Серед членів команди був і наш земляк, уродженець с. Тимченки Чернобаївського району В. Чеховський.

Увазі відвідувачів представлена копія фотографії Опанаса Келеберди – матроса Чорноморського флоту, учасника повстанського руху та національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., уродженця с. Вереміївка Чернобаївського р-ну

Під час Другої Світової війни в різних битвах на морі відзначилися чимало наших земляків. Це - Герой Радянського Союзу капітан-лейтенант П. І. Кудерський – командир загону торпедних катерів Чорноморського флоту, учасник оборони і визволення Севастополя, уродженець м. Умань; Герой Радянського Союзу капітан 2-го рангу М. М. Калінін – командир загону напівгліссерів Дніпровської флотилії, учасник штурму Берліна. Після війни жив в Черкасах; Герой Радянського Союзу, рядовий І. М. Удод – боєць батальйону морської піхоти, учасник десанту К.Ф. Ольшанського в Миколаєві, уродженець с. Мехедівка Драбівського р-ну; капітан 1-го рангу А.Л. Іщенко – командир загону торпедних катерів Чорноморського флоту, учасник оборони Одеси та Севастополя, уродженець с. Межиріч Канівського р-ну; матрос П.Ф. Танана – командор канонерського човна «Верный» Дніпровського загону кораблів Пінської флотилії, учасник оборони Черкащини, уродженець Канева; ст. лейтенант П. Г. Биченко – учасник оборони Ленінграда у складі 55-ї морської стрілецької бригади, уродженець с. Мліїв Городищенського р-ну та багато інших.

Окремий розділ виставки присвячений черкащанам, які проходили службу на атомних підводних човнах у радянському флоті.

Серед них комплекс матеріалів старшини 2-ї ст. Івана Васильовича Олійника, трюмного машиніста атомного підводного човна «К-8» Північного флоту, учасника останнього походу корабля в 1970 р., уродженця с. Малі Канівці Чернобаївського р-ну, старшого мічмана М. І. Джулая та старшого мічмана Володимир Власович Ткача, уродженця с. Сичівка Христинівського р-ну – старшини команди стернових атомного підводного човна

«Комсомолец» Північного флоту, який загинув під час аварії корабля у Норвезькому морі в 1989 р.

Серед особистих речей та документів В. В. Ткача ми можемо побачити погони до повсякденної форми, нарукавний знак та пілотку, значки «За дальний поход» (1970-ті та 1980-ті рр). Там само - телеграма від командира військової частини Ткачу Віктору Власовичу у Черкаси зі сповіщенням про загибель брата, ст. мічмана В.В. Ткача. (1989).

Викликає цікавість відвідувачів уламок метала, оплавленого під час пожежі на атомному підводному човні «К-21» Північного флоту. У ліквідації пожежі брав безпосередню участь моряк-підводник Ю. П. Паралис, уродженець смт. Чорнобай.

Особливу увагу відвідувачів привертають унікальні експонати зі сторожового корабля «СКР-112» на якому у 1992 р. вперше на Чорноморському флоті був піднятий прапор Незалежної України. Переслідуваний російськими кораблями, які намагались зупинити його, «СКР-112» прибув в Одесу та став першим кораблем ВМС України. В експозиції представлені: сигнальний ліхтар з корабля «СКР-112», ревун з корабля «СКР-112», пристрій-показчик обертів валу двигуна (права машина) зі сторожового корабля СКР-112, військово-морський сигнальний прапор (буква «М») та інш.

Наступний комплекс матеріалів присвячений капітану 1-го рангу Г. Г. Марчуку. У 1974-1986 рр. він був на посадах командирів атомних ракетних підводних крейсерів стратегічного призначення «К-258» та «К-180» Тихоокеанського та Північного флотів. Зокрема представлено його форменний одяг, кортик та поясна портупея, диплом про закінчення Тихоокеанського вищого військово-морського училища, багато фотографій, зокрема цікаве фото «Тихий океан біля берегів Чукотки». Фото зроблено з містка атомного підводного крейсера «К-180», під час його переходу Беринговою протокою (1982).

Відвідувачі виставки можуть познайомитися з матеріалами командуючого ВМС України у 1993-1996 рр. уродженця м. Умань віце-адмірала В.Г. Безкоровайного. На фото - голова української делегації віце-адмірал В. Г. Безкоровайний на борту американського авіаносця «Теодор Рузвельт» (США, 1996 р.).

Угорі залу ви можете побачити цікавий експонат - Військово-Морський прапор України з ракетного катера «Умань, подарований нашому музею у 1990-х рр.

Черкащани й зараз гідно несуть службу в зоні бойових дій на Сході України. В експозиції представлені фото, документи та експонати, що розповідають історію сучасної війни від анексії Криму і до сьогодні.

Центральне місце займають матеріали про морський тральщик «Черкаси». Побудований він ще у 1976 р., тоді отримав назву «Разведчик» та увійшов до складу Чорноморського флоту. В 1990 р. у Червоному морі вступив в бій з чотирма еритрійськими катерами та потопив один з

них. Переданий до складу ВМС України та перейменований на «Черкаси» в 1997 р. В березні 2014 р. команда корабля, блокованого російськими окупантами на оз. Донузлав, робила спроби прорвати блокаду, тральщик «Черкаси» був захоплений останнім з українських кораблів. На виставці представлена форма матроса з тральщика «Черкаси», Плакета – подарунок команді тральщика «Черкаси» з нагоди Дня корабля, яка разом з іншими цінними речами була вивезена українськими моряками з кают-компанії корабля в березні 2014 р.

Також експонуються речі українських морських піхотинців-черкашан з зони АТО, маскувальні сітки, які плели волонтери «Дніпровські павучки» для кораблів берегової охорони м. Маріуполь (синього кольору) та підрозділам морських піхотинців. Цікавий експонат цього розділу - контейнер від протитанкового ракетного комплексу «Метис» з дарчим підписом командира 500-го окремого батальйону морської піхоти майора В.О. Сухаревського (2017).

Особливу цікавість у відвідувачів виставки «Морська душа Черкащини» викликає комплекс «Досліджуючи Антарктиду» у якому розповідається про полярника, жителя м. Черкаси М. П. Старинця.

М. П. Старинець – головний механік української антарктичної станції «Академік Вернадський» в шести експедиціях, механік та начальник 17-ї та 21-ї українських антарктичних експедицій.

Експонується прапор України М. П. Старинця, який у 1997-2017 рр. був на станції «Академік Вернадський» в Антарктиді. Також представлено Диплом М. П. Старинця від «Книги рекордів України» в номінації «Унікальні можливості людини» за найбільш тривале

перебування в екстремальних умовах Антарктиди (участь у 6 експедиціях, та перебування на архіпелазі Шпіцберген з 1978 по 1982 р.) (2010), особисті речі полярника, а також паспорт М. П. Старинця з автографом Біла Гейтса, який був туристом на станції «Академік Вернадський».

Особливо цікавляться відвідувачі незвичайною скринєю з представниками морської фауни Антарктиди – летючою рибою, морським павуком, морськими зірками, привезені Старинцем з експедицій.

Більшість з експонатів, що представлені на виставці «Морська душа Черкащини», унікальні та експонуються вперше.

Загалом виставка викликає величезний інтерес у відвідувачів і відіграє значну роль у патріотичному вихованні школярів та студентів нашого краю.

РЕЗОЛЮЦІЯ

учасників Всеукраїнської науково - практичної конференції

«Воєнно-історична робота у Військово-Морських Силах Збройних Сил України.

Проблемні питання та шляхи їх вирішення»

24-25 жовтня 2018 року

Організатори та учасники Першої Всеукраїнської науково - практичної конференції «Воєнно-історична робота у Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Проблемні питання та шляхи їх вирішення», що відбулася у м. Одеса, на базі Інституту ВМС НУ «ОМА» 24-25 жовтня 2018 року висловлюють наступні рішення:

1. Констатуємо, що Конференція пройшла в робочій і вкрай діловій атмосфері. В представлених учасниками конференції доповідях був піднятий цілий комплекс питань, який стосується воєнно-морської історії як України конкретно, так і світу в цілому, а також актуальні питання сумісних з воєнно-морською історією проблем – біографістики, архівної й музейної справ, ситуації на Сході України як в історичному так і в геополітичному аспектах тощо. Тим самим конференція продемонструвала суттєвий потенціал наукової спільноти України в плані актуалізації та вивчення вкрай різноманітних питань мілітарної, військово-політичної і воєнно-морської історії як в українському так і в світовому розрізі.

2. Враховуючи вищезначене, організатори та учасники Конференції виносять пропозицію на регулярність і щорічність проведення науково-практичної конференції «Воєнно-історична робота у Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Проблемні питання та шляхи їх вирішення» з запрошенням та залученням до її роботи більш широкого кола як фахівців так і установ. Розуміючи актуальність проблем, які були підняті учасниками Конференції та тих, які потенційно можуть бути підняті історичною, воєнно-історичною і воєнно-морською історичною наукою, в плані вивчення в першу чергу морської історії України та історії загального мореплавства, організатори та учасники Конференції сподіваються на трансформацію масштабу Конференції зі Всеукраїнського на міжнародний чи з міжнародною участю в подальшому.

3. У контексті вище викладеного, організатори та учасники Конференції виносять пропозицію щодо звернення до командування Військово-Морських Сил Збройних Сил України на проведення у 2019 році воєнно-історичного форуму який буде складатись:

круглий стіл за темою: «Бойовий досвід Військово-Морських Сил Збройних Сил України у 2014-2019 роках» (час проведення, квітень 2019 року);

військово-історична конференція курсантів навчальних закладів Військово-Морських Сил Збройних Сил України на тему: «Военно-історична робота у Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Проблемні питання» (час проведення, жовтень 2019 року);

науково-практична конференція за темою: «Военно-історична робота у Військово-Морських Силах Збройних Сил України» (час проведення, жовтень 2019 року);

відкриті лекції для курсантів та студентів ВВНЗ щодо підготовки та проведення бойових, рятувальних операцій та здійснення трансатлантичних переходів групою бойових кораблів Військово-Морських Сил Збройних Сил України. (час проведення, жовтень 2019 року).

4. Під час пленарного та секційних засідань, організатори та учасники Конференції продемонстрували не тільки локальні підходи (по інтересах конкретного дослідника) стосовно вивчення подій воєнно-морської історії України і світу (що є цілком природним та загальноприйнятим явищем в історичній науці), а й по деяких доповідях вийшли на концептуальні питання перспективних як військово-історичних досліджень так і військово-історичної роботи в інтересах Військово-Морських Сил Збройних Сил України.

Втім, полярність доповідей, що пролунали під час Конференції, як в хронологічному і в географічному, так і в концептуальному плані наочно продемонстрували крайню (відверту) необхідність створення щонайменше спільного проекту (проектів) по написанню єдиної морської та воєнно-морської історії нашої держави й активізації зусиль науково-історичного середовища України в плані радикального перетворення ідеологічних та теоретичних побудовань окремих фахівців, зацікавлених військовою та воєнно-морською історією на практичний інструмент національно-патріотичного і професійного виховання майбутніх моряків та дієвий інструмент інформаційної війни сучасності.

5. Учасники Конференції звертаються до Командування Військово-Морських Сил Збройних Сил України надати можливу допомогу Музею Морського Флоту України за для скорішого його відновлення як унікального в світовому масштабі і реально вкрай потужного центру збереження та примноження морської та воєнно-морської історії нашої держави.

Одночасно, учасники Конференції звертаються до Командування Військово-Морських Сил Збройних Сил України прийняти активну участь і всіляко підтримати Військово-історичний музей 59-го Будинку офіцерів, м. Одеса в аспекті його перетворення на провідний центр збереження історичної пам'яті і формуванню національних військових традицій на

півдні України, в тому числі, особливо пов'язаних з іррегулярним (історичного плану) та регулярним (сучасним) військовим флотом України.

Одеса, Інститут військово-морських сил НУ «ОМА»

25 жовтня 2018 року.

Начальник Інституту Військово-Морських Сил
Національного університету “Одеська морська академія”

капітан 1 рангу

26.10.2018 р.

П.Д. ГОНЧАРЕНКО